

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного
університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік

Уперше вийшов друком

у лютому 1998 р.

№ 6⁽⁸⁰⁾ 2011

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного
торговельно-економічного університету"

Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних наук

З М І С Т

МАЗАРАКІ А., ПРИТУЛЬСЬКА Н., МЕЛЬНИЧЕНКО С.	Інтеграція вітчизняної науки до світової через наукометричні бази даних	5
--	---	---

ПІДПРИЄМНИЦТВО

ДОВГАЛЬ А.	Економіко-математичне моделювання соціальних процесів на підприємствах роздрібної торгівлі	14
ЄСПОВА К.	Автоматизація бізнес-процесів туристичних підприємств	24

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

МАКОГОН В.	Бюджетна політика у країнах ЄС	36
ЯЩУК В.	Становлення та перспективи розвитку фондового ринку України	46
ВАТУЛЬОВ А.	Фінансова політика країн із трансформаційною економікою	55
ГОРИН В.	Фінансові аспекти системи державних закупівель	65
ПОТЕРЯЙЛО І.	Застосування програмно-цільового методу планування видатків місцевих бюджетів	74
МОТУЗИНСЬКИЙ В.	Управління кредитними ризиками банку в контексті третьої Базельської угоди	82

ОБЛІК ТА АУДИТ

НАЗАРОВА К.	Сучасні тенденції трансформації внутрішнього аудиту	94
КОРОЛЬ С.	Нефінансова звітність підприємства	102

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

БЕЛОВ В., ЧУМАКОВ В.	Векторна методика кількісної оцінки узгодженості думок експертів	114
---------------------------------	--	-----

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ "Вісник КНТЕУ"

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор;

ПРИТУЛЬСЬКА Н.В. – заступник головного редактора;

ГУЛЯЄВА Н.М., ЛАГУТІН В.Д., ЛІГОНЕНКО Л.О., МНИХ Є.В.,

**НАПАДОВСЬКА Л.В., РОМАТ Є.В., СМОЛІН І.В., СУСІДЕНКО В.Т.,
ЧУГУНОВ І.Я.** – члени редакційної колегії з економічних наук; **ПЕРЕСІЧНИЙ М.І.,**

МЕРЕЖКО Н.В. – члени редакційної колегії з технічних наук;

ГАЛЯНТИЧ М.К., ЛАДИЧЕНКО В.В., МАРЧУК В.М., МИРОНЕНКО Н.М. – члени редакційної колегії з правових наук; **ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КУЛАГІН Ю.І.,**

ОГОРОДНИК І.В., ПАВЛОВСЬКИЙ В.В., ШКЕПУ М.О. – члени редакційної колегії з філософських наук; **БАДАХ Ю.Г., КАЗЬМИРЧУК Г.Д., КОРОЛЕВ Б.І.,**

ОРЛЕНКО В. І., ПОЛУРЕЗ В.І. – члени редакційної колегії з історичних наук; **МЕЛЬНИЧЕНКО С.В.** – відповідальний секретар

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Київський національний торговельно-економічний університет.

Завідувач редакції,
художньо-технічний редактор
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактори: Е.Ю. КИРИЧЕНКО, О.М. КОЗОДОЙ

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007.

Індекс журналу в Каталозі видань України на 2012 рік – 21910

Підписано до друку 12.12.2011. Ум. друк. арк. 10,3. Тираж 250 пр. Зам. 1249.
Адреса редакції, видавця, виготовлювача: вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.
Телефон редакції 518-90-92, факс: 513-85-36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua.

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 359 від 14.03.2001.

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 3 від 24.11.2011).
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2011

СО Д Е Р Ж А Н И Е

МАЗАРАКИ А., ПРИТУЛЬСКАЯ Н., МЕЛЬНИЧЕНКО С.	Интеграция отечественной науки в мировую через наукометрические базы данных	5
--	---	---

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

ДОВГАЛЬ А.	Экономико-математическое моделирование социальных процессов на предприятиях розничной торговли	14
ЕСИПОВА Е.	Автоматизация бизнес-процессов туристических предприятий	24

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

МАКОГОН В.	Бюджетная политика в странах ЕС	36
ЯЩУК В.	Становление и перспективы развития фондового рынка Украины	46
ВАТУЛЬОВ А.	Финансовая политика стран с трансформационной экономикой	55
ГОРИН В.	Финансовые аспекты системы государственных закупок	65
ПОТЕРЯЙЛО И.	Использование программно-целевого метода планирования расходов местных бюджетов	74
МОТУЗИНСКИЙ В.	Управление кредитными рисками банка в контексте третьего базельского соглашения	82

УЧЁТ И АУДИТ

НАЗАРОВА К.	Современные тенденции трансформации внутреннего аудита	94
КОРОЛЬ С.	Нефинансовая отчетность предприятия	102

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

БЕЛОВ В., ЧУМАКОВ В.	Векторная методика количественной оценки согласованности мнений экспертов	114
---------------------------------	---	-----

C O N T E N T

MAZARAKI A., PRITULSKAYA N., MELNICHENKO S.	Integration of domestic science in the world science through scientometric database	5
--	---	---

ENTERPRISE

DOVGAL A.	Economic-mathematical modeling of social processes in retail trade enterprises	14
YESIPOVA K.	Automation of business processes of tourist enterprises	24

FINANCE AND BANKING

MAKOGON V.	Fiscal policy in the EU countries	36
YASCHUK V.	Formation and prospects of fund market development in Ukraine	46
VATULOV A.	Financial policy of countries with transition economies	55
GORYN V.	Financial aspects of the public procurements system	65
POTERYAYLO I.	Application of program-performance method at level of local budgets	74
MOTUZYNSKYI V.	Bank credit risk management according to the third Basel agreement	82

ACCOUNTING AND AUDIT

NAZAROVA K.	Modern transformation trends of internal audit	94
KOROL S.	Non-financial reporting of an enterprise	102

ECONOMIC AND MATHEMATICS MODELLING

BELOV V., CHUMAKOV V.	Vector methods for quantitative assessment of experts opinion concordance	114
----------------------------------	---	-----

МАЗАРАКІ Анатолій,

д. е. н., професор, ректор КНТЕУ

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія,

д. т. н., професор, проректор з наукової та навчально-методичної роботи КНТЕУ

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана,

д. е. н., професор кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу КНТЕУ

ІНТЕГРАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ ДО СВІТОВОЇ ЧЕРЕЗ НАУКОМЕТРИЧНІ БАЗИ ДАНИХ

Зауважено на актуальності інтеграції вітчизняної науки у європейський і світовий дослідницький та освітянський простір через внесення та підтримку присутності у наукометричних міжнародних базах даних Scopus, Web of Science, Webometrics та ін. Проаналізовано можливості внесення вищих навчальних закладів України до наукометричної бази через індексацію наукових журналів у Scopus та опублікування вченими своїх праць у зареєстрованих у базі даних виданнях. Представлено процедуру індексації нових видань базою даних. Розкрито критерії відбору видань та оцінки якості наукової діяльності вчених і колективів за допомогою індексів цитованості, Хірша, імпаکت-фактору. Сформульовано пропозиції щодо інтеграції вітчизняної науки у світовий інтелектуальний простір.

Ключові слова: інноваційний розвиток освіти і науки, наукові видання, міжнародні бази даних, наукометричні бази даних, індексація наукових видань, індекс цитованості, імпакт-фактор видання, продуктивність вченого.

Нові пріоритети інформаційного розвитку країни актуалізують формування суспільства знань, оснований на переході до інноваційної моделі економічного зростання, включення інноваційних факторів до процесу соціально-економічного розвитку держави. Національна інноваційна система – це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у створенні та застосуванні наукових знань і технологій, визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу в межах країни, забезпечують зростання конкурентоспроможності вітчизняних організацій та підприємств. Вагомою складовою цієї системи є вища освіта, що зумовлює посилення ролі науки та інноваційної діяльності в університетах, потребує зміцнення їх науково-дослідної бази.

На ринку освітянських послуг зростає значення міжнародних наукових проєктів, активізується співпраця із закордонними науковими установами та навчальними закладами. Мобільність сучасних науковців дозволяє їм презентувати результати своїх досліджень на міжна-

родних науково-практичних конференціях та інших заходах, публікуватись у міжнародних виданнях, здійснювати дослідження за кордоном, брати участь у міжнародних програмах, спільно із зарубіжними науковцями публікувати матеріали монографічного характеру.

Однак актуальною залишається проблема інтеграції вітчизняної науки у європейський і світовий дослідницький та освітянський простір через внесення та підтримку присутності у наукометричних міжнародних базах даних Scopus, Web of Science, Webometrics та ін. Висвітлення цього питання, визначення шляхів його реалізації, а також розкриття можливостей, що відкриваються при цьому перед вищими навчальними закладами України зокрема і вітчизняною наукою та освітою взагалі, є метою статті.

Найобширнішою базою даних наукових публікацій без повних текстів (із посиланнями на них) вважається Scopus – бібліографічна і реферативна база даних та інструмент для відстеження цитованості статей, опублікованих у наукових виданнях, яка містить понад 45.8 млн реферативних записів про публікації з 18 тис. найбільш інформативних журналів 5 тис. видавництв. Вона індексує наукові журнали, матеріали конференцій та серіальні книжкові видання. Розробником і власником Scopus є видавнича корпорація Elsevier [1].

Класифікаційна система Scopus містить 24 тематичні розділи (рис. 1). Наприклад, до розділу "соціогуманітарні науки" увійшли:

- мистецтвознавчі та гуманітарні науки;
- бізнес, менеджмент та бухгалтерський облік;
- теорії прийняття рішень;
- економіка, економетрика та фінанси;
- психологія;
- соціальні науки.

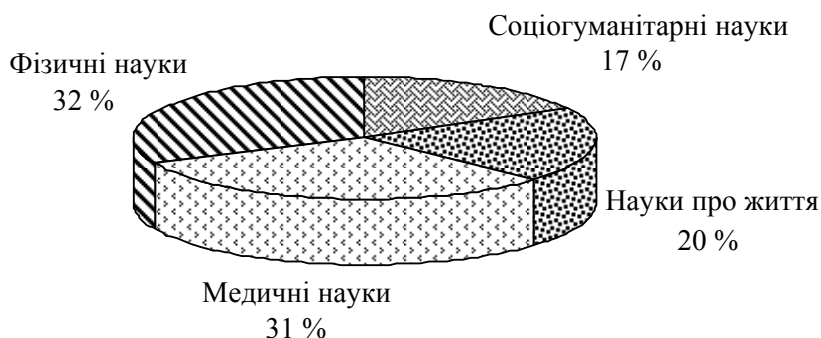

Рис. 1. Структура системи Scopus

Scopus індексує наукові джерела, що видаються різними мовами, за умови наявності у них англomовних версій рефератів. За даними асоціації "Інформаціo-Консорціум" [2] серед 25048 видань, представлених у наукометричній базі Scopus, українських лише 41 назва (0.16 %), з яких постійно поновлюють свою інформацію тільки 18. Крім періодичних видань, Scopus проводить аналіз 310 книжкових серій та 240 матеріалів міжнародних конференцій, які виходять не рідше ніж один раз на рік, мають англomовне резюме до кожної публікації з конкретизацією результатів дослідження.

Ідентифікація вищих навчальних закладів України у наукометричній базі відбувається шляхом індексації наукових журналів у Scopus та опублікування вченими своїх праць у виданнях, зареєстрованих у базі даних. Процедура індексації нових видань базою даних представлена на *рис. 2*.

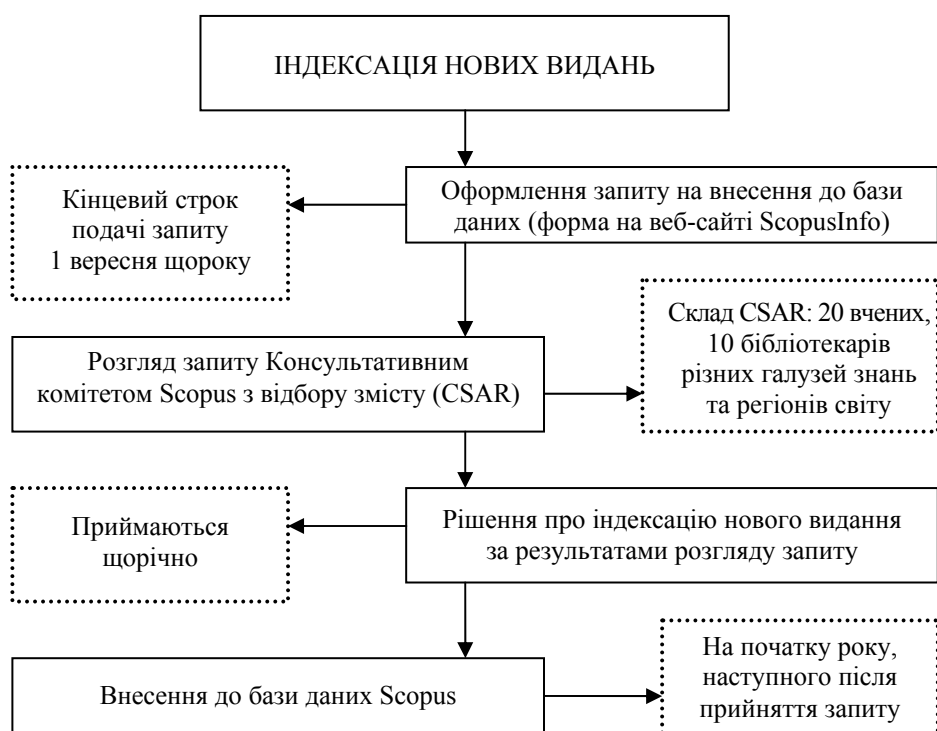

Рис. 2. Індексация нових видань наукометричною базою даних Scopus

Основні критерії відбору до бази даних Scopus:

- наявність англomовної назви видання та рефератів усіх статей;
- публікування нових випусків із регулярністю не менше ніж один раз на рік;
- репутація видавця та міжнародний науковий авторитет провідних членів редколегії, різноманітність місць їхньої роботи, а також авторів;
- цитованість членів редколегій та авторів журналів у виданнях, що вже індексуються Scopus;

-
- контроль якості публікацій (наукове рецензування);
 - кількість установ, що передплачують видання;
 - кількість запитів на внесення видання до Scopus;
 - наявність власного веб-сайта з англomовними версіями сторінок (оцінюється якість головної сторінки видання);
 - наявність на веб-сайті повних текстів статей є бажаною, але необов'язковою [3].

Серед проіндексованих українських журналів переважають видання технічного і медичного спрямування, але немає жодного економічного профілю.

Наукометрична база даних Scopus створює три види профілів.

Авторів – для тих, хто опублікував більше однієї статті у Scopus (профілі надають таку інформацію: ім'я автора, перелік місць його роботи, кількість публікацій, роки публікаційної активності, галузі досліджень, посилання на основних співавторів, загальна кількість цитувань публікацій автора, загальна кількість джерел, на які посилається автор, його індекс Хірша тощо).

Установ – для тих, співробітники яких опублікували більше однієї статті у Scopus (профілі надають таку інформацію: адреса установи, кількість авторів – співробітників установи, кількість публікацій співробітників, перелік основних видань, у яких публікуються співробітники установи, та діаграма тематичного розподілу публікацій співробітників установи).

Журналів – база даних Scopus дає можливість провести автоматизований аналіз за такими показниками: загальна кількість статей, опублікованих протягом року; загальна кількість посилань на видання у інших джерелах протягом року; відношення кількості посилань на видання до кількості статей, опублікованих у ньому; відсоток статей, які не були процитовані [4].

Отже, сформувався набір наукометричних показників, за якими проводяться кількісні оцінки і порівняльний аналіз наукової активності й продуктивності на рівнях: індивідуальних дослідників; колективів і організацій; країн і регіонів.

До цих показників належать:

- кількість публікацій;
- аналіз частоти цитування публікацій;
- імпакт-фактор наукового журналу, в якому вони публікуються;
- кількість отриманих вітчизняних і міжнародних грантів;
- участь у міжнародній науковій співпраці, складі редколегій наукових журналів.

Одним із суттєвих критеріїв відбору видань та оцінки якості наукової діяльності вчених та наукових колективів є *індекс цитованості* (тобто, кількість посилань на роботи цього науковця у відпо-

відній галузі за конкретний період). На світовому ринку використовуються кількісні показники посилань, зокрема: сумарний обсяг цитування, індекс Хірша (*h*-індекс) та імпакт-фактор.

Сумарний обсяг цитування означає, що в одній статті є посилання на іншу із зазначенням її у списку літератури або у виносці. При цьому, якщо у одній статті інша згадується декілька разів, це вважається одним цитуванням.

Кожний науковець може дізнатися про свій індекс цитованості в базі даних Scopus (<http://www.Scopus.com/search/form/authorFreeLookup.url>). У режимі попереднього перегляду можливий пошук за автором – *Author Search*. Для цього потрібно ввести прізвище та ініціали автора англійською мовою і натиснути *Search* (Пошук). Відомості про організацію, в якій працює автор, вводити не обов'язково.

Інформація про авторів розміщується на відповідних сторінках. За наявності великої кількості однакових прізвищ, основною ідентифікуючою ознакою стає останнє місце роботи автора за даними бази даних Scopus – *Affiliation (most recent)*.

У розділі *History* (Історія) можна проглянути дані, що дозволяють оцінити та ідентифікувати автора: *Publication range* (Діапазон публікацій), *Source history* (Історія джерел) і *Affiliation history* (Історія приналежності до організації).

У результаті пошуку можна отримати таку інформацію: кількість документів у Scopus; кількість посилань у Scopus; кількість документів, у яких цитується автор (*h*-індекс); кількість співавторів; кількість результатів веб-пошуку; предметні області, в яких публікувався автор.

Індекс Хірша – це кількісна характеристика продуктивності вченого, яка ґрунтується на кількості його публікацій і цитувань цих публікацій. Як зазначає Х. Хірш, *h*-індекс дорівнює 1, якщо на кожен з опублікованих вченим статей є лише одне посилання або на одну опубліковану статтю посилалися 100 разів. Якщо ж у дослідника є 1 стаття з 9 цитуваннями, 2 статті з 8 цитуваннями, 3 статті з 7 цитуваннями, ..., 9 статей із 1 цитуванням кожної з них, то його *h*-індекс дорівнює 5. Розподіл кількості публікацій $N(q)$ залежно від кількості їхніх цитувань q у грубому наближенні відповідає гіперболі: $N(q) \approx \text{const} \times q^{-1}$. Координата точки перетину цієї кривої з прямою $N(q) = q$ і дорівнює індексу Хірша [5].

Для визначення важливості наукового журналу вже понад 50 років Інститутом наукової інформації розраховується *імпакт-фактор*, який публікується в "Journal Citation Report". Імпакт-фактор журналу розраховується на трирічний період, а для нових – на дворічний. Цей показник обчислюють за формулою [6]:

$$I_{2011} = A/B,$$

де A – кількість цитувань протягом 2011 р. в журналах, які відслідковує Інститут наукової інформації, статей, опублікованих у цьому журналі в 2009–2010 рр.;

B – кількість статей, опублікованих у цьому журналі у 2009–2010 рр.

Імпакт-фактор, як і будь-який інший показник, має свої переваги та недоліки. З одного боку, індексування досить великого масиву наукової літератури (понад 8400 журналів із 60 країн); доступність і публічність результатів; простота використання та більш жорстка система рецензування. З іншого – не завжди кількість цитувань свідчить про якість статті; доволі тривалий проміжок часу між прийняттям статті та її публікацією; короткий проміжок часу цитування; різна частота публікацій залежно від сфери.

Наукова електронна бібліотека Росії (http://elibrary.ru/titles_compare.asp) публікує каталог журналів із зазначенням їхнього імпаکت-фактору. Серед 1313* наукових видань, чий імпакт-фактор вище нуля, друге та третє місця посіли журнали "Вопросы экономики" (3.492) та "Экономическое возрождение России" (3.398). На відміну від Росії, серед українських наукових видань з імпакт-фактором вище нуля відсутні журнали з проблем економіки.

Для українських вчених, які бажають ознайомити світову спільноту з результатами своїх наукових досліджень, на сайті <http://onti.tpu.ru/data/10.html> представлено 133 зарубіжних журнали з імпакт-фактором за тематикою "Менеджмент, бізнес, фінанси, економіка".

Популярністю також користується реферативна наукометрична база даних наукових публікацій проекту Web of Knowledge компанії Thomson Reuters – Web of Science. Вона забезпечує доступ до понад 11 тис. журналів та до більше ніж 110 тис. матеріалів конференцій. Ця база дозволяє організовувати пошук за ключовими словами, за окремим автором і за організацією (університетом), підключаючи при цьому потужний апарат аналізу знайдених результатів. Результат пошуку як за автором, так і за організацією дозволяє оцінити загальну кількість публікацій, кількість цитувань, індекс Хірша та інші показники. База даних наукового цитування Web of Science складається з трьох розділів: природничі науки (охоплює 5866 журналів із 1945 р.); соціальні (1747 – з 1956 р.); мистецтво і гуманітарні науки (1135 – з 1975 р.) [7].

На відміну від розглянутих баз даних, Webometrics займається якісною оцінкою сайтів, тобто їх рейтингуванням. Це поняття з'явилося у 1997 р. На сьогодні Webometrics досліджує Інтернет-присутність за такими напрямками: збирання даних (інформаційний пошук тощо); веб-індикатори (індекси цитування, відвідуваність сайтів); соціальні феномени Інтернету (соціальні мережі, спільноти сайтів); аналіз гіперпосилань (зокрема зв'язку між сайтами вузів і наукових організацій).

Для дослідження веб-сайта використовують показник веб імпакт-фактор, який розраховується як відношення кількості вхідних посилань на сайт V до загальної кількості сторінок сайту S . Параметр S визначається пошуковими системами і може істотно відрізнитися від

* На момент написання статті.

реальної кількості сторінок сайту, тому значення параметра веб імпаکت-фактору залежить від використовуваної пошукової системи, мови сайту та інших факторів [8].

Слід зазначити, що Україна за цитуванням наукових праць за останні десять років посіла 41 місце (з майже 270 країн), при цьому: США – 1, Англія – 2, Росія – 18 [9]. Тобто результат досить непоганий для нашої країни, але далекий від бажаного.

Поліпшенню ситуації сприятиме вирішення низки проблем:

по-перше, незначна кількість українських періодичних видань внесена до Scopus;

по-друге, недостатній рівень володіння іноземними мовами більшої частини вчених призводить до певної ізоляції вітчизняної науки: з одного боку, світова спільнота майже не знайома з досягненнями українських вчених, чим визначається дуже низький індекс цитувань; з іншого – українські науковці дуже мало обізнані з міжнародними фаховими виданнями та існуючими міжнародними дослідницькими проектами;

по-третє, відсутність власної сторінки в Інтернеті, англійськомовного інтерфейсу веб-сторінки та архіву реферативно-бібліографічних описів статей за номерами [2].

Для вирішення цих проблем Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України разом із Національною академією наук України починаючи з 2009 р. здійснили низку заходів, спрямованих на забезпечення інтеграції української науки у міжнародний простір, а саме:

- досягнуто домовленості з компанією Elsevier (упорядником бази даних Scopus) щодо збільшення кількості представлених у базі українських наукових видань;
- впроваджено наукометричні методики у вітчизняний науковий процес шляхом введення показника "Кількість публікацій у наукометричній міжнародній базі даних Scopus" для оцінки результативності наукової та науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів [10];
- до переліку вимог на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки та на здобуття щорічних премій Президента України для молодих вчених внесено міжнародні публікації та показники цитування [11];
- Положенням про дослідницький університет визначено мінімальну кількість наукових робіт (150), яку співробітники університету мають щорічно публікувати у виданнях, що індексуються базами даних Web of Science та/або Scopus, для надання (підтвердження) статусу дослідницького університету [12].

Крім того, серед першочергових заходів, передбачених проектом Концепції розвитку наукової сфери України до 2015 року, є розширення міжнародної кооперації та інтеграція наукової сфери України у світову систему, зокрема до європейського наукового простору [13].

Отже, в Україні зроблено перші кроки, спрямовані на подолання зазначених проблем. Однак потрібні подальші суттєві зрушення як на державному, так і корпоративному рівнях.

На рівні держави необхідно: забезпечити постійний моніторинг міжнародних дослідницьких проєктів та публічність інформації про умови участі; створити та постійно оновлювати електронні каталоги зарубіжних та вітчизняних видань з імпаکت-фактором за рубриками; забезпечити індексацію нових видань у міжнародних наукометричних базах даних (особливо економічних видань); внести до переліку фахових видань, у яких повинні публікуватися наукові результати дисертацій, журнали, проіндексовані в одній із провідних світових баз даних.

На корпоративному рівні потрібно: забезпечити у вищих навчальних закладах популяризацію умов опублікування результатів досліджень науковцями у журналах, що внесені до наукометричних баз даних і мають імпакт-фактор; забезпечити відповідність критеріям щодо індексації наукових журналів ВНЗ у Scopus і/або Web of Science; враховувати цитованість наукових робіт співробітників при заміщенні посад науково-педагогічних працівників; запровадити у практику діяльності університетів методи кількісної оцінки наукового потенціалу; сприяти участі у міжнародній багатосторонній кооперації наукових досліджень і розробок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Тематико-типологічне покриття Scopus* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Scopus>.
2. *Журнали НАН України і Scopus: актуальні питання* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.publications.nas.gov.ua/books/serii/academy/1102010/Documents/2009_02/a2.pdf.
3. *Базові критерії оцінювання видання експертною радою Scopus* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Scopus>.
4. *Наукометричний апарат Scopus*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Scopus>.
5. *Цитованість* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://webometr.kpi.ua/uk/node/53>.
6. *Импакт-фактор* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
7. *Институт научной информации* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.prometeus.nsc.ru/archives/docs/websci.ssi>.
8. *Рейтингування сайтів українських бібліотек* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/articles/2010/10zhasub.html>.
9. *Рейтинг країн за цитуваннями наукових праць за останні десять років* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mdpu.org.ua/index.php?go=Content&id=325>.

-
10. *Про удосконалення механізму фінансування фундаментальних досліджень вищих навчальних закладів і наукових установ МОН та результати атестації їх науково-технічної діяльності* : рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 24 груд. 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://science.univ.kiev.ua/docs/Kolegiya_MONU_12.01.2010.doc.
 11. *Інструкція про порядок висунення, оформлення та представлення робіт на здобуття Державних премій України в галузі науки і техніки* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kdpu-nt.gov.ua/content/instruktsiya-pro-poryadok-visunennya-oformlennya-ta-predstavlennya-robit-na-zdobuttya-derzha>.
 12. *Про затвердження Положення про дослідницький університет* : постановою Кабінету Міністрів України від 17 лют. 2010 р. № 163 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=163-2010-%EF>.
 13. *Концепції розвитку наукової сфери України до 2015 року* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nas.gov.ua/knk/pages/koncepc/koncepcm.html>.

Стаття надійшла до редакції 6.12.2011.

Мазараки А., Пritульская Н., Мельниченко С. Интеграция отечественной науки в мировую через наукометрические базы данных. Обозначена актуальность интеграции отечественной науки в европейское и мировое исследовательское и образовательное пространство посредством включения и поддержки присутствия в наукометрических международных базах данных Scopus, Web of Science, Webometrics и др. Проанализированы возможности включения высших учебных заведений Украины в наукометрическую базу через индексацию научных журналов в Scopus и опубликование учеными своих трудов в зарегистрированных в базе данных изданиях. Представлена процедура индексации новых изданий базой данных. Раскрыты критерии отбора изданий и оценки качества научной деятельности ученых и коллективов с помощью индексов цитируемости, Хирша, импакт-фактора. Сформулированы предложения по интеграции отечественной науки в мировое интеллектуальное пространство.

Mazaraki A., Pritulskaya N., Melnichenko S. Integration of domestic science in the world science through scientometric database. The relevance of the integration problem of domestic science into the European and world research and the educational system through publication in international scientometric databases such as Scopus, Web of Science, Webometrics and others is revealed. The possibilities of participation of Ukrainian universities in scientometric database through indexing scientific journals (new titles editions) in Scopus and scientists publishing their papers in journals that are registered in the database are shown. The procedure of indexing names of new publications in database is presented. Criteria for evaluating the quality of publications and research activities of scientists and research teams by means of citation index, Hirsch index and impact factors are disclosed. Proposals for the integration of domestic science into the global intellectual community are formulated.

УДК 519.865:339.37

ДОВГАЛЬ Андрій, здобувач кафедри економіки підприємництва КНТЕУ

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Розкрито методичні підходи до формування цільового рівня конкурентоспроможності на основі підвищення вартості людського капіталу в системі соціального партнерства, відповідно до специфіки функціонування торговельного підприємства, підвищення якості ресурсного потенціалу в цілому.

Ключові слова: конкурентоспроможність торговельного підприємства, людський капітал, соціальне партнерство, інвестиції в освіту персоналу.

Виживання підприємства в умовах ринку залежить від обраних ним методів конкурентної боротьби [1, с. 67]. Саме тому важливим напрямом стратегічного менеджменту є створення конкурентних переваг для підприємства через формування чинників, спрямованих на зниження собівартості продукції, впровадження інноваційних механізмів підвищення продуктивності праці, ролі кваліфікаційних і технологічних детермінант, а також удосконалення продукції і методів управління. Поєднання конкурентних переваг підприємства в єдиному комплексі формує конкурентоспроможність підприємства.

В економічній літературі існує безліч визначень цього поняття [2, с. 261; 3, с. 18; 4, с. 24]. Однак у контексті дослідження найбільш прийнятним вбачається підхід Л. Калашникової [5]. Вона вважає конкурентоспроможність комплексним поняттям, обумовленим системою та якістю управління, якістю продукції, широтою та глибиною асортименту, потрібного суспільству чи окремим його членам, стабільним фінансовим станом, здатністю до інновацій, ефективним використанням ресурсів, цілеспрямованою роботою з персоналом, рівнем системи товароруку та сервісу, іміджем фірми.

© Довгаль А., 2011

Узагальнюючи сутнісні характеристики та беручи до уваги специфіку торговельного підприємства, можна визначити його конкурентоспроможність як оцінену суб'єктами навколишнього соціально-економічного середовища перевагу над іншими торговельними підприємствами, що полягає в формуванні та використанні потенціалу підприємства з метою досягнення його місії.

Кризові явища суттєво стримують можливості нарощування потенціалу конкурентоспроможності торговельного підприємства – як товарного, так і фінансового. Реальним резервом лишається людський капітал, підвищення ефективності його використання випереджаючими, порівняно зі зростанням його вартості, темпами. Західні вчені, зокрема Г. Беккер, М. Блаунг, У. Боуен, С. Булс, Й. Бен-Порет, Б. Вейсборд, Дж. Гейсон, Е. Деніон, Е. Дженісон, Дж. Кендрік, Р. Огеярд, Дж. Мінцер, Ф. Уелг, Л. Хайсон, Б. Увік, Т. Шульц внесли значний вклад у розвиток науки про працю, ринки праці, створивши теорію "людського капіталу", яка одержала своє визнання присудженням Нобелівської премії з економіки Теодору В. Шульцу (1979 р.) і Гері Беккеру (1992 р.).

Існує певна кількість визначень людського капіталу з урахуванням різних чинників [6, с. 83; 7, с. 66; 8, с. 4; 9, с. 14]. Однак виокремлення компонентів людського капіталу ґрунтується переважно на якісних оцінках, а головним змістом теорії людського капіталу є обґрунтування та визнання людини як об'єкта економічної діяльності, як об'єкта капітальних вкладень.

Можна підтримати думку В. Шедякова [10, с. 57], Д. Богині [11, с. 321–322], О. Москвіної [12, с. 21], Б. Котляра та О. Медведєва [13, с. 18–19], що актуальним методом підтримання високої конкурентоспроможності людського капіталу як однієї з найважливіших умов забезпечення конкурентоспроможності економіки є *соціальне партнерство*. Це поняття має декілька трактувань. А. Колот пропонує розглядати соціальне партнерство як систему принципів, структур, процедур, правових і організаційних норм, спрямованих на забезпечення взаємодії між основними соціальними силами на виробничому, регіональному, галузевому та національному рівнях [14, с. 101]. На думку Н. Тарнавської, соціальне партнерство є специфічною формою соціальних відносин по відношенню до трьох суб'єктів соціально орієнтованої ринкової економіки – держави, найманих працівників і підприємців (система трипартизму) [15, с. 699]. Ю. Зайцев вважає, що соціальне партнерство є цілеспрямованою системою соціальних зв'язків, які виникають на рівнях окремого підприємства та суспільства в цілому і забезпечують таку соціальну організацію взаємовідносин між основними суб'єктами господарської діяльності, основу якої становлять взаємодія, довіра,

співробітництво, прозорість і надійність у відносинах, тобто є одною з основних форм існування соціального капіталу [16, с. 72].

Загальною є думка, що соціальне партнерство – це особливий інститут громадянського суспільства, що ґрунтується на визнанні права всіх соціальних груп на відстоювання та реалізацію своїх інтересів, незалежно від соціального статусу або чисельності. Розбіжність у визначеннях соціального партнерства як явища пояснюється його різноплановістю, хоча наведені наукові позиції об'єднують те, що під соціальним партнерством розуміють системну конструкцію соціально-економічних суспільних відносин, спрямованих на досягнення певного результату, вигід, визначення яких залежить від галузевої (предметної) сфери діяльності суб'єктів.

Серед інших видів продуктивної діяльності роздрібна торгівля має певну специфіку, пов'язану із завершенням циклу товарного виробництва, акумуляцією готівкових грошових коштів, з необхідністю організації суворого контролю дотримання чинних норм і правил організації наявно-грошового обігу, високою адаптивною здатністю і рівнем оборотності капіталу, а також особистої відповідальності працівників торгових організацій за збереження матеріальних і фінансових ресурсів. Отже, соціальне партнерство на торговельному підприємстві можна визначити як цілісну систему форм і методів взаємодії власників, адміністрації торговельного підприємства та професійних спілок як узагальненого працівника під контролем держави, що призначені для досягнення компромісів у процесі реалізації місії торговельного підприємства та довгострокового зростання його ринкової вартості. Уся ця система потребує певних витрат, але методологічні питання фінансування соціального партнерства вивчені недостатньо.

Метою роботи є обґрунтування методологічного підходу до визначення необхідного обсягу інвестицій у людський капітал торговельного підприємства для підвищення його конкурентоспроможності.

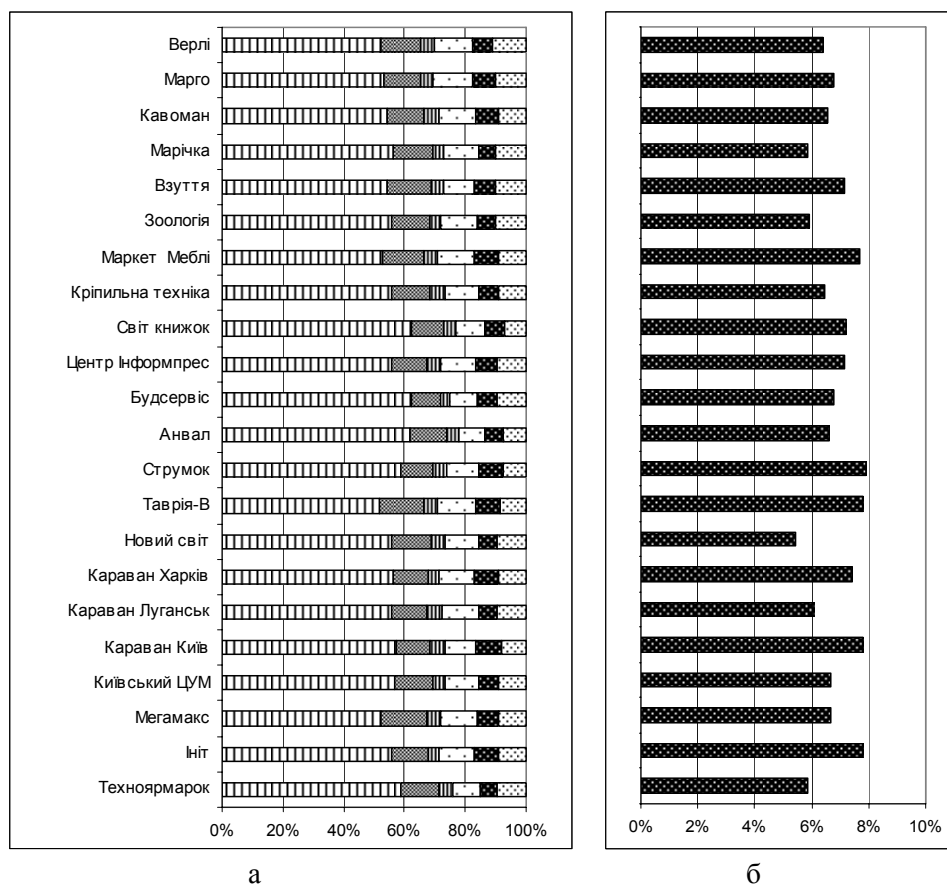
Відомі три основні підходи до фінансування соціальної сфери підприємства, обумовлені синтетичною природою цього явища та міждисциплінарною його локалізацією: звільнення підприємства від соціальних витрат, державна підтримка та регулювання розвитку соціальної сфери, а також відновлювальний підхід. У сучасних умовах найбільш прийнятний третій підхід, відповідно до якого елементи соціальної сфери та джерела фінансування соціального партнерства випливають із фінансово-господарської діяльності торговельного підприємства. При цьому на розвиток соціального партнерства впливають дві основні групи факторів: господарсько-організаційні, спрямовані на капіталізацію підприємства та інвестування в соціальні програми, і

соціально-комунікаційні, спрямовані на забезпечення ефективних стосунків у колективі та підготовку стратегічно важливих елементів людського капіталу.

Оскільки традиційно розвинена в нашій країні організаційна модель розв'язання соціальних проблем опирається на наявність об'єктивних передумов ефективного зростання економіки та підприємств, то незадовільні результати фінансово-господарської діяльності, відсутність фінансових ресурсів на поточне споживання, виплату заробітної плати примушують торговельні підприємства згортати соціальні програми. Подібна практика призводить до ланцюгової реакції підриву основ соціально-мотиваційного управління, колективістської психології, партнерських стосунків у трудовому колективі, соціального захисту колективу в умовах ринку, нарощує труднощі формування кадрового потенціалу і, як наслідок, створює передумови для банкрутства.

Автором статті проведено анкетування низки торговельних підприємств України. Основними блоками опитувальника стали: загальні дані по торговельному підприємству, річні кількісні та якісні показники персоналу, соціальні та економічні показники за 2010 р. з усіх видів діяльності, основні дані щодо респондента. У дослідженні взяли участь 22 підприємства з різних регіонів України, із них 45.3 % підприємств були середніми за розміром (чисельність персоналу від 70 до 500 осіб), а решта (54.7 %) – великими із чисельністю персоналу понад 500 осіб. Обсяг роздрібного товарообороту протягом року становив від 20 до 60 млн грн для 60 % підприємств та понад 60 млн грн для решти. Організаційно-правова форма охоплювала переважно товариства з обмеженою відповідальністю (близько 50 %) та закриті акціонерні товариства (понад 30 %). Відносний розподіл бюджетів витрат торговельних підприємств України у 2010 р. наведено на *рисунку*.

Очевидно, що бюджет оплати праці (найістотніша частина витрат, які традиційно обумовлюються в колективних договорах) для підприємств вибірки становить від 5.5 до 7.9 % від загальних бюджетів витрат. Таким чином, витрати на підтримку системи соціального партнерства на торговельному підприємстві складають незначну частку загальної суми витрат. Вони не визначають економічний статус торговельного підприємства, а економія на них не може розглядатись як резерв його підвищення. Однак набуває актуальності питання раціонального перерозподілу коштів з метою збільшення вартості людського капіталу, отже, підвищення конкурентоспроможності торговельного підприємства.

**Відносний розподіл бюджетів витрат (а)
та відносний бюджет оплати праці (б)
деяких українських торговельних підприємств у 2010 р.**

Найбільш важливим аспектом процесу формування людського капіталу є навчання персоналу. При цьому зростають витрати на навчання персоналу і, певною мірою, втрачає робочий час. Однак практики стверджують, що ці додаткові витрати компенсуються подальшим зростанням продуктивності праці та зниженням питомих операційних витрат. За результатами анкетування, має місце 30–50 % зниження, ніж при традиційному підході в оплаті праці, що створює можливість 10–15 % робочого часу витратити на перепідготовку працівників (при звичайній системі лише 3–4 %). При цьому працівник свідомо оцінює свій вклад у результативність виробничого процесу, збільшується рівень відповідальності, поліпшується мотивація та задоволення працею. Дж. Мінцер довів [17], що внутрішню норму при-

бутковості від інвестицій в освіту k -го працівника можна розрахувати, використовуючи просте рівняння:

$$\log(WP_k) = \log(WP^{\min}) + ROI_k \cdot K_k + \sum_j \delta_j C_{kj}, \quad (1)$$

де WP_k – заробітна плата k -го працівника;

WP^{\min} – середня заробітна плата за умови відсутності освіти, досвіду роботи та виконання малокваліфікованої роботи;

ROI_k – відносний прибуток на капітал (K_k), інвестований протягом розрахункового періоду в освіту k -го працівника;

C_{kj} – інші змінні, які вважаються незалежними від ROI_k та K_k і впливають на рівень заробітку з коефіцієнтом вагомості δ_j .

Якщо прямі витрати на освіту незначні, то коефіцієнт при змінній освіті r дорівнюватиме внутрішній нормі ефекту від освіти. Таким чином, очікуване значення логарифму зарплати визначається як зважена сума факторів, у тому числі індивідуальних інвестиційних характеристик працівника. Коефіцієнти вагомості визначаються на певній вибірці за допомогою методів регресійного аналізу.

Згідно з рівнянням Мінцера (1), заробітна плата персоналу тим більша, чим вищий рівень його спеціальної освіти. Логічно припустити, що WP_k є рівнем продуктивності праці k -го працівника. Він, як правило, зростає при підвищенні працівника за посадою (розширенні обсягів повноважень, що корелює з більш високим рівнем теоретичної освіти) та збільшенні стажу роботи (що пов'язано зі збільшенням досвіду практичної освіти). З цього випливає, що зі збільшенням WP_k працівника має зростати і ефективність інвестицій у його освіту. Об'єднавши персонал підприємства в групи за розміром WP_k , можна об'єктивно підійти до розподілу інвестицій у його розвиток.

Виникає питання: як розподілити інвестиції в освіту персоналу, щоб максимізувати величину людського капіталу та, відповідно, конкурентоспроможність торговельного підприємства?

Позначимо $i = 1, 2, \dots, n$ – порядковий номер групи персоналу з доходом $[WP_i^l, WP_i^h]$, де WP_i^l – нижнє, WP_i^h – верхнє значення доходу в i -й групі, N_i – чисельність персоналу, дохід якого перебуває в i -й групі. Очевидно, WP_i (частка фонду заробітної плати, яка потрапляє в i -ту групу), може бути розрахована за формулою:

$$WP_i = \sum_{k=1}^{N_i} WP_k \approx N_i \cdot \left((WP_i^l + WP_i^h) / 2 \right).$$

При цьому :

$$WP = \sum_{i=1}^n WP_i = Wc \sum_{i=1}^n N_i = Wc \cdot N ,$$

де WP – загальний фонд зарплати персоналу;

Wc – середня зарплата на підприємстві;

N – середньооблікова чисельність персоналу на торговельному підприємстві.

Визначимо величину прибутку на інвестований протягом розрахункового періоду в освіту персоналу капітал. Згідно з (1), загальний фонд заробітної плати на початок періоду становитиме:

$$WP = \sum_{k=1}^N WP_k = WP^{\min} \sum_{k=1}^N \prod_j \exp(\delta_k C_{kj}) \approx \sum_{i=1}^n WP_i ,$$

а на кінець періоду, за умови стабільності кадрового складу, має дорівнювати:

$$WP' = \sum_{k=1}^N WP'_k = WP^{\min} \sum_{k=1}^N \prod_j \exp(\delta_k C_{kj}) \cdot \exp(ROI_k \cdot K_k) \approx \sum_{i=1}^n WP_i \cdot \exp(ROI_i \cdot K_i) .$$

Прибуток, отриманий внаслідок вкладення інвестицій, за умови збереження рівня середньої заробітної плати:

$$\begin{aligned} \Delta P &= CI(WP' - WP) = CI\left(\sum_{i=1}^n WP_i \cdot \exp(ROI_i \cdot K_i) - \sum_{i=1}^n WP_i\right) = \\ &= CI\left(\sum_{i=1}^n (\exp(ROI_i \cdot K_i) - 1)\right) \approx CI \sum_{i=1}^n ROI_i \cdot K_i \end{aligned} \quad (2)$$

де CI – відношення суми інвестицій в освіту персоналу до загального фонду заробітної плати.

При розрахунку за формулою (2) має виконуватись граничне співвідношення:

$$\Delta P \geq \sum_{i=1}^n K_i . \quad (3)$$

Відповідно до сформульованого вище тлумачення соціального партнерства на торговельному підприємстві, в колективному договорі мають бути визначені пропорції розподілу інвестицій в освіту персоналу підприємства за групами його доходу при природних обмеженнях:

$$K_i \geq 0 . \quad (4)$$

Додатковим обмеженням може слугувати певне значення показника нерівності доходів – коефіцієнта Джині, який розраховується за формулою:

$$J = 1 - \sum_{i=1}^n \left(\left(\frac{N_i}{N} \right) \sum_{k=1}^i \frac{WP_k}{WP} \right) |. \quad (5)$$

Дотримання розумних обмежень на значення коефіцієнта Джині:

$$J \cong 0.4, \quad (6)$$

дозволить стримувати соціальну напруженість у колективі. Однак довільний підбір значень K_i шляхом оптимізаційних процедур навіть за умов суворої рівності в (3) та (6) призведе до того, що весь обсяг інвестицій буде спрямований у групи з максимальними та мінімальними значеннями ROI_i . При цьому основна кількість інвестицій буде розташована в групі з максимальним значенням ROI (фактично в групі, де за умовами моделі дохід є максимальним), а в групу з мінімальним ROI (мінімальним доходом) потраплять залишки інвестицій відповідно до коефіцієнта Джині (5) та виконання рівняння (6). З позицій соціального партнерства, такий розподіл не можна вважати прийнятним, оскільки він обмежує можливості професійної підготовки основного персоналу. На підбір K_i необхідно накласти додаткові, крім (3) та (4), обмеження.

Для формування необхідних обмежень пропонується використати відомий принцип Парето, згідно з яким вкладені в 20 % персоналу інвестиції можуть давати 80 % від зростання віддачі, впливу на підвищення конкурентоспроможності торговельного підприємства. Логічно припустити, що до числа цих 20 % мають увійти групи персоналу з найбільшими WP_i . Відповідно інвестиції в решту 80 % персоналу забезпечують всього 20 % від зростання віддачі.

Виникає питання щодо співвідношення часток інвестицій, які слід вкласти у зазначені групи працівників. Якщо позначити через CI^{80} частку інвестицій, які слід вкласти в групи персоналу з 80 % приростом прибутку, то частка інвестицій, яку слід вкласти в групу персоналу з 20 % приростом прибутку, дорівнюватиме $1 - CI^{80}$, а загальний приріст віддачі – прибутку ΔP можна визначити за формулою:

$$\Delta P = CI^{80} \sum_{i=1}^{N^{80}} ROI_i \cdot K_i + (1 - CI^{80}) \cdot \sum_{i=N^{80}+1}^N ROI_i \cdot K_i, \quad (6)$$

де N^{80} – кількість груп персоналу з 80 % приростом прибутку.

Підставивши (3) в (6), отримуємо:

$$CI^{80} \sum_{i=1}^{N^{80}} ROI_i \cdot K_i + (1 - CI^{80}) \cdot \sum_{i=N^{80}+1}^N ROI_i \cdot K_i \geq \sum_{i=1}^n Ki,$$

звідки після перетворень знаходимо величину CI^{80} , при якому соціальне партнерство буде економічно доцільним і спрямованим на підвищення конкурентоспроможності:

$$CI^{80} \leq \left(\sum_{i=1}^N ROI_i \cdot K_i - \sum_{i=N^{80}+1}^N ROI_i \cdot K_i \right)^{-1}. \quad (7)$$

Визначена з (7) величина CI^{80} з урахуванням співвідношень (4–6), має бути предметом обговорення при укладенні колективного договору в рамках соціального партнерства.

Таким чином, наведена методика дозволить використати механізм соціального партнерства для оптимізації розподілу інвестицій в освіту, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу з метою збільшення вартості людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності торговельного підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазаракі А. А. Економіка торговельного підприємства : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / А. А. Мазаракі, Л. О. Лігоненко, Н. М. Ушакова; під ред. Н. М. Ушакової. — [2 вид.] — К. : Хрещатик, 2009. — 798 с.
2. Большой экономический словарь: 22000 терминов / [Азрилиян А. Н., Азрилиян О. М., Калашникова Е. В., Мещерякова О. В., Шашкина Е. В.]; под ред. А. Н. Азрилияна. — [4-е изд., перераб. и доп.] — М. : Ин-т новой экономики, 1999. — 1245 с.
3. Завьялов П. С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах / П. С. Завьялов. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 496 с.
4. Фасхиев Х. А. Анализ методов оценки качества и конкурентоспособности грузовых автомобилей / Х. А. Фасхиев // Методы менеджмента качества. — 2001. — № 3. — С. 24–29.
5. Калашникова Л. М. Конкурентоспособность предприятий и их продукции / Л. М. Калашникова // Машиностроитель. — 2003. — № 11. — С. 15–18.
6. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. — СПб. : СПбУЭФ, 1994. — 152 с.
7. Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учебник [для студ. вузов, обуч. по экон. спец.] / Б. М. Генкин. — М. : Норма : Инфра-М, 1998. — 384 с.

8. Майбуров И. А. Эффективность инвестирования и человеческого капитал в США и России / И. А. Майбуров // Мировая экономика и международные отношения. — 2004. — № 4. — С. 2–14.
9. Марцинкевич В. И. Экономика человека : пособие [для студ., асп. и преподавателей вузов] / В. И. Марцинкевич, И. В. Соболева. — М. : Аспект- Пресс, 1995. — 286 с.
10. Шедяков В. Є. Соціальне партнерство – чинник зростання конкурентоспроможності національного проекту економічного розвитку / В. Є. Шедяков // Формування ринкових відносин в Україні. — 2006. — № 10. — С. 57–64.
11. Богиня Д. П. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії і практики / Д. П. Богиня, М. В. Семикіна ; Інститут економіки НАН України. — К. : Вид. фірма "Шторм", 2003. — 382 с.
12. Москвина О. Кадровая политика как фактор конкурентоспособности предприятия / О. Москвина // Социальная политика и социальное партнерство. — 2011. — № 5. — С. 18–21.
13. Котляр Б. А. Социальное партнерство и конкурентоспособность / Б. А. Котляр, А. Ю. Медведев. — М. : ОАО Типография Новости. — 2006. — 614 с.
14. Колот А. М. Мотивація персоналу : підручник / А. М. Колот. — [2 вид.] — К. : КНЕУ, 2006. — 337 с.
15. Економічна енциклопедія : у 3 т. / Б. Д. Гаврилишин (гол. ред.). — К. : Вид. центр "Академія". — 2000. — Т. 1. — 864 с.
16. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства / Ю. К. Зайцев. — К. : Київ. нац. екон. ун-т, 2002. — 188 с.
17. Mincer J. Investment in human capital and personal income distribution / J. Mincer // Polit. Economy. — 1958. — V. 66. — № 4. — P. 281–302.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2011.

Довгаль А. Економіко-математическе моделювання соціальних процесів на підприємствах розничної торгівлі. Розкриті методическе підходи к формюванню целевого уровня конкурентоспособности на основе повышения стоимости человеческого капитала в системе социального партнерства, исходя из специфики функционирования торгового предприятия, повышения качества ресурсного потенциала в целом.

Dovgal A. Economic-mathematical modeling of social processes in retail trade enterprises. Methodological approaches of forming a special purpose level of competitiveness on the basis of human capital cost increasing in the system of social partnership is considered. The specific of trade enterprise functioning, upgrading the whole resource potential are considered.

УДК 338.486.3:005.591.6

ЄСІПОВА Катерина, асистент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу КНТЕУ

АВТОМАТИЗАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано основні прикладні програмні продукти, що забезпечують ефективну діяльність туристичних підприємств, визначено обсяг витрат, необхідних для впровадження автоматизованого управління. Встановлено кореляційну залежність між ефективністю бізнес-процесів та кількістю автоматизованих робочих місць, визначено типи кореляційного зв'язку.

Ключові слова: туристичне підприємство, автоматизація управління, ефективність бізнес-процесів, інформаційні технології, програмне забезпечення.

Середовище функціонування туристичних підприємств характеризується неоднозначними тенденціями, які постійно змінюють вектор свого розвитку, що, у свою чергу, відбивається на ефективності діяльності підприємств туристичного сектору. Однак засоби науково-технічного прогресу дозволяють туристичним підприємствам своєчасно реагувати й адаптуватись до агресивних змін факторів фонового та ділового оточення.

Автоматизоване управління підприємством туристичної сфери значно прискорює завершення окремих бізнес-процесів і, відповідно, дозволяє збільшити циклічність часто повторюваних операцій. Туристичні підприємства реалізують продукти, складовими яких є послуги, звідси виникає необхідність автоматизації управління як безумовного важеля забезпечення ефективності туристичного обслуговування.

Серед науковців, які розглядали автоматизацію управління підприємством, слід відзначити С. Мельниченко [1]. Вона висвітлила особливості використання інформаційних технологій у діяльності туристичних підприємств, визначила основні передумови і напрями їх впровадження, довела їх важливість в управлінні туристичним підприємством. Доцільність впровадження Інтернет-технологій у діяльність туристичних підприємств, що, у свою чергу, підвищує обсяги реалізації туристичних послуг, обґрунтував А. Мартовой [2]. І. Ярова [3] визначила основні аспекти управління просуванням товаропотоків підприємств засобами Інтернет-технологій. С. Чалий [4] дослідив основні моделі, методи та технології автоматизованого управління бізнес-

процесами підприємства. Однак не вирішеними залишаються питання практичного застосування інструментарію автоматизації управління та впровадження сучасних інформаційних технологій у діяльності туристичних підприємств.

Метою статті є дослідження напрямів, технологій та інструментарію автоматизованого управління діяльністю туристичних підприємств, визначення взаємозв'язку і залежності між рівнем автоматизації та ефективністю бізнес-процесів туристичних підприємств, а також висвітлення ролі автоматизації в реінжинірингу бізнес-процесів.

Основною передумовою ефективності реінжинірингу бізнес-процесів є впровадження в діяльність підприємства сучасних інформаційних технологій. Однак реінжиніринг не обмежується автоматизацією роботи, оскільки в цьому випадку інформаційні технології є одним із інструментів реінжинірингу бізнес-процесів, а не основоположним принципом цієї концепції. Таким чином, виникає необхідність дослідження програмно-інформаційного забезпечення діяльності туристичних підприємств.

Діяльність туристичної фірми, порівняно з підприємствами інших сфер, відрізняються за своєю специфікою, відповідно й прийомами автоматизації. Види програмного забезпечення для туристичних підприємств проаналізовано у *табл. 1*. Наведені програмні продукти застосовуються туристичними підприємствами для забезпечення ефективності своєї діяльності. Цей перелік не є остаточним і постійно розширюється, адже розвиток інформаційних технологій не стоїть на місці.

Шляхом анкетного опитування представників туристичних підприємств репрезентативної вибірки та на основі клієнтських баз на веб-сайтах розробників програмних продуктів визначено, що туристичні оператори надають перевагу таким спеціалізованим програмним продуктам, як САМО-Тур (20 %) та Мастер-Тур (15 %), є і такі, що взагалі не застосовуються у досліджуваній вибірці туристичних операторів. Програмні продукти "Atey Finist Travel" та "Intellect Style" широко використовуються підприємствами різних сфер діяльності, однак вони не набули популярності серед туристичних підприємств, оскільки лише частково модифіковані під специфіку їхньої роботи (*табл. 2*).

Туристичні агентства також надають перевагу програмному продукту САМО-ТурАгент, однак кількість підприємств, що його впровадили є значно більшою і становить 35 % або 7 підприємств у загальній структурі вибірки, що є найбільшим показником.

Впровадження сучасних програмних продуктів вимагає значних витрат, однак це не є основним критерієм прийняття рішення про автоматизацію, оскільки 100 % досліджуваних підприємств впровадили у свою діяльність комплексні системи автоматизації роботи (*табл. 3*).

Серед туристичних операторів найбільша частка витрат на автоматизацію належить ТОВ "Туристична фірма "САМ", ТОВ "Кандагар-Тур", ТОВ "Корал-Тревел" та ЗАТ "Гамалія", частка інших туристичних операторів не перевищує 1.5–3 %.

Таблиця 1

Види та характеристика спеціалізованого програмного забезпечення туристичних підприємств

Умовні позначення для програмного забезпечення	Програмні продукти для туроператорів		Програмні продукти для турагентів	
	назва	основні характеристики	назва	основні характеристики
X1	САМО-Тур	Створення турпродуктів із різного набору послуг, розрахунок прайс-листів, підготовка документів на туристичне обслуговування, формування кінцевих звітів	САМО-ТурАгент	Облік реалізованих турів, облік платежів за заявками, ведення архіву постійних споживачів, контроль роботи кожного менеджера, он-лайн пошук та бронювання турів
X2	SAMO-Incoming	Програмний продукт для автоматизації роботи туристичних операторів, що працюють у сегменті в'їзного туризму	Мастер-Агент	Документооборот, розрахунки зі споживачами, системами он-лайн бронювання, організація роботи з базою споживачів та постачальників, формування статистичної звітності
X3	Мастер-Тур	Формування туристичного продукту, контроль договорів і строків їх завершення, оформлення будь-якої кількості туристів до однієї або кількох путівок одночасно	5 star office	Система управління туристичним агентством або їх мережею, що охоплює основні бізнес-процеси – фінанси, кадри, реалізацію турів тощо
X4	Atey Finist Travel	Оформлення листа бронювання маршруту з оплатою у будь-якій валюті, контроль зміни вартості туру, розрахунок ПДВ, контроль валових витрат та доходів	Terrasoft CRM	Зберігання історії взаємовідносин зі споживачами та партнерами, формування оптимальних цінкових пропозицій, облік фінансових процесів
X5	Мої Документи-Туризм	Зберігання інформації про туристів, облік туристичних путівок, формування статистичної звітності	Лідер-Тур	Систематизація та аналіз результатів діяльності туристичного підприємства, облік
X6	Intellect Style	Управління фінансовими процесами, бронювання та розподілення місць у готелі, формування статистичної звітності	ТурУчет	Оформлення і друк пакета документів за обраним споживачем туристичним продуктом, облік коштів, формування фінансової звітності
X7	Travel eXpresso	Закупівля турпродуктів у зовнішніх постачальників, формування власного туристичного продукту, управління заявками та облік рахунків	Оверія-Туризм	Безперервний моніторинг і видавання найбільш актуальної інформації про туристичні послуги, інтеграція з системами, що підтримують файловий обмін
X8	ТурМенеджер	Програма для автоматизації основної діяльності туроператора, що охоплює основні бізнес-процеси	TourManager CRM	Віддалений контроль роботи менеджерів, єдина клієнтська база, SMS-сервіси, контроль заявок
X9	ПОЕТА	Призначена для повної автоматизації роботи туроператорів, що працюють у сегменті екскурсійного туризму	ТурАгент/TAS	Формування фінансової звітності, контроль роботи менеджерів, централізоване управління документами, ведення субагентської діяльності
X10	TourOnline	Призначена для взаємодії туроператорів з турагентами та споживачами у сегменті індивідуального туризму	WinTour Pro	Реєстрація туристичних даних, формування і калькуляція туристичного пакета, оформлення первинних документів, формування звітів
X11	GP Travel	Формування та реалізація туристичних продуктів, B2B та B2C продаж, он-лайн бронювання на веб-сайті, фінансовий облік, аналітика	Atey Finist Travel Agent	Оформлення листа бронювання, друк ваучера, облік клієнтської бази, ведення і формування фінансової звітності

Таблиця 2

**Програмні продукти, впроваджені в діяльність
туристичних підприємств**

№ підприємства	Назва підприємства	Програмне забезпечення										
		X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11
Туроператори												
1	ТОВ "М.І.Б.С. ТРЕВЕЛ"			+								
2	ТОВ "Туртесс Тревел"											
3	ТОВ "Пегас Туристик"	+										
4	ТОВ "ТК "Анекс Тур"	+										
5	ТОВ "Корал Тревел"	+										
6	ТОВ "Кандагар-Тур"			+								
7	ТОВ "Арктур"		+									+
8	ЗАТ "Гамалія"									+		
9	ТОВ Туристична фірма "САМ"	+	+									
10	ТОВ "Агентство "Пан-Україн"					+					+	
11	ТОВ "Пілот"											
12	ТОВ "Телехаус-Київ Міжнародний туризм"									+		
13	ТОВ "ТК "Київський супутник"									+		
14	ПП "Гоу Вест"					+						
15	ТОВ "Нью Лоджик"										+	
16	ТОВ "ІНКОМАРТУР 93"		+						+			
17	ТОВ "АРТЕКС-94"					+						
18	ТОВ "Іспатур"									+		
19	ТОВ "Гермес Тревел Груп"										+	
20	ЗАТ "Компанія "Європа-Груп"											+
Усього		4	3	2	0	3	0	1	4	1	2	2
Турагенти												
21	ПП "ТФ "Пілігрим-М"					+						
22	ТОВ "Дінадіс"	+										
23	ПП "ТК Бітско"	+										
24	ТОВ "Тур-2006"						+					
25	ТОВ "Лік-Тур"	+										
26	ТОВ "Інвес-Тур"			+								
27	ТОВ "Хоттур"	+										
28	ТОВ "Ай Тревел Інтернешнл"									+		
29	ТОВ "Саквож"										+	
30	ТОВ "Пілот ВІ АЙ ПІ"	+										
31	ТОВ "Оріон"	+										
32	ТОВ "Жасмін-Тур"							+				
33	ПП "ТК "Оріон-Інтур"	+										
34	ТОВ "ТК "Термінал"									+		
35	ТОВ "Відновлення-Україна"						+					
36	ТОВ "Глобус"		+									
37	ТОВ "Райт Лайн Груп"			+								
38	ТОВ "Синдбад-Тревел"										+	
39	ТОВ "Азалія-Тур"					+						
40	ТОВ "ТК "Поїхали з нами"			+								
Усього		7	1	3	0	2	2	1	0	2	2	0

Витрати на автоматизацію діяльності туристичних підприємств

№ підприємства	Впровадження, грн	Обслуговування, грн / рік	% у загальній структурі витрат
Туроператори			
01	113 400	18 800	0.017
02	135 800	22 700	0.239
03	183 360	19 680	0.198
04	175 720	14 400	0.313
05	221 560	18 240	0.005
06	257 400	17 040	0.021
07	94 650	14 198	0.286
08	189 300	28 395	0.033
09	427 840	25 200	0.002
10	172 400	17 240	0.012
11	139 670	16 760	0.019
12	127 890	19 184	0.163
13	118 660	17 799	0.113
14	31 400	6 280	2.391
15	132 220	19 833	0.184
16	86 500	12 975	0.046
17	91 200	13 680	0.090
18	34 918	5 238	0.017
19	29 300	5 860	0.423
20	21 680	4 336	0.376
Турагенти			
21	8 720	1 308	0.054
22	16 570	11 400	0.467
23	28 600	13 200	0.068
24	9 100	1 820	0.007
25	12 200	10 800	0.393
26	17 260	4 315	0.070
27	9 350	9 100	0.766
28	11 560	4 624	0.245
29	23 420	9 368	5.228
30	11 200	9 800	3.581
31	21 300	10 200	0.537
32	24 780	6 195	0.273
33	10 800	9 300	0.036
34	12 200	4 880	0.075
35	14 600	5 840	2.828
36	7 400	9 600	3.313
37	16 370	6 548	0.107
38	9 330	3 732	0.100
39	18 500	7 400	13.946
40	167 900	20 148	0.131

Туристичні агентства значно менше витрачають на автоматизацію, ніж туристичні оператори. Витрати ТОВ "Туристична компанія "Поїхали з нами" становлять 37.2 %, що є найбільшим показником у загальній структурі аналізованих туристичних підприємств. Витрати туристичних агентств ТОВ "Азалія-Тур" та ТОВ "Саквож" на обслуговування програмних продуктів також значні, що відбивається на загальній структурі витрат.

Для визначення взаємозв'язку між ефективністю бізнес-процесів туристичного підприємства та рівнем його автоматизації необхідно дослідити рівень ефективності основних бізнес-процесів, якими є обслуговування, фінанси, кадри та маркетинг. Рівень ефективності визначався шляхом оцінки основних елементів (підпроцесів) у межах окремих бізнес-процесів та на основі експертного оцінювання загального рівня ефективності.

Для оцінки ефективності бізнес-процесів і підтвердження експертних оцінок застосуємо метод відстані до еталону. Необхідно визначити за кожним окремим показником підприємство, що являє собою еталон, і порівняти його з іншими підприємствами репрезентативної вибірки. Найвищу експертну оцінку (5 балів) не отримало жодне досліджуване туристичне підприємство. Отже, доцільно проаналізувати загальну відстань до еталону ефективності бізнес-процесів підприємств, обравши за еталон найвищу експертну оцінку. Порівняння показників здійснюється за формулою:

$$X_{ij} = \frac{a_{ij}}{a_{\text{еталон}}} , \quad (1)$$

де a_{ij} – експертна оцінка i -го бізнес-процесу j -го підприємства;

$a_{\text{еталон}}$ – 5 балів.

Безпосередньо відстань до еталону розрахуємо за формулою:

$$R_j = \sqrt{(1 - x_{1j})^2 + (1 - x_{2j})^2 + (1 - x_{3j})^2 + (1 - x_{4j})^2} . \quad (2)$$

Результативні показники заносимо у *табл. 4*.

Отримані результати дозволяють присвоїти аналізованим туристичним підприємствам ранги, що відображають їх місце у загальній структурі показників ефективності. Таким чином, серед туристичних операторів найменшу відстань до еталону мають такі підприємства, як ЗАТ "Гамалія" (0.21), ТОВ "Туристична фірма "САМ" (0.42), ТОВ "Іспатур" (0.43), однак переважна більшість туристичних операторів має середній показник від 0.70 до 0.95, що свідчить про необхідність удосконалення бізнес-процесів і впровадження радикально нових методологій управління. Серед туристичних агентств середнє значення відстані до еталону ефективності бізнес-процесів становить 0.87, але при цьому за загальною структурою показників туристичні агентства значно відстають від туроператорів.

Відстань до еталону бізнес-процесів туристичних підприємств

№ підприємства	Обслуговування		Фінанси		Кадри		Маркетинг		R_j	Ранг
	оцінка	x_1	оцінка	x_2	оцінка	x_3	оцінка	x_4		
Туроператори										
01	4.2	0.84	4.8	0.96	3.6	0.72	2.7	0.54	0.56	5
02	3.3	0.66	3.3	0.66	4.6	0.92	2.3	0.46	0.73	8
03	4.4	0.88	2.6	0.52	4.1	0.82	4.4	0.88	0.54	4
04	2.8	0.56	3.4	0.68	4.1	0.82	1.9	0.38	0.84	14
05	2.9	0.58	4.1	0.82	3.6	0.72	2.6	0.52	0.72	7
06	3.1	0.62	2.5	0.50	4.4	0.88	1.8	0.36	0.90	16
07	2.8	0.56	1.8	0.36	4.8	0.96	1.1	0.22	1.10	19
08	4.6	0.92	4.7	0.94	4.9	0.98	4.1	0.82	0.21	1
09	4.9	0.98	3.1	0.62	4.9	0.98	4.1	0.82	0.42	2
10	4.6	0.92	2.2	0.44	4.9	0.98	1.1	0.22	0.96	18
11	2.7	0.54	4.2	0.84	4.9	0.98	2.8	0.56	0.66	6
12	2.6	0.52	2.5	0.50	3.5	0.70	2.9	0.58	0.86	15
13	2.7	0.54	1.3	0.26	3.9	0.78	1.3	0.26	1.16	20
14	2.1	0.42	2.9	0.58	3.7	0.74	3.6	0.72	0.81	11
15	4.3	0.86	2.8	0.56	3.8	0.76	1.8	0.36	0.82	12
16	3.9	0.78	3.1	0.62	4.4	0.88	1.9	0.38	0.77	9
17	4.6	0.92	3.2	0.64	3.8	0.76	1.5	0.30	0.83	13
18	3.4	0.68	4.1	0.82	4.4	0.88	4.1	0.82	0.43	3
19	2.8	0.56	1.9	0.38	4.1	0.82	2.4	0.48	0.94	17
20	4.7	0.94	2.4	0.48	3.9	0.78	2.3	0.46	0.78	10
Турагенти										
21	3.1	0.62	3.4	0.68	2.8	0.56	2.9	0.58	0.79	10
22	4.1	0.82	3.6	0.72	2.7	0.54	1.2	0.24	0.95	12
23	4.9	0.98	3.1	0.62	4.3	0.86	1.7	0.34	0.77	9
24	4.1	0.82	3.3	0.66	5	1.00	1.9	0.38	0.73	5
25	3.4	0.68	2.3	0.46	3.5	0.70	3.9	0.78	0.73	6
26	3.1	0.62	4.1	0.82	3.5	0.70	1.1	0.22	0.94	11
27	4.9	0.98	2.9	0.58	5	1.00	3.7	0.74	0.49	1
28	2.8	0.56	4.2	0.84	1.7	0.34	0.9	0.18	1.15	20
29	3.6	0.72	4.4	0.88	2.7	0.54	2.5	0.50	0.74	7
30	3.1	0.62	3.1	0.62	1.1	0.22	1.7	0.34	1.15	19
31	3.4	0.68	1.8	0.36	3.6	0.72	1.3	0.26	1.07	17
32	4.9	0.98	2.2	0.44	3.7	0.74	2.8	0.56	0.76	8
33	3.5	0.70	3.7	0.74	2.1	0.42	1.7	0.34	0.96	13
34	2.8	0.56	3.5	0.70	2.5	0.50	1.2	0.24	1.05	16
35	2.9	0.58	4.5	0.90	1.7	0.34	1.8	0.36	1.02	15
36	3.9	0.78	4.3	0.86	3.1	0.62	2.7	0.54	0.65	3
37	2.9	0.58	3.1	0.62	3.5	0.70	1.3	0.26	0.98	14
38	2.6	0.52	3.3	0.66	2.1	0.42	1.1	0.22	1.14	18
39	4.7	0.94	4.6	0.92	3.8	0.76	1.8	0.36	0.69	4
40	4.9	0.98	3.1	0.62	3.2	0.64	4.1	0.82	0.55	2

Автоматизація є невід'ємним елементом успішної діяльності. Отже, доцільно дослідити рівень вагомості автоматизації для забезпечення ефективного функціонування туристичного підприємства. Інструментом оцінки значущості автоматизації слугуватиме методологія кореляційно-регресійного аналізу, оскільки цей метод ґрунтується на статистичній залежності, при якій зміна одного показника безпосередньо впливає на середнє значення іншого.

Для оцінювання тісноти кореляційного зв'язку між випадковими величинами X та Y використовують коефіцієнт кореляції, який визначається за формулою:

$$r = \frac{\text{Cov}(XY)}{\sigma(X)\sigma(Y)} . \quad (3)$$

Кореляційна залежність між X та Y називається лінійною, якщо обидві функції регресії є лінійними. У такому випадку обидві лінії регресії є прямими, їх називають прямими регресії. Рівняння прямих регресії мають вигляд:

Рівняння прямої регресії X на Y :

$$y = \rho\left(\frac{X}{Y}\right)(x - M(X)) + M(Y) . \quad (4)$$

Рівняння прямої регресії Y на X :

$$y = \rho\left(\frac{X}{Y}\right)(y - M(Y)) + M(X) . \quad (5)$$

Рівняння кутового коефіцієнта прямої регресії розраховується таким чином:

$$\rho\left(\frac{X}{Y}\right) = \frac{M(XY) - M(X)M(Y)}{D(Y)} ; \quad \rho\left(\frac{Y}{X}\right) = \frac{M(XY) - M(X)M(Y)}{D(X)} . \quad (6)$$

Для визначення кореляційної залежності між ефективністю бізнес-процесів туристичних підприємств (Y) та кількістю автоматизованих робочих місць (X) репрезентативну вибірку доцільно поділити на окремі групи, визначальною ознакою яких буде чисельність персоналу та, відповідно, кількість автоматизованих робочих місць. Такий розподіл є одним із основних принципів кореляційно-регресійного аналізу, оскільки аналізовані показники повинні бути близькі за значенням для коректного визначення вибіркового математичних залежностей.

Алгоритм визначення кореляційної залежності наведено нижче.

1. Розрахунок вибіркової математичної залежності:

$$M(X) = \frac{\sum(X)}{n} ; \quad M(Y) = \frac{\sum(Y)}{n} . \quad (7)$$

2. Розрахунок виправлених дисперсій:

$$S_1^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - M(X))^2; S_2^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (y_i - M(Y))^2; \quad (8)$$

$$\mu_\rho = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - M(X))(y_i - M(Y)). \quad (9)$$

3. Розрахунок кутового коефіцієнта прямої регресії:

$$\rho = \frac{\mu_\rho}{S_1^2}; \rho = \frac{\mu_\rho}{S_2^2}. \quad (10)$$

4. Розрахунок вибіркового коефіцієнта кореляції:

$$r = \frac{\mu_\rho}{\sqrt{S_1^2 \cdot S_2^2}}. \quad (11)$$

5. Оцінка тісноти зв'язку між X та Y здійснюється відповідно до шкали Чеддока:

- $\geq 0.1-0.3$ – слабкий зв'язок;
- $\leq 0.31-0.5$ – помірний зв'язок;
- $\leq 0.51-0.7$ – помітний зв'язок;
- $\leq 0.71-0.9$ – високий рівень зв'язку;
- $\leq 0.91-0.99$ – дуже високий рівень зв'язку.

Результативні показники зведено у *табл. 5* та *б*, де підприємства поділено на групи, за кількістю автоматизованих робочих місць. Серед туристичних операторів найбільший коефіцієнт кореляції становить 0.75 у другій групі. Таке значення характеризується як високий рівень зв'язку між кількістю автоматизованих робочих місць туристичних операторів та ефективністю бізнес-процесів. Це свідчить про те, що бізнес-процес, забезпечений спеціалізованими програмами, має значно вищі кінцеві результати.

Для групи туристичних операторів, що мають найбільшу чисельність персоналу та відповідно найбільшу кількість автоматизованих робочих місць, коефіцієнт кореляції становить 0.53, що за показниками тісноти зв'язку Чеддока характеризується як помітна залежність. Серед досліджуваних груп туристичних операторів найменший показник кореляції становить 0.24 (слабка залежність), він характерний для таких підприємств, як ТОВ "Кандагар-Тур", ТОВ "Пегас Туристик", ТОВ "Туристична компанія "Анекс Тур", ТОВ "Артекс-94" та ТОВ "Інкомартур 93". Такий показник може бути наслідком непропорційного відношення між чисельністю персоналу та кількістю автоматизованих робочих місць.

Таблиця 5

Коефіцієнт кореляції та тип зв'язку між ефективністю бізнес-процесів туристичних операторів та кількістю автоматизованих робочих місць

Група	Назва підприємства	Y	X	r	Тип зв'язку
1	ТОВ Туристична фірма "САМ"	83	4.3	0.53	Помітний
	ТОВ "Тургесс Тревел"	85	3.4		
	ЗАТ "Гамалія"	82	4.5		
	ТОВ "Пілот"	75	3.6		
	ТОВ "Агентство "Пан-Україн"	70	3.2		
2	ТОВ "М.І.Б.С. ТРЕВЕЛ"	60	3.8	0.75	Високий
	ТОВ "Телехаус-Київ Міжнародний туризм"	52	2.8		
	ТОВ "ТК "Київський супутник"	46	2.3		
	ТОВ "Корал Тревел"	50	3.3		
	ТОВ "Арктур"	45	3.1		
3	ТОВ "Нью Лоджик"	47	2.6	0.24	Слабкий
	ТОВ "Кандагар-Тур"	40	2.9		
	ТОВ "Пегас Туристик"	42	3.8		
	ТОВ "Туристична компанія "Анекс Тур"	38	3.1		
	ТОВ "АРТЕКС-94"	36	3.2		
4	ТОВ "Інкомартур 93"	28	3.3	0.68	Помітний
	ТОВ "Іспатур"	12	4		
	ПП "Гоу Вест"	10	3.1		
	ТОВ "Гермес Тревел Груп"	7	2.8		
	ЗАТ "Компанія "Європа-Груп"	5	3.2		

Таблиця 6

Коефіцієнт кореляції та тип зв'язку між ефективністю бізнес-процесів туристичних агентств та кількістю автоматизованих робочих місць

Група	Назва підприємства	Y	X	r	Тип зв'язку
1	ПП "ТК Бітско"	50	3.5	0.54	Помітний
	ТОВ "Оріон"	33	2.5		
	ТОВ "ТК "Поїхали з нами"	38	3.8		
2	ТОВ "Азалія-Тур"	14	3.7	0.67	Помітний
	ТОВ "Жасмін-Тур"	15	2.4		
	ТОВ "Дінадіс"	10	2.9		
	ТОВ "Саквож"	9	3.3		
	ТОВ "Райт Лайн Груп"	10	2.7		
3	ТОВ "Глобус"	6	3.5	0.21	Слабкий
	ПП "Туристична фірма "Пілігрим-М"	9	2.1		
	ТОВ "Відновлення-Україна"	7	2.7		
	ТОВ "Лік-Тур"	5	3.3		
	ТОВ "Інвес-Тур"	6	3.0		
	ТОВ "ТК "Термінал"	4	2.5		
4	ТОВ "ТК "Термінал"	4	2.5	0.31	Помірний
	ПП "ТК "Оріон-Інтур"	5	3.2		
	ТОВ "Ай Тревел Інтернешнл"	6	3.3		
	ТОВ "Пілот ВІ АЙ ПІ"	3	2.3		
	ТОВ "Синдбад-Тревел"	2	3.2		
	ТОВ "Тур-2006"	3	3.6		
	ТОВ "Хоттур"	2	3.8		

У туристичних агентств найбільший коефіцієнт кореляції становить 0.67, він характерний для підприємств із кількістю автоматизованих робочих місць від 9 до 15 та середньою оцінкою ефективності бізнес-процесів 3.1 бали. Тіснота кореляційної залежності для такого значення коефіцієнта помітна і максимально наближена до високої залежності.

Коефіцієнти кореляційної залежності туристичних агентств дещо нижчі порівняно з туристичними операторами. Середній коефіцієнт туристичних операторів становить 0.55, а туристичних агентств 0.43, такі показники характеризуються тим, що останні використовують програмні продукти переважно для пошуку та реалізації туристичних продуктів, тобто для взаємодії із туроператорами. Рівень автоматизації бізнес-процесів для туристичних операторів є значно вагомішим, оскільки цей тип туристичних підприємств має широкий набір специфічних бізнес-процесів, який вимагає постійного контролю та коригування, що забезпечується за допомогою автоматизації процесу управління.

Отже, можна констатувати, що автоматизація бізнес-процесів значно поліпшує кінцевий результат, адже прикладні програмні продукти сприяють прискоренню та підвищенню ефективності бізнес-процесів, що дозволяє збільшити кількість повторюваних управлінських циклів.

Проведене дослідження дозволило визначити основні програмні продукти, що застосовуються туристичними підприємствами для автоматизації своєї діяльності, та рівень матеріальних ресурсів, необхідних для впровадження автоматизованого управління. Встановлено взаємозв'язок і залежність між рівнем автоматизації та ефективністю бізнес-процесів досліджуваних туристичних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Мельниченко С. В.* Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика : монографія / С. В. Мельниченко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. — 493 с.
2. *Мартовой А. В.* Підвищення обсягів продажу послуг на підприємствах туризму на основі Інтернет-маркетингу : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / А. В. Мартовой ; Таврійськ. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. — Сімферополь, 2006. — 198 с.
3. *Ярова І. І.* Управління просуванням товаропотоків підприємств засобами Інтернет-технологій : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / І. І. Ярова ; Полт. ун-т спож. коопер. України. — Полтава, 2008. — 151 с.

4. Чалий С. Ф. Автоматизоване управління бізнес-процесами (моделі, методи і технології) : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра техн. наук : спец. 05.13.06 / С. Ф. Чалий ; Харк. нац. ун-т радіоелектроніки. — Х., 2007. — 502 с.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2011.

Есипова Е. Автоматизация бизнес-процессов туристических предприятий. Проанализированы основные прикладные программные продукты, которые обеспечивают эффективную деятельность туристических предприятий, определены объемы затрат, необходимых для внедрения автоматизации. Установлена корреляционная зависимость между эффективностью бизнес-процессов и количеством автоматизированных рабочих мест, определены типы корреляционной связи.

Yesipova K. Automation of business processes of tourist enterprises. The main application software that provides effectiveness of automation of tourist enterprises is analyzed and the amount of expenditures that are necessary for the introduction of the automated management is also determined. Correlation dependence between the efficiency of business processes and the number of automated work places is established; the type of correlation connection is specified.

ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.143(4-672 ЄС)

МАКОГОН Валентина, к. е. н., ст. наук. співробітник Науково-дослідного фінансового інституту КНТЕУ

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА У КРАЇНАХ ЄС

Обґрунтовано необхідність дослідження досвіду зарубіжних країн щодо проведення бюджетної політики. Проаналізовано динаміку та структуру державних доходів та витрат у країнах Євросоюзу. Визначено основні пріоритети бюджетної політики європейських країн.

Ключові слова: бюджет, бюджетна політика, бюджетний менеджмент, бюджетна стратегія.

Перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки, розширення і поглиблення інтеграції може виявитися успішним лише в тому випадку, якщо буде проходити на тлі стійкого зростання та поліпшення якісних параметрів соціально-економічного розвитку економіки країни. Найважливішою умовою для цього стає модернізація бюджетної політики у кожній з країн і забезпечення її ефективності.

Концептуальні засади бюджетної політики, її вплив на економічне зростання знайшли відображення у працях зарубіжних вчених, зокрема Дж. Б'юкенена і А. Вагнера [1–2]. Питанням управління бюджетним процесом, обліку та контролю за виконанням бюджету присвячені праці таких вітчизняних вчених, як В. Федосов, В. Опарін, І. Запатріна, І. Чугунов, Л. Лисяк [3–6]. Однак нині багато проблем, які доводиться вирішувати зарубіжним країнам у зв'язку з модернізацією бюджетних систем, за своїм характером подібні до тих, що існують в Україні. Саме тому дослідження особливостей проведення бюджетної політики в зарубіжних країнах, зокрема в Європейському Союзі, є актуальними.

Метою статті є узагальнення та систематизація досвіду здійснення бюджетної політики в країнах ЄС.

Значною подією в розвитку економічної теорії стала опублікована в 1936 р. праця Дж. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, від-

сотка і грошей", де зокрема зазначено, що ринок не може розглядатись як ідеальний саморегульований механізм, стимулювати його повинна держава, використовуючи для цього бюджетну політику. З метою збільшення обсягів ресурсів, необхідних для зростання приватних капіталовкладень, в рамках бюджетної політики, на думку Дж. Кейнса, необхідна організація державних закупівель товарів і послуг, оскільки приватні інвестиції в умовах депресії різко скорочуються в силу песимістичних поглядів щодо перспектив одержання прибутку. При цьому основним критерієм успіху для проведення бюджетної політики автор вважає збільшення платоспроможного попиту, навіть якщо зовні витрати грошей державою будуть виглядати марними.

У 1960–1970 рр. Дж. Робінсон, П. Сраффа, Н. Калдор та інші науковці намагалися доповнити кейнсіанство ідеями Д. Рікардо щодо забезпечення більш рівномірного перерозподілу доходів, здійснення державою системи заходів, спрямованих на боротьбу з інфляцією. Однак згодом настав період розчарування в кейнсіанській теорії, оскільки запропоновані принципи виявилися недостатньо ефективними, щоб зупинити одночасне посилення інфляції, падіння виробництва і збільшення безробіття.

Криза державного регулювання на основі кейнсіанського вчення зумовила пошуки ефективних методів оздоровлення економіки. Наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ ст. почала розроблятися концепція "економіки пропозиції", яка помітно вплинула на формування економічної політики в США та Англії в роки президентства Р. Рейгана та уряду М. Тетчер. Рекомендації теоретиків "економіки пропозиції" стали одним із джерел "рейганоміки" та "тетчеризму".

Відкидаючи кейнсіанську систему антициклічного регулювання економіки, прихильники концепції "економіки пропозиції" переносять акцент із формування попиту на проблеми пропозиції ресурсів та їх ефективного використання, а також пропонують одночасно активізувати спонукальні мотиви і стимули підприємницької діяльності економічних агентів. Відповідно змінюється характер і зміст рекомендацій у сфері бюджетної політики.

Прихильники концепції "економіки пропозиції" допускають використання регулюючих важелів держави, однак рамки такого втручання значно звужують. Зокрема, на їхню думку, основні проблеми функціонування економічної системи випливають з втручання держави в господарський процес, що порушує стабільність, яка базується на вільному ринку. У результаті послаблюється основний стимул – приватна ініціатива, без якої неможливо досягти успіхів у господарській діяльності. Звідси низький рівень використання ресурсів, їх пропозиції. Розглядаючи проблеми економіки крізь призму пропозиції, зазначають, що тільки ринок може забезпечити економічним агентам

вільний вибір оптимальних господарських рішень, видів діяльності, вибір між споживанням у сьогоденні й майбутньому.

Прихильники концепції "економіки пропозиції" категорично заперечують проти нарощування бюджетних витрат для стабілізації або формування попиту, кваліфікуючи їх як чинник дестабілізації економіки та підштовхування інфляції. Відкидаючи політику бюджетної експансії, вони виступають за збалансований бюджет, оздоровлення фінансів. На відміну від кейнсіанців, вважають, що зростання заощаджень позитивно впливає на економічний процес, виступаючи джерелом нарощування інвестицій та підвищення темпів динамічної рівноваги. Прогресивно зростаючий податок на доходи громадян і підприємств розглядається як перешкода для збільшення заощаджень, отже, і нових вкладень капіталу, нарощування ділової активності, стійкого економічного зростання. Зниження податків і зменшення ступеня прогресивності оподаткування доходів розглядаються як ефективний засіб стимулювання приватної ініціативи, створення сприятливих умов для підтримки ділової активності на основі необмеженого ринкового саморегулювання, розширення інвестицій і забезпечення довгострокового економічного зростання.

Обґрунтовуючи ідею зниження податків, концепція "економіки пропозиції" спирається на "ефект Лаффера", який базується на математичній моделі, що проектує співвідношення і взаємозв'язок державних доходів і податків. За моделлю А. Лаффера, зростання державних доходів відбувається лише до певного рівня податкових ставок. Потім процес сповільнюється, а при досягненні критичної позначки починає знижуватися. Якщо податки поглинають весь прибуток, то відбудеться зниження темпів зростання виробництва, що спричинить різке скорочення надходжень податків до бюджету.

Основна проблема, яку не змогли вирішити прихильники концепції "економіки пропозиції", – це збалансованість бюджетної системи. У 90-х роках минулого століття активізувався пошук ефективних методів регулювання економіки.

Вагомим кроком для збалансування бюджетної системи в європейських країнах стало підписання 7 лютого 1992 р. Маастрихтського договору. Згідно з його нормами країни-члени ЄС внесли значні зміни у механізм бюджетного регулювання, що сприяло підвищенню рівня збалансованості бюджетної системи країн та значному скороченню дефіциту державного бюджету, особливо в 1994–1997 роках. Маастрихтським договором передбачено, що в державах-членах, які погодилися перейти до єдиної валюти, рівень дефіциту державного бюджету не повинен перевищувати 3 %, а загальний державний борг – 60 % валового внутрішнього продукту [7]. У процесі контролю за розвитком бюджетної системи та дотриманням бюджетної дисципліни у цих країнах Комісія Євросоюзу зауважувала на критерії співвідношення дефіциту державного бюджету з державними капітальними витратами.

Основним завданням економічної політики держав-членів Європейського Союзу в 90-х роках визначено стимулювання інновацій, підтримку становлення інформаційного суспільства і створення сприятливого для ініціативи і розвитку малого та середнього бізнесу середовища. Серед основних пріоритетів фінансової політики слід виокремити: стримування збільшення державних витрат; зменшення податкового навантаження; перенаправлення державних витрат на інвестиції в інфраструктуру; розвиток людського капіталу; підвищення ефективності державних послуг; забезпечення заходів для того, щоб скорочення загального податкового тягаря не створювало передумов для зростання дефіциту державного бюджету.

У 1996 р. держави-члени ЄС, крім Німеччини, домоглися прогресу в скороченні дефіциту бюджету з 5.0 % у ВВП у 1995 р. до 4.3 %. Фінляндії і Нідерландам вдалося скоротити дефіцит до рівня нижче 3 % у ВВП. Однак у 1996 р. відновилась тенденція до зростання боргів: середній показник збільшився із 71.2 % у 1995 р. до 73.5 %. Найвищі показники спостерігаються в Німеччині, Іспанії, Франції, Австрії та Великій Британії. Частка державних витрат у ВВП зросла в Данії, Франції та Італії, а податкове навантаження збільшилося в Данії, Іспанії, Франції, Італії, Австрії, Португалії, Фінляндії та Швеції.

Із метою подальшого підвищення бюджетної дисципліни та забезпечення ефективності бюджетно-податкової політики у 1997 р. підписаний Пакт стабільності і зростання (*дали* – Пакт), заснований на 99 і 104 статтях Маастрихтського договору (з поправками, прийнятими в 1993 р.) і пов'язаних із ними рішеннями [7].

Відповідно до Пакту переважна більшість держав-членів ЄС запровадили заходи щодо скорочення бюджетного дефіциту до 3 % ВВП або менше. Зазначеного рівня у 1997 р. вдалось досягти Люксембургу, Данії, Ірландії, Нідерландам та Фінляндії, в інших країнах цей показник значно наблизився до визначеного еталону.

Основними завданнями бюджетної політики на 1998 р. визначено: зменшення державних витрат; зниження загального податкового навантаження з метою сприяння позитивній економічній динаміці; забезпечення умов, при яких зниження податків не повинно уповільнювати темпи скорочення дефіциту у випадках, коли показник дефіциту держбюджету або державного боргу у ВВП високий; забезпечення зростання обсягів інвестицій в основний капітал та розвиток людського капіталу.

У розрізі країн до основних завдань бюджетної політики на 1998 р. віднесено: Бельгії забезпечити досягнення у середньостроковій перспективі профіциту бюджету в розмірі 6 % від ВВП; у Німеччині, Франції, Ірландії, Італії, Нідерландах, Португалії активізувати важелі бюджетного регулювання з метою зниження коефіцієнту заборгованості; Іспанії прискорити досягнення співвідношення між

доходами та витратами бюджету на рівні, близькому до балансу або профіцитного; Люксембургу зберегти профіцит бюджету поряд із дуже низьким рівнем боргу; Австрія має продовжувати свої зусилля консолідації для досягнення середньострокової мети бюджетної політики, спрямованої на досягнення балансу між доходами та витратами, і забезпечити зменшення коефіцієнту заборгованості; Фінляндії забезпечити бюджетний профіцит у середньостроковій перспективі, незважаючи на зниження надходжень від податку на прибуток; Данії забезпечити профіцит бюджету в найближчі роки та зниження коефіцієнту заборгованості; Швеція повинна підвищити ефективність інструментів бюджетного регулювання у сфері видатків з метою підтримки профіциту.

Введення євро з 1 січня 1999 р. знаменувало собою значне досягнення у процесі європейської інтеграції. Водночас перед Європейським Союзом постали нові завдання у сфері бюджетної політики.

Визначено, що політичні заходи, які сприяють зростанню зайнятості та стабільності в зоні євро, повинні містити зобов'язання щодо бюджетної політики. Прогрес, досягнутий у бюджетній консолідації, має створити необхідні можливості для зменшення вразливості бюджету і допомогти країнам у підготовці до довгострокових бюджетних проблем, пов'язаних зі старінням населення. Країни ЄС у зв'язку з цим повинні покращувати свої бюджетні позиції шляхом обмеження державних витрат, а не через збільшення податків; забезпечити ефективність державних фінансів, зокрема знизити загальне податкове навантаження і зміцнити податкову координацію на рівні країн Європейського Союзу.

У 2003 р. вперше на рівні країн ЄС визначено, що весь бюджетний процес буде заснований на методології розробки, ухвалення і виконання бюджету, яка припускає перехід до середньострокового бюджетного планування. Цей метод надав можливість для розробки і виконання бюджетних програм, що виходять за рамки року, а також припустив планування витрат на основі розділення діючих зобов'язань, що приймаються. Таким чином, на початку трирічного планування витратна частина бюджетів визначалась відповідно до прийнятих раніше зобов'язань. Додаткові засоби, що виникали у міру просування усередині трирічного циклу, спрямовувалися на фінансування нових зобов'язань відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

Із метою забезпечення чіткого, змістовного законодавчого визначення бюджетного процесу, починаючи з 2003 р., передбачено складання перспективних фінансових планів; забезпечення ефективності механізмів середньострокового соціально-економічного розвитку

муніципальних утворень; розгляд та обґрунтування можливостей оновлення на державному рівні нормативної бази щодо прогнозування показників і розробки програм соціально-економічного розвитку регіонів. У жовтні 2008 р. у зв'язку з фінансово-економічною рецесією Комісією ЄС прийнято рішення про пом'якшення фінансових вимог, визначених Пактом. При цьому основна ціль середньострокових стабілізаційних програм все ж таки полягає в приведенні основних показників у відповідність до встановлених у Пакті.

У 2008–2009 рр. в Єврозоні спостерігається значне зростання дефіциту держбюджету та державного боргу у % до ВВП (табл. 1) [7].

Таблиця 1

ВВП, державні витрати, доходи та борг країн Єврозони у 2001–2009 рр.

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
ВВП, млрд євро	6896	7247	7456	7748	7999	8562	9020	9248	8958
Дефіцит(-)/профіцит(+), % до ВВП	-1.9	-2.6	-3.1	-2.8	-2.4	-1.4	-0.7	-2.0	-6.3
Державні витрати, % до ВВП	48.1	47.7	48.2	47.6	47.5	46.7	46.0	46.9	50.8
Державні доходи, % до ВВП	46.2	45.1	45.1	44.8	45.1	45.3	45.3	44.9	44.5
Державний борг, % до ВВП	69.3	68.2	69.3	69.8	70.8	68.5	66.2	69.8	79.2

Динаміка частки доходів у загальному обсязі впродовж 2007–2009 рр. у країнах ЄС свідчить, що найбільше середнє значення цього показника за наведений період становлять податкові надходження (56.55 %), а щодо видатків – соціальні пріоритети (45.8) та оплата праці (21.5) (табл. 2) [7].

Незважаючи на всі заходи, спрямовані на досягнення норм Пакту, у країнах Єврозони спостерігаються відмінності у структурі державних доходів та витрат. При цьому за досліджуваний період частка перерозподілу ВВП через бюджет становить понад 44 % та коливається у досить широкому діапазоні. Найбільший показник серед країн Єврозони у 2009 р. спостерігається у Фінляндії – 53.3 %, найменший у Словаччині – 33.6 %.

**Частка державних витрат і доходів у ВВП
країн Євросони у 2007–2009 рр., %**

Показник	2007	2008	2009
Доходи			
Податки, у тому числі:	26.2	25.4	24.5
непрямі податки	13.5	13.0	12.8
прямі податки	12.4	12.2	11.4
податки на капітал	0.3	0.3	0.4
Відрахування на соціальне страхування	15.1	15.3	15.7
Податки з продажу	2.1	2.1	2.3
Капітальні доходи	0.2	0.1	0.1
Інші поточні доходи	1.8	1.9	1.9
Усього	45.4	44.8	44.5
Видатки			
Проміжне споживання	5.0	5.1	5.6
Оплата праці	10.0	10.1	10.8
Погашення відсотків	3.0	3.0	2.8
Субсидії	1.2	1.2	1.4
Соціальні пріоритети	21.0	21.4	23.5
Інші поточні витрати	2.1	2.2	2.5
Капітальні трансферти із заборгованості	1.2	1.2	1.4
Капітальні вкладення	2.6	2.6	2.8
Усього	46.1	46.8	50.8

У 2009 р. частка податкових надходжень в Австрії, Бельгії, Італії, Кіпрі, Люксембурзі, Мальті, Фінляндії, Франції перевищила 25 %. У Бельгії, Іспанії, Італії, Люксембурзі, Фінляндії серед податкових джерел переважають прямі податки. Понад 15 % у структурі державних доходів припадає на відрахування на соціальне страхування в таких країнах, як Австрія, Бельгія, Німеччина, Словенія, Франція (табл. 3) [7]. Щодо структури державних витрат, то в Австрії, Бельгії, Німеччині, Франції на соціальні пріоритети припадає понад 25 %, тоді як в Ірландії, Іспанії, Кіпрі, Мальті, Словаччині, Словенії, Естонії менше 15 % (табл. 4) [7].

Попри відмінності щодо структури державних доходів і витрат, у країнах Євросони спостерігається зменшення середнього відхилення за всіма показниками, що дозволяє зробити висновок про те, що процес бюджетної конвергенції значно впливає на податкову політику.

Рівень державного боргу протягом 2001–2009 рр. все ще перевищує встановлений Пактом показник. Зокрема серед країн Євросони у 2009 р. лише в Іспанії, Кіпрі, Люксембурзі, Словаччині, Словенії, Фінляндії, Естонії державний борг не перевищував 60 % ВВП.

Таблиця 3

Частка державних доходів у ВВП країн Єврозони у 2007–2009 рр., %

Країни	Податки									Відрахування на соціальне страхування			Податки з продажу			Інші поточні доходи			Капітальні доходи		
	непрямі			прямі			на капітал														
	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Австрія	14.03	14.10	14.73	13.43	13.96	12.80	0.06	0.05	0.05	15.79	15.86	16.64	1.87	1.85	1.91	2.58	2.36	2.60	0.16	0.07	0.06
Бельгія	12.73	12.52	12.55	16.26	16.52	15.20	0.66	0.69	0.66	15.71	16.14	16.80	1.62	1.69	1.80	1.04	1.20	1.07	0.05	0.05	0.05
Німеччина	12.56	12.51	12.70	11.14	11.27	10.84	0.17	0.19	0.19	16.45	16.43	17.10	1.92	1.90	2.03	1.34	1.34	1.40	0.23	0.22	0.21
Греція	12.46	12.14	11.10	8.00	7.89	8.21	0.15	0.25	0.21	13.28	13.46	13.10	1.74	1.80	1.72	1.95	2.33	2.36	2.25	1.81	1.12
Ірландія	13.32	12.39	11.30	12.67	11.48	10.70	0.21	0.19	0.16	6.48	7.00	7.20	1.59	1.68	2.23	1.20	1.72	1.75	1.34	0.96	1.18
Іспанія	11.72	9.93	8.69	12.89	10.81	9.58	0.51	0.45	0.40	12.98	13.15	13.31	1.28	1.29	1.30	1.75	1.74	1.84	-0.04	-0.23	-0.46
Італія	14.69	13.78	13.61	15.08	15.29	14.64	0.02	0.03	0.81	13.28	13.77	14.14	1.21	1.23	1.26	1.82	1.86	1.92	0.27	0.21	0.25
Кіпр	19.37	18.33	15.08	13.74	12.84	11.18	0.02	0.01	0.01	7.53	7.71	8.64	3.08	2.73	2.31	1.76	1.74	2.45	0.05	0.05	0.11
Люксембург	12.43	11.72	11.73	13.04	13.29	13.91	0.13	0.13	0.14	10.69	10.86	12.08	1.78	1.77	1.95	1.73	2.00	1.57	0.07	0.09	0.08
Мальта	14.64	14.45	14.14	13.25	12.94	13.83	0.29	0.26	0.24	7.26	7.52	7.57	1.99	2.65	1.98	1.72	1.67	1.53	1.00	0.54	0.87
Нідерланди	12.45	12.15	11.86	11.88	11.62	11.83	0.33	0.30	0.32	14.25	15.18	14.58	3.40	3.41	3.67	3.08	3.88	3.67	0.04	0.04	0.03
Португалія	14.54	14.11	12.71	9.53	9.70	9.05	0.01	0.00	0.01	11.63	11.64	11.93	2.28	2.28	2.28	2.29	2.01	2.15	0.67	0.86	0.68
Словаччина	11.04	10.49	10.32	6.16	6.37	5.51	-	-	-	11.84	12.16	12.82	1.23	1.08	1.20	2.06	2.74	3.45	0.19	0.03	0.28
Словенія	14.51	14.01	14.12	9.16	8.90	8.35	0.03	0.03	0.03	13.93	14.28	15.23	2.61	2.67	2.80	1.80	2.24	2.32	0.39	0.23	0.36
Фінляндія	13.04	12.94	13.54	17.55	17.50	16.24	0.26	0.35	0.26	12.03	12.22	12.97	4.80	5.20	5.81	4.67	5.16	4.36	0.10	0.14	0.11
Франція	15.06	14.82	14.93	11.43	11.47	9.79	0.47	0.41	0.39	17.93	17.95	18.45	3.14	3.17	3.32	1.71	1.83	1.76	-0.17	-0.18	-0.23
Естонія	13.34	12.09	14.88	7.56	7.93	7.54	-	-	-	10.74	11.87	13.29	2.10	2.26	2.52	2.44	2.43	3.63	0.76	0.43	1.54

Таблиця 4

Частка державних витрат у ВВП країн Єврозони у 2007–2009 рр., %

Країни	Проміжне споживання			Оплата праці			Погашення відсотків			Субсидії			Соціальні пріоритети			Інші поточні витрати			Капітальні трансферти із заборгованості			Капітальні вкладення		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Австрія	4.26	4.53	4.66	9.11	9.17	9.91	2.86	2.61	2.72	3.28	3.49	3.75	23.34	23.52	25.54	2.41	2.48	2.74	2.15	1.95	1.88	1.06	1.03	1.12
Бельгія	3.59	3.71	3.94	11.74	12.07	12.76	3.88	3.84	3.70	1.93	2.11	2.21	22.36	23.35	25.43	2.13	2.26	2.59	1.20	1.15	1.70	1.64	1.72	1.88
Німеччина	4.11	4.22	4.64	6.92	6.88	7.41	2.77	2.69	2.59	1.12	1.12	1.31	24.56	24.45	26.70	1.50	1.63	1.89	1.22	1.33	1.37	1.35	1.43	1.58
Греція	6.34	6.13	7.11	11.64	12.14	13.51	4.73	5.01	5.28	0.13	0.13	0.15	17.56	19.09	20.85	1.70	1.75	1.75	0.88	1.61	1.02	3.51	3.37	3.50
Ірландія	5.07	5.54	5.85	10.04	11.30	12.35	1.05	1.38	2.16	0.46	0.52	0.53	12.11	14.40	17.37	2.32	2.53	2.68	1.05	1.73	3.24	4.68	5.32	4.73
Іспанія	5.26	5.53	5.76	10.24	10.88	11.88	1.61	1.59	1.77	1.07	1.11	1.13	14.08	15.10	17.47	1.49	1.68	1.91	1.35	1.36	1.34	4.08	4.05	4.54
Італія	5.24	5.50	6.10	10.61	10.83	11.28	4.97	5.15	4.62	0.96	0.96	0.99	19.81	20.41	22.08	2.23	2.28	2.48	1.73	1.52	1.88	2.32	2.20	2.45
Кіпр	5.04	5.26	5.62	14.23	14.04	15.60	3.02	2.80	2.54	0.41	0.40	0.19	11.51	12.03	13.28	4.29	4.47	3.51	0.82	0.54	0.94	2.85	2.94	4.07
Люксембург	2.95	3.18	3.63	7.08	7.08	7.97	0.24	0.32	0.37	1.50	1.47	1.60	17.31	17.91	20.63	2.54	2.61	0.41	1.34	1.12	1.42	3.21	3.17	3.52
Мальта	5.35	6.72	6.17	12.90	14.48	14.45	3.30	3.27	3.18	2.04	2.18	1.10	13.12	13.20	14.07	1.70	1.65	1.88	0.78	0.84	1.01	3.21	2.47	2.05
Нідерланди	7.16	7.39	8.34	9.14	9.15	9.99	2.20	2.21	2.19	1.25	1.21	1.50	20.08	20.22	22.55	1.83	1.86	1.54	0.60	0.71	1.31	3.00	3.29	3.93
Португалія	4.18	4.30	4.64	12.01	11.80	12.32	2.85	2.96	2.82	0.84	0.73	0.84	18.54	19.07	21.53	2.31	2.27	2.43	0.66	1.17	1.11	2.39	1.32	2.47
Словаччина	4.58	4.53	5.37	6.79	6.94	7.85	1.38	1.24	1.44	1.20	1.67	1.64	16.05	16.05	18.91	1.62	1.44	1.83	0.96	1.37	2.21	1.73	1.71	2.27
Словенія	5.61	6.02	6.53	10.53	11.02	12.43	1.28	1.10	1.37	1.59	1.57	1.87	16.28	16.60	18.82	1.99	2.09	2.12	0.85	1.21	1.21	4.29	4.52	4.67
Фінляндія	9.07	9.83	11.03	12.93	13.36	14.85	1.47	1.46	1.41	1.29	1.34	1.45	17.25	17.77	20.88	2.51	2.72	3.10	0.33	0.37	0.45	2.39	2.51	2.84
Франція	4.96	4.96	5.44	12.75	12.69	13.34	2.69	2.88	2.39	1.46	1.41	1.67	23.07	23.33	25.12	3.23	3.36	3.72	0.71	0.77	0.79	3.45	3.41	3.53
Естонія	6.29	7.07	7.67	9.65	11.36	12.79	0.17	0.23	0.32	0.87	1.00	0.99	10.01	12.22	15.93	1.57	1.52	1.92	0.94	1.18	0.72	4.91	5.28	4.81

Необхідно відзначити, що використання бюджетної політики як ефективного інструменту забезпечення соціально-економічного розвитку ускладнює циклічна асиметрія, яка посилюється через зміни економічної кон'юнктури. У зв'язку з цим важливим завданням у сфері бюджетної політики залишається гармонізація бюджетних систем, зокрема щодо структури доходів і витрат. У цілому на даному етапі специфіка європейської моделі бюджетної політики визначається значною роллю глибоких інтеграційних процесів у забезпеченні розвитку Євросоюзу.

Таким чином, створення Європейського Союзу дозволило країнам скоординувати проведення бюджетної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку країн. Механізм координації бюджетної політики в рамках ЄС полягає у застосуванні певних нормативів, зокрема процентного показника величини бюджетного дефіциту та державного боргу до ВВП; систем контролю і санкцій за порушення встановлених нормативів; зобов'язань щодо розробки програм стабільності та програм конвергенції із зазначенням прогнозних значень бюджетних показників.

Особливості регулювання бюджетної сфери у країнах ЄС полягають у використанні середньострокового бюджетного планування державних витрат, бюджетного дефіциту, обсягу державного боргу. Однак через значні коливання економічної кон'юнктури виникають труднощі щодо здійснення ефективної бюджетної політики. Нині основними завданнями бюджетної політики у країнах ЄС є недопущення понаднормативних розмірів дефіциту та боргу з одночасним стимулюванням інноваційних процесів, що вимагає централізованого бюджетного менеджменту за рахунок об'єднаної частини бюджетних ресурсів країн ЄС. Зазначене, за прогнозами експертів, дозволить вивести країни Євросоюзу зі стану рецесії.

За період із 2007 по 2009 р. у країнах Євросоюзу при збільшенні питомої ваги державних доходів у ВВП на один відсотковий пункт ВВП зростає на 10.5 відсоткових пунктів; при збільшенні питомої ваги державних видатків у ВВП на один відсотковий пункт ВВП зменшується на 1.7 відсоткових пунктів, тоді як в Україні відповідно на 10.1 та 9.6 відсоткові пункти. Таким чином, нагальною потребою для України є стримування зростання державних витрат і перегляд їхньої структури.

Використання досвіду зарубіжних країн щодо бюджетної політики з урахуванням зовнішньої економічної кон'юнктури є важливим для України. Накопичений досвід надасть можливість для подальшої стабілізації державних фінансів, забезпечення економічного зростання та розбудови конкурентоспроможної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Б'юкенен Дж. Суспільні фінанси і суспільний вибір – два протилежні бачення держави / Б'юкенен Джеймс М., Масгрейв Річард А.; [пер. з англ. А. Ю. Іщенко]. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська Академія", 2004. — 176 с. — (Актуальні світові дискусії).

2. Вагнер А. Теория финансов / А. Вагнер. — Л. : Петроком, 1993. — 231 с.
3. *Бюджетний менеджмент* / [В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.] ; за заг. ред. В. Федосова. — К. : КНЕУ, 2004. — 864 с.
4. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання : монографія / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
5. *Чугунов І. Я.* Інституційна архітектоніка бюджетної системи / І. Я. Чугунов // *Фінанси України*. — 2008. — № 11. — С. 3–10.
6. *Лисяк Л.В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
7. *Офіційне бюро статистики Європейського Союзу* // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2011.

Макогон В. Бюджетная политика в странах ЕС. Обоснована необходимость исследования опыта зарубежных стран по проведению бюджетной политики. Проанализирована динамика и структура государственных доходов и расходов в странах Евросоюза. Определены основные приоритеты бюджетной политики европейских стран.

Makogon V. Fiscal policy in the EU countries. The necessity of the research of foreign countries experience in conducting fiscal policy is justified. The dynamics and structure of government revenues and expenditures in Euro zone are analyzed. Main priorities of fiscal policy of the European countries are specified.

УДК 336.76(477)

ЯЩУК Валентина, начальник Управління фінансової політики
Секретаріату Кабінету Міністрів України

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФОНДОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Проаналізовано становлення фондового ринку в Україні, основні тенденції його розвитку, функції, державне регулювання, зокрема щодо забезпечення його прогнозованості, прозорості, надійності, ліквідності. Визначено основні тенденції та перспективи розвитку фондового ринку в Україні.

Ключові слова: фінансовий ринок, фінансові послуги, фондовий ринок, ринок цінних паперів, фінансові активи, державний регулятор.

Зростання ролі фондового ринку (*далі* – ФР) як системи економічних і правових відносин, пов’язаних із випуском та обігом цінних паперів, стало однією з особливостей розвитку світової економіки

© Ящук В., 2011

впродовж останніх десятиліть. Більша частина фінансових активів розвинених країн світу нині розміщена саме в цінних паперах. Протягом останніх десятиліть відбулись інституційні зміни структури фондових ринків, суттєво розширились різновиди їх фінансових інструментів. Фінансових ринків загалом і фондових зокрема торкнулось певне дерегулювання в межах руху лібералізації національних економік розвинених країн: усунуто проблеми щодо вільного руху капіталу між країнами, відмінено обмеження на суміщення різних видів професійної діяльності на фінансовому ринку, визначились тенденції до формування єдиного ринку фінансових послуг. Поява та розповсюдження всесвітньої мережі Інтернет також вплинули на розвиток фінансових ринків, спростився операційний процес інвестування ресурсів, з'явилися механізми залучення до нього не лише професійних гравців, а й пересічних громадян.

Розвиток ринків фінансових послуг, їхнє значення для соціально-економічного розвитку країни висвітлювали у своїх наукових роботах вітчизняні вчені. Слід відзначити О. Барановського, М. Бурмаку, О. Васирика, В. Гейця, І. Лютого, С. Науменкову, В. Міщенко, В. Опаріна, В. Ходаківську, В. Шелудько, І. Школьник. Розвиток фінансового ринку досліджували й зарубіжні вчені, зокрема Ф. Ален, П. Баренбойм, Т. Бек, Р. Бернард, Б. Борн, А. Бут, Е. Деміргук-Кунт, М. Квинтин, Р. Левін, А. Маддалоні, Я. Міркін, А. Рот, С. Тадессе, М. Тейлор, П. Хартман, Г. Шиназі. Однак питання щодо становлення та перспектив розвитку фондового ринку України потребують подальшого висвітлення, що і є метою статті.

Сучасний ФР у розвинених країнах функціонує при досить жорстких правилах торгівлі, яких дотримуються і регулюючі органи, і професійні учасники. Також можна відзначити посилення в останні роки регулювання та координації дій національних регулятивних органів, зокрема у межах Європейського Союзу. Разом із тим, у країнах Європи ФР становить значиму частину фінансового ринку, наприклад, суттєве значення він має в Англії, Німеччині, Франції, значно меншу роль відіграє в економіці Австрії, Італії, Іспанії, а в таких країнах, як Греція, Португалія, Ірландія його роль незначна. У багатьох країнах держава активно користується можливостями ФР для розміщення своїх боргових зобов'язань з метою фінансування дефіциту бюджету [1].

Аналіз досвіду утворення та розвитку ФР у країнах із розвинутою та перехідною економікою дозволяє зазначити, що швидкість становлення залежала від низки факторів. Фондовий ринок швидше розвивається у країнах із дієвим захистом акціонерів, оскільки інвестори не побоюються експропріації. Отже, важливим завданням є законодавче визначення рівня захисту прав акціонерів у компаніях, акції яких продаються на відкритому ринку. На початку ХХІ ст. більше сімдесяти корпорацій із країн з перехідною економікою здійснювали емісію американських депозитарних розписок, у Лондоні котирувалися цінні

папери шістдесяти корпорацій. Міграція за кордон особливо притаманна цінним паперам великих компаній, діяльність яких пов'язана, наприклад, із видобутком корисних копалин, телекомунікаційною сферою. Нині іноземні інвестори мають можливість працювати із цінними паперами урядів та приватних структур різних форм власності Центральної та Східної Європи як безпосередньо на їх внутрішніх ринках, так і за межами регіону – як правило на біржах Лондона, Нью-Йорка, Відня, Німеччини. Важливий фактор – темпи інтеграційних процесів, адже на відміну від фондових бірж розвинених країн, які в умовах посилення конкуренції на світових ринках капіталу встановлюють між собою тісні зв'язки або навіть зливаються, більшість фондових бірж країн із перехідною економікою не так активно консолідується. Проведеними іноземними експертами дослідженнями встановлено, що через невеликі масштаби більшість фондових ринків країн із перехідною економікою в умовах глобалізації не зможуть конкурувати з іншими ринками щодо якості послуг з проведення операцій із цінними паперами. Крім того, вагомими факторами розвитку ФР є макроекономічна стабільність, зокрема темпи інфляції, рівень розвитку інституційних інвесторів та ефективності управління їх ресурсами, різкі коливання, непослідовні кроки при виборі пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

Для ефективного функціонування економіки країни необхідний постійний процес мобілізації, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між її галузями. Фінансовий ринок повинен з урахуванням ринкової ситуації забезпечувати мобілізацію ресурсів через інвестиції, кредитування, залучення вільних коштів та заощаджень населення для ефективного їх розміщення на користь відповідних галузей.

Саме фондові ринки перетворюються на один із найважливіших елементів мобілізації інвестиційних ресурсів. Зазначений сегмент ринку має функціонувати як інструмент регулювання фінансової системи держави, адже він взаємопов'язаний як із системою державних фінансів, так і фінансовим ринком, у тому числі банківським сектором. У розвинених країнах світу ФР, залежно від ступеня розвитку, слугує найбільш ефективним, оптимальним способом залучення капіталів у національну економіку, механізмом розподілу та перерозподілу вільних фінансових ресурсів серед галузей економіки. За рахунок наповнення фінансовими ресурсами сучасних конкурентоспроможних, передових галузей економіки та виробництв ФР може сприяти прискоренню науково-технічного прогресу, позитивним змінам у структурі економіки, стійким темпам її зростання.

Посилення конкуренції на міжнародних ринках капіталу за інвестиційні ресурси, процеси глобалізації фінансових ринків обумовлюють необхідність проведення структурної перебудови вітчизняної економіки із визначенням пріоритетних напрямів розвитку. Підви-

щення конкурентоспроможності національного фінансового ринку для створення сприятливих умов та механізмів для здійснення інвесторами ефективних інвестицій у економіку є необхідними передумовами економічного зростання [2].

Фондовому ринку притаманні всі властивості ринкової системи. Нерегульованість та безконтрольність на ФР можуть призводити до таких небажаних наслідків, як монополізація, нерівноправність учасників процесу обігу цінних паперів, порушення конфіденційності інформації та її недозволене використання тощо. У процесі забезпечення ефективного функціонування ринку фінансових послуг, у тому числі ФР, їх надійності та міцності, важлива роль належить державі. Сучасне державне регулювання фінансового ринку являє собою один із найвідповідальніших процесів, що передбачає складну систему господарювання із тісною взаємодією учасників ринку та численних регулюючих фінансових інститутів. Специфіка відносин на ринку, масовість та великі обсяги капіталу, який обертається, притаманні йому ризики та динамізм, інтереси безпеки учасників визначають необхідність використання відповідної системи управління фінансовим ринком через введення численних норм і правил та впровадження різноманітних регулюючих інститутів. Вагомим завданням є утворення ліквідного ФР з такими умовами, коли інвестори зможуть у будь-який момент повернути вкладені в цінні папери грошові кошти шляхом їх продажу.

В Україні у період подальшої розбудови ринкової економіки виникає нагальна потреба у дослідженні економічних процесів, аналізі становлення та розвитку ринкових відносин, розробці рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень щодо успішного реформування економіки. Важливе значення в цих умовах має розвиток ФР, що відображає соціально-економічні зміни.

Становлення фондового ринку в Україні відбувалося в умовах недостатнього досвіду та супроводжувалось періодичною зміною його моделі, на сучасному етапі розвитку він має елементи як європейської, так і американської моделей фондового ринку. До головних функцій ФР належать: регулювання у сфері грошового обігу та кредиту; залучення капіталу та забезпечення його ефективного використання; забезпечення переливу капіталу між галузями та сферами економіки; розподіл і перерозподіл капіталу корпорацій та контроль за їхньою діяльністю; забезпечення оперативної інформації про рух індивідуальних капіталів. Потрібно зазначити, що законодавчо (стаття 2 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" № 3480-IV від 23 лютого 2006 р.), ФР та ринок цінних паперів ототоженні.

На сьогодні в Україні у цілому створені інститути, які забезпечують функціонування фінансових ринків, однак немає досить ефективного механізму залучення такими інститутами, зокрема, ФР фінансових ресурсів у реальний сектор, що негативно впливає на процес

економічних перетворень. Сучасний ФР країни має всі елементи інфраструктури, властиві фондовим ринкам розвинених країн, однак стан його розвитку неповною мірою відповідає загальносвітовим тенденціям. На вітчизняному ринку цінних паперів не вистачає фінансових інструментів із високим інвестиційним потенціалом, відзначається низька капіталізація, недостатня прозорість, обмежена ліквідність, відсутня торгівля похідними цінними паперами та строковими контрактами – фінансовими і товарними ф'ючерсами. Торгівельна активність залежить від присутності на ринку іноземного спекулятивного капіталу. Більшість вітчизняних цінних паперів, акцій мають документарну форму випуску, яка ускладнює їх обіг та зумовлює високу вартість транзакційних витрат. Залишається недосконалою інфраструктура ФР, права інвесторів та громадян недостатньо захищені. Можливості ФР використовуються на невисокому рівні, цей важливий сегмент національного фінансового ринку не забезпечує вільне та швидке переливання інвестиційного капіталу, створення відповідних умов для розвитку виробництв, запровадження наукоємних технологій. Таким чином, ФР у країні не завжди здатен позитивно впливати на розвиток вітчизняної промисловості та економіки.

Спричинена така ситуація недостатньою регулюючою роллю держави, відсутністю умов, в яких суб'єкти ринку зобов'язані дотримуватись загальносуспільних інтересів, діяти у межах чітко визначених загальних правил. Зокрема, стримує зростання корпоративного інвестування та іноземних інвестицій недосконала нормативно-правова база. Відсутність достатніх законодавчих основ щодо функціонування іпотечних та інвестиційних банків не дозволяє створювати успішно реалізовану в розвинених країнах змішану модель ФР, у тому числі в частині присутності на ринку корпоративних цінних паперів – як банків, так і спеціалізованих інвестиційних інститутів. Недостатнє законодавче регулювання таких базових аспектів функціонування ринку, як ціноутворення, ринкова стабільність, оподаткування, прозорість.

На зменшення обсягів ФР, що відбувалось протягом останніх років, вплинула низка чинників, зокрема невисока ліквідність вітчизняних цінних паперів, розпорошеність і фрагментарність біржової та депозитарної інфраструктури, незначна частка біржового сегменту ринку в порівнянні із позабіржовим, недостатня кількість інвестиційно-привабливих фінансових інструментів.

У цілому ФР країни потребує подальшого реформування та удосконалення механізмів функціонування. Незважаючи на досить високу динаміку свого формування, ФР як ефективний механізм реалізації інвестиційних програм держави, суб'єктів підприємницької діяльності досі знаходиться на стадії формування та розвитку. Разом із тим, Україна має достатній економічний потенціал для розбудови

національного фондового ринку, темпи розвитку якого випереджатимуть динаміку зростання валового внутрішнього продукту.

Інфраструктура ФР забезпечує зв'язок між емітентами та інвесторами шляхом здійснення таких функцій: виконання угод із цінними паперами та їх похідними та відповідно мінімізація супутніх ризиків; здійснення поставки фондових інструментів покупцеві або його довірній особі з перереєстрацією в обумовлені строки прав власності; оплата поставлених цінних паперів, їх відповідне зберігання та облік [3].

Одним із критеріїв, що характеризують рівень розвитку інфраструктури ФР, є кількість професійних учасників, ліцензованих Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України на здійснення відповідної діяльності (таблиця).

Професійні учасники фондового ринку України [4]

Вид діяльності	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.08.2011
Торгівля цінними паперами	817	737	763	743
Депозитарна зберігачів цінних паперів	258	300	374	386
Ведення реєстру власників іменних цінних паперів	380	367	297	234
Управління активами інституційних інвесторів	411	389	361	357
Організація торгівлі на ринку цінних паперів	11	10	10	10
Розрахунково-клірингова діяльність	2	3	2	2
Усього	1879	1806	1807	1732

Протягом останніх років спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості ліцензованих професійних учасників ФР, зокрема кількість ліцензій, наданих Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України на провадження професійної діяльності на ФР з 1 січня 2009 р. до 1 серпня 2011 р. скоротилась на 7.8 %, здебільшого за рахунок зменшення ліцензованих учасників таких видів діяльності, як торгівля цінними паперами, ведення реєстру власників іменних цінних паперів, управління активами інституційних інвесторів. Станом на початок серпня поточного року у порівнянні із 2008 р. зменшилась на 9.1 % кількість учасників торгівлі цінними паперами, на 38.4 % – учасників ведення реєстру власників іменних цінних паперів, на 13.1 % – учасників управління активами інституційних інвесторів [4].

Необхідність посилення ролі фінансового ринку, усунення існуючих недоліків функціонування ФР невіддільні від заходів щодо

післякризового відновлення української економіки. У Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада", схваленої у червні 2010 р. на засіданні Комітету з економічних реформ, утвореного згідно з Указом Президента України від 26 лютого 2010 р. № 273, серед іншого наголошено на неналежному виконанні функцій фінансового забезпечення сталого економічного розвитку, вказано на низку його недоліків, зокрема низький рівень розвитку та прозорості ФР; зменшенням обсягів надання фінансових послуг, у тому числі обсягів кредитування бізнесу й населення. Зазначено, що безпосереднім поштовхом до кризи вітчизняної фінансової системи стали, зокрема наявність недосконалої системи захисту прав інвесторів, вкладників, кредиторів поряд із підвищенням рівня кредитних ризиків; внаслідок низької капіталізації галузі невисокий рівень стійкості фінансової системи до кризових явищ; недосконалість оцінювання стабільності фінансової системи загалом; значна частка проблемних активів у портфелі фінансових установ та відсутність системи вирішення питань проблемних фінансових установ; відсутність необхідних інституціональних та нормативно-правових умов для розвитку ФР й різних фінансових інструментів; недостатньо незалежна та не завжди прозора робота регуляторів фінансового ринку; недостатній обсяг довгострокових фінансових ресурсів, у тому числі через відсутність обов'язкової накопичувальної системи пенсійного забезпечення й нерозвиненості системи страхування життя.

Метою реформування фінансового сектору в Програмі визначено збільшення рівня капіталізації фінансової системи, забезпечення щорічного підвищення капіталізації та обсягу торгів організованого фондового ринку, зниження частки проблемних активів у загальному портфелі активів фінансових установ, збільшення обсягів надання фінансових послуг з урахуванням посилення оцінювання фінансових ризиків.

У частині зростання та подальшого розвитку ФР зауважено зокрема на необхідності посилення інституціональної спроможності та операційної незалежності регуляторів ринку небанківських фінансових послуг і ФР; покращення координації у діяльності регуляторних органів фінансового сектору щодо моніторингу системних фінансових ризиків, розробки узгодженої стратегії і тактики регулювання фінансових ринків; посилення вимог до учасників фінансового ринку щодо управління ризиками, прозорості діяльності, розкриття інформації; створення законодавчої бази для впровадження нових фінансових інструментів та механізмів перерозподілу коштів, у тому числі похідних цінних паперів; створення єдиної системи депозитарного обліку цінних паперів; удосконалення регулювання іпотечного ринку, зокрема вирішення питання обігу заставних інструментів на іпотечному ринку

України; введення єдиних правил розрахунків біржового курсу цінних паперів, запобігання маніпулюванню ціноутворенням на ринку цінних паперів, посилення на законодавчому рівні відповідальності за використання інсайдерської інформації; стимулювання збільшення обсягів операцій на організованому сегменті фондового ринку шляхом продажу на фондовій біржі пакетів акцій до двадцяти п'яти відсотків статутного капіталу об'єктів, які приватизуються.

Для реалізації цієї Програми, а також визначення основних напрямів подальшого розвитку ФР, підвищення захисту прав інвесторів та покращання інвестиційного клімату Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України розроблено та схвалено проект Програми розвитку фондового ринку України на 2011–2015 роки, предметом якої є визначення на інституційному та правовому рівнях подальшого реформування та суттєвої модернізації фондового ринку України, пріоритетних завдань на середньостроковий період і необхідних кроків щодо їх реалізації. Ухвалено мету подальшого розвитку ФР – формування конкурентоспроможного національного фондового ринку на основі поступового зменшення його спекулятивної складової з одночасним зростанням інвестиційно-спрямованого сегмента та виконання ним основної функції – забезпечення вільного та швидкого перетоку інвестиційного капіталу.

На основі викладеного можна констатувати, що для підвищення ефективності функціонування вітчизняного ФР, а також прозорості правил і процедур необхідно спрямувати державну політику на вирішення таких основних завдань: збільшення капіталізації та ліквідності фондового ринку; удосконалення засад саморегулювання ринкових інституцій та забезпечення їх надійного та ефективного функціонування; посилення нормативно-правового забезпечення в частині захисту прав інвесторів, удосконалення умов і правил державного регулювання та нагляду на фондовому ринку.

Зважена політика держави стосовно розвитку ринків фінансових послуг, зокрема ФР, орієнтована на запровадження найкращих світових стандартів регулювання, сприятиме підвищенню капіталізації економіки через ефективну мобілізацію та перерозподіл вільних фінансових ресурсів, створенню ефективних та надійних ринків капіталу, розширить можливості для інвестування вільних коштів населення у розвиток виробництва, сприятиме економічному розвитку країни.

Необхідні подальші спільні зусилля держави й ринкової інфраструктури в напрямі реформування системи державного регулювання та впровадження відповідних стандартів організації регульованих ринків фінансових інструментів з огляду на новітні тенденції світових ринків і адаптацію вітчизняного законодавства до європейських норм фінансового та корпоративного права.

З метою підвищення рівня довіри з боку інвесторів та емітентів біржова система торгівлі фінансовими інструментами потребує модернізації. Централізація вітчизняного біржового ринку дозволить забезпечити відповідні критерії лістингу, формування справедливих ринкових цін, інформаційного простору стосовно показників індикаторів та активності біржового простору [5].

Державне регулювання повинно оперативно реагувати на потреби ринку шляхом постійного моніторингу діяльності професійних учасників фондового ринку; сприяти пошуку оптимального балансу інтересів емітентів та інвесторів, поряд із захистом інвесторів створювати належні умови для виходу на біржу максимальної кількості компаній. У свою чергу, збільшення кількості компаній, які конкурують на ринку та орієнтують свою діяльність на довгостроковий період, активізує розвиток фондового ринку.

Крім того, необхідно розробити довгострокову стратегію розвитку фондового ринку України, яка міститиме такі заходи: посилення ефективності державного регулювання; запровадження дієвої системи нагляду на ринку цінних паперів; впровадження сучасних фінансових інструментів; утворення єдиного центрального депозитарію; розвиток інфраструктури ФР, корпоративного управління, інститутів спільного інвестування; забезпечення надійних і прозорих механізмів реєстрації прав на цінні папери; створення дієвої системи захисту прав та інтересів інвесторів; якісне зростання рівня послуг професійних учасників ринку цінних паперів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Шелудько В. М.* Фінансовий ринок / В. М. Шелудько. — 2-ге вид. — К. : Знання, 2008. — 535 с.
2. *Науменкова С. В.* Розвиток фінансового сектору України в умовах формування нової фінансової архітектури : монографія / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. — К. : Центр наук. досліджень НБУ, 2009. — 384 с.
3. *Науменкова С. В.* Ринок фінансових послуг / С. В. Науменкова, С. В. Міщенко. — К. : Знання, 2010. — 532 с.
4. *Аналітичні матеріали // Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.* Офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.ssmc.gov.ua>.
5. *Питання функціонування та удосконалення інфраструктури фондового ринку України : інформ.-аналіт. матеріали / за ред. О. І. Кіреєва, М. М. Шаповалової, Н. І. Гребенник.* — К. : Центр наук. досліджень НБУ, 2005. — 132 с.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2011.

Яцук В. *Становление и перспективы развития фондового рынка Украины. Проанализированы становление фондового рынка в Украине, основные тенденции его развития, функции, государственное регулирование, в частности относительно*

обеспечения его прогнозируемости, прозрачности, надежности, ликвидности. Определены основные тенденции и перспективы развития фондового рынка в Украине.

Yaschuk V. Formation and prospects of fund market development is in Ukraine. Formation of fund market in Ukraine, basic tendencies of its development, functions of fund market, government control of fund market, in particular providing its forecast, transparency, reliability, liquidity are analysed. Basic tendencies and prospects of fund market development in Ukraine are specified.

ВАТУЛЬОВ Андрій, завідувач секретаріату Комітету з питань
бюджету Верховної Ради України

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА КРАЇН ІЗ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Досліджено та узагальнено зарубіжний досвід формування фінансової політики як інструменту соціально-економічного розвитку. Визначено пріоритетні напрями фінансової політики в країнах із трансформаційною економікою.

Ключові слова: державні фінанси, фінансова політика, управління державними фінансами, країни з трансформаційною економікою, бюджетна політика, податкова політика.

Успішне функціонування та розвиток економіки будь-якої держави визначається можливістю реалізації покладених на неї функцій із забезпечення економічної стабільності, розвитку соціальної сфери та підвищення рівня життя населення. Важливу роль у досягненні поставлених завдань відіграє фінансова політика, оскільки вона сприяє забезпеченню раціонального розподілу фінансових ресурсів між галузями економіки, концентрації фінансових ресурсів на найважливіших напрямках економічного розвитку та створенню ефективної системи управління державними фінансами.

Роль фінансової політики безперервно зростає в умовах трансформаційної економіки, вона є значним важелем сталого економічного та соціального розвитку країни. Саме за її допомогою здійснюється багатосторонній регулюючий вплив на ринкові відносини, вирішуються завдання щодо забезпечення поступального розвитку підприємницької діяльності, підвищення рівня зайнятості населення, стримування інфляції, активізації інвестиційної діяльності, підвищення

ефективності державного й приватного секторів економіки, забезпечення соціальних гарантій.

Актуальність обраної теми визначається наявністю низки питань щодо побудови ефективної фінансової політики як інструменту соціально-економічного розвитку та її подальшого вдосконалення беручи до уваги досвід країн із трансформаційною економікою.

Вагомий внесок у дослідження питань проведення державної фінансової політики і проблем фінансового регулювання економіки зробили як зарубіжні вчені А. Вагнер, Д. Кейнс, К. Кембелл, К. Макконел, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, В. Танзі, М. Фрідмен, О. Богачова, А. Ілларіонов, С. Лушин, М. Ходорович, так і вітчизняні науковці – О. Василик, І. Запатріна, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Луніна, І. Лютий, В. Опарін, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій. Разом із тим, потребують подальшого дослідження питання формування і реалізації ефективної фінансової політики, яка сприятиме досягненню стійкого соціально-економічного розвитку країн.

Метою статті є дослідження та узагальнення зарубіжного досвіду формування фінансової політики, визначення її мети, завдань та пріоритетних напрямів реалізації в країнах із трансформаційною економікою.

Сучасні умови трансформації економічної системи країн вимагають проведення активної фінансової політики щодо забезпечення функціонування стійкої та збалансованої фінансової системи, збільшення темпів економічного розвитку, підвищення рівня життя та добробуту населення. Регулювання соціально-економічних процесів є необхідністю в умовах недосконалості ринкових механізмів.

Фінансова політика є складовою соціально-економічної політики, вона має такі напрями: бюджетна, податкова, грошово-кредитна, валютна, боргова, інвестиційна політики, які взаємопов'язані між собою, розробляються та здійснюються у тісному взаємозв'язку. Формування та реалізація фінансової політики передбачає визначення пріоритетних напрямів досягнення соціально-економічного розвитку.

Досвід країн із трансформаційною економікою свідчить, що спрямованість фінансової політики визначає характер соціально-економічних відносин. Бюджетна політика як складова фінансової політики Російської Федерації спрямована на проведення всебічної модернізації економіки, створення умов для підвищення її ефективності й конкурентоспроможності, довгострокового сталого розвитку та поліпшення інвестиційного клімату [1]. У середньостроковій перспективі вона покликана сприяти відновленню макроекономічної збалансованості на основі зменшення залежності бюджетних зобов'язань від нафтогазових ресурсів і поступового зниження дефіциту федерального бюджету, забезпечити умови для активізації модернізації економіки, у тому числі за рахунок структурних перетворень у сфері освіти та охорони здоров'я, відновлення економіки, вирішення найважливіших соціальних завдань та формування інноваційної економіки.

Основними завданнями бюджетної політики є забезпечення макроекономічної стабільності, яка передбачає збалансований бюджет, послідовне зниження бюджетного дефіциту та передбачувані параметри інфляції; координація довгострокового стратегічного і бюджетного планування; забезпечення спрямованості бюджетної системи на досягнення конкретних результатів; розробка та впровадження інструментів підтримки інновацій та підвищення якості людського капіталу [2].

Пріоритетами видатків федерального бюджету Росії є безумовне виконання законодавчо встановлених зобов'язань з виплати соціальної допомоги та компенсацій у сфері соціального захисту населення, у тому числі пенсійне забезпечення військовослужбовців; забезпечення збалансованості бюджету Пенсійного фонду для подальшого розвитку пенсійної системи; індексація грошового забезпечення військовослужбовців і прирівняних до них осіб, фондів оплати праці працівників федеральних державних установ; забезпечення зобов'язань у сфері освіти, охорони здоров'я та соціального обслуговування населення з підвищенням адресності надання соціальної допомоги; закупівля нових видів озброєння, вдосконалення бойової підготовки, забезпечення постійним і службовим житлом та реалізація соціальних гарантій для військовослужбовців; забезпечення утримання та розвитку транспортної інфраструктури, в тому числі автомобільних доріг; поступове збільшення підтримки економіки, концентрації ресурсів на заходах, спрямованих на модернізацію та технологічний розвиток економіки, підвищення її енергетичної ефективності, в тому числі інноваційних проектах і найважливіших наукових розробках.

Політика щодо державного боргу спрямовуватиметься на забезпечення збалансованості федерального бюджету при збереженні досягнутого ступеня боргової стійкості, розвиток національного ринку державних цінних паперів та підтримку високого рівня кредитних рейтингів інвестиційної категорії.

Боргова політика у сфері державних зовнішніх запозичень полягає у забезпеченні часткового фінансування дефіциту федерального бюджету через здійснення регулярних запозичень в іноземній валюті шляхом розміщення облігаційних позик у помірних обсягах на міжнародних фінансових ринках капіталу. Планується надання державних гарантій за зобов'язаннями страхування військових ризиків, інших подібних ризиків відповідальності перед третіми особами; орієнтовані на здійснення довгострокових інвестицій у найбільш важливі проекти; для підтримки експорту промислової продукції.

Бюджетна політика у сфері міжбюджетних відносин зосереджуватиметься на вирішенні таких завдань: коригування механізмів надання фінансової допомоги суб'єктам Російської Федерації з метою підвищення її ефективності; формування стійкої власної доходної бази регіональних і місцевих бюджетів, створення стимулів щодо її нарощування; вдосконалення системи розмежування видаткових зобов'язань між органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Головною метою податкової політики є створення ефективної податкової системи, яка забезпечує бюджетну стійкість у середньо- та довгостроковій перспективі. У процесі її реалізації планується внесення змін до законодавства про податки і збори за такими напрямками: податкове стимулювання інноваційної діяльності, податок на прибуток організацій, податок на додану вартість, акцизне оподаткування, введення податку на нерухомість, оподаткування майна, у тому числі земельних ділянок, податок на видобуток корисних копалин, водний податок, оподаткування в рамках спеціальних податкових режимів, податкове адміністрування та створення податкових умов для діяльності з видобутку корисних копалин.

Податкове стимулювання інноваційної діяльності реалізовуватиметься за напрямками: створення стимулів для підприємств до модернізації й споживання інновацій і наукових розробок та для ефективної діяльності підприємств, які формують пропозицію інноваційної продукції. При цьому метою податкової політики є усунення наявних перешкод до модернізації та інноваційної діяльності, як у аспекті величини податкових зобов'язань, так і складності їх виконання. Одночасно елементом податкової політики виступатиме регулярне проведення аналізу раніше встановлених стимулюючих податкових пільг, а також оцінки ефективності їх дії, що дозволить приймати рішення про їх продовження або скасування.

Удосконалення підходів проведення податкової реформи здійснюватиметься з питань: вдосконалення податкового контролю за використанням трансфертних цін з метою оподаткування; створення інституту консолідованої податкової звітності щодо податку на прибуток організацій; введення до законодавства про податки і збори інституту консолідованих груп платників податків і особливого порядку обчислення податку на прибуток організацій для учасників таких груп; удосконалення порядку обліку платників податків; обмеження застосування пільг, передбачених чинними міжнародними договорами про уникнення подвійного оподаткування; запровадження системи електронних рахунків-фактур; спрощення адміністрування оподаткування фізичних осіб.

Крім того, для подальшого вдосконалення податкового адміністрування та контролю передбачається здійснити такі заходи: упорядкувати процес контролю здійснення податковими органами виконання кредитними організаціями, іншими платіжними агентами обов'язків щодо перерахування податків і зборів; поліпшити якість та забезпечити дієвість податкового контролю, у тому числі щодо великого бізнесу, російських, іноземних організацій – учасників транснаціональних утворень; врегулювати в Податковому кодексі Російської

Федерації порядок сплати податків і зборів із використанням електронних платіжних засобів; послідовно розширювати електронний документооборот у податковій сфері.

Удосконалення порядку обліку в податкових органах організацій і фізичних осіб має відбуватися шляхом оптимізації взаємодії, у тому числі за допомогою передачі документів у електронному вигляді, між податковими органами та банками, органами виконавчої влади, місцевими адміністраціями, іншими організаціями, які зобов'язані надавати до податкових органів відомості, пов'язані з податковим адмініструванням; удосконалення положень Кодексу про залік, повернення сум надмірно сплачених або стягнутих податків і зборів, уточнення податкових платежів; удосконалення порядку досудового врегулювання спорів між податковими органами та іншими учасниками відносин, урегульованих законодавством про податки і збори; вдосконалення інформаційної та роз'яснювальної роботи з платниками податків і зборів та податковими агентами; розширення і підвищення результативності взаємодії податкових органів з відповідними установами іноземних держав для цілей податкового контролю.

У середньостроковій перспективі податкова політика, з одного боку, буде спрямована на протидію негативним наслідкам економічної кризи, з іншого – на створення умов для відновлення позитивних темпів економічного зростання. У зв'язку з цим важливим чинником провадження податкової політики є підтримка збалансованості бюджетної системи та стимулювання інноваційної активності.

Основною метою грошово-кредитної політики Російської Федерації є утримання річної інфляції в межах семи відсотків, підтримання її на стабільному рівні, що сприятиме формуванню низьких інфляційних очікувань та пожвавленню ділової активності.

Курсова політика спрямовуватиметься на утримання у прийнятних межах національної валюти з послідовним скороченням прямого втручання Центрального банку в процеси курсоутворення та підготовку суб'єктів економіки до роботи в умовах плаваючого валютного курсу. У перехідний період порядок проведення інтервенцій на внутрішньому валютному ринку включатиме використання цільових покупок або продажів іноземної валюти, здійснюваних у раніше встановлених обсягах та інтервалах. Параметри проведення цих операцій визначатимуться з урахуванням основних факторів формування платіжного балансу, показників бюджетної системи та кон'юнктури грошового ринку. Застосування зазначеного механізму буде спрямоване на згладжування впливу зовнішніх кон'юнктурних впливів на очікування економічних агентів, стан внутрішніх фінансових ринків і динаміку основних показників грошово-кредитної сфери.

Основними факторами зміни курсу рубля виступатимуть баланс зовнішньоторговельних операцій та динаміка транскордонних потоків капіталу. Збереження позитивного сальдо зовнішніх операцій створюватиме умови для зміцнення національної валюти.

У середньостроковій перспективі одним із наважливіших завдань Центрального банку заявлено створення необхідних умов для реалізації ефективної процентної політики, що передбачає вдосконалення системи інструментів грошово-кредитної політики і перехід до більш гнучкого курсоутворення; удосконалення порядку та умов проведення депозитних операцій, зокрема шляхом запровадження механізму виконання зобов'язань кредитними організаціями за депозитними операціями через пред'явлення інкасових доручень; підвищення доступності операцій рефінансування для кредитних організацій, зокрема можливість розширення переліку активів, що використовуються як забезпечення за цими операціями.

Подальший розвиток процентної політики спрямовуватиметься на вдосконалення системи інструментів грошово-кредитного регулювання, звуження коридору відсоткових ставок, впровадження дієвої системи рефінансування. Скорочення інтервенцій на внутрішньому валютному ринку, підвищення гнучкості обмінного курсу рубля сприятиме посиленню ролі процентної політики в зниженні інфляційних очікувань економічних агентів.

Основним інструментом виконання завдань у сфері банківського регулювання буде розвиток відповідного нагляду, зокрема його складова, пов'язана з консолідованим наглядом, що передбачає розвиток правових умов здійснення банківського нагляду та внесення подальших змін з метою встановлення вимог до систем управління ризиками в кредитних організаціях; забезпечення розвитку нагляду на консолідованій основі, спрямованого на підвищення якості наглядової оцінки економічного становища банків.

Центральний банк продовжить взаємодію з Міністерством фінансів не лише у сферах, що безпосередньо належать до реалізації грошово-кредитної політики, а й щодо подальшого розвитку національних фінансових ринків. Зокрема буде продовжено використання, реалізованого Міністерством фінансів спільно з Центральним банком, механізму розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів на депозити в кредитних організаціях, що дозволяє згладжувати вплив нерівномірності бюджетних потоків на стан банківської ліквідності.

Метою фінансової політики Республіки Білорусь є зростання добробуту і поліпшення умов життя населення на основі вдосконалення соціально-економічних відносин, інноваційного розвитку та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Основні напрями

вдосконалення передбачають формування національної інноваційної системи, створення сприятливих умов для розвитку підприємницької ініціативи та збільшення інвестицій в економіку; розвиток державно-приватного партнерства з метою забезпечення стійкості державної фінансової системи, розширення самостійності та відповідальності місцевих органів управління у вирішенні соціально-економічних проблем.

Бюджетно-податкова політика сприятиме підвищенню конкурентоспроможності податкової системи при безумовному виконанні видаткових зобов'язань бюджету, підтримці дефіциту та боргових зобов'язань країни на економічно безпечному рівні. До основних завдань бюджетно-податкової політики належать: вдосконалення структури й механізмів справляння податків і зборів із поступовим наближенням за їх складом й періодичністю сплати до податкових систем розвинених країн; спрощення процедур податкового адміністрування та контролю, зміцнення позицій країни у світових рейтингах; оптимізація бюджетних видатків і підвищення ефективності використання бюджетних коштів; концентрація бюджетних коштів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни; підвищення ефективності управління державним боргом.

Напрямами реалізації бюджетно-податкової політики Республіки Білорусь визначено зниження податкового навантаження на прибуток та фонд заробітної плати організацій, спрощення порядку обчислення та перехід до квартальних строків сплати основних податків і зборів, розвиток системи електронного податкового декларування, підвищення ефективності управління державними фінансами, диверсифікація фінансових інструментів запозичень та підвищення ефективності використання державних позик, удосконалення системи управління боргом в органах місцевого самоуправління.

Грошово-кредитна політика сприятиме створенню умов для підтримки стабільних темпів зростання в економіці. Основними її завданнями є забезпечення стійкості білоруського рубля й підтримання фінансової стабільності шляхом проведення ефективної монетарної політики. Напрями реалізації цих завдань передбачають поступовий перехід відповідно до кошика іноземних валют та більш гнучкого формування обмінного курсу в міру підвищення внутрішньої й зовнішньої збалансованості економіки з метою підтримки конкурентоспроможності вітчизняних виробників та обмеження інфляційних процесів; формування золотовалютних резервів на рівні, що забезпечує економічну безпеку країни; вдосконалення системи рефінансування банків, заснованої на ринкових умовах формування ціни ресурсів, що дозволить підвищити ефективність відсоткової політики та знизити ризики для банківської системи; підтримка ставок на позитивному рівні, що забезпечує збереження й привабливість ресурсів у націо-

нальній валюті, а також доступність банківського кредиту для розвитку економіки.

За очікуваннями білоруського уряду, результатом реалізації фінансової політики стане зростання добробуту і поліпшення умов життя населення на основі модернізації економічних відносин, інноваційного розвитку, підвищення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки.

Метою фінансової політики Республіки Казахстан є забезпечення якісного та збалансованого зростання економіки, необхідного для виконання стратегічних завдань, що забезпечуватиметься розвитком несировинного сектору з орієнтацією як на зовнішній, так і на внутрішній попит [3]. Для досягнення мети в рамках фінансової політики будуть вирішуватися такі основні завдання: забезпечення макроекономічної стабільності; модернізація й диверсифікація економіки; підвищення ефективності використання факторів виробництва на регіональному рівні.

Ключовими напрямками фінансової політики стануть підготовка до посткризового розвитку, прискорення диверсифікації через індустріалізацію і розвиток інфраструктури та підвищення конкурентоспроможності людського капіталу для досягнення сталого економічного зростання, процвітання й соціального добробуту населення. У рамках диверсифікації буде здійснено перехід від екстенсивного, сировинного шляху розвитку до індустріально-інноваційного. Виконання поставлених завдань здійснюватиметься за рахунок збалансованого використання інструментів бюджетної, грошово-кредитної, структурної, інвестиційної та галузевої політик.

У середньостроковому періоді бюджетна політика будуватиметься відповідно до оптимальних заходів та обсягу бюджетних коштів, необхідних для забезпечення позитивного впливу на економіку, збалансованості бюджету. Політика у сфері видатків бюджету спрямовуватиметься на підвищення ефективності та результативності бюджетних коштів виходячи з необхідності досягнення найкращого результату, передбаченого стратегічними планами державних органів управління відповідно до затвердженого обсягу бюджетних призначень. З цією метою у поточному році казахський уряд планує впровадити систему формування та виконання бюджету, засновану на індикаторах ефективності та результативності, а також систему щорічної оцінки ефективності діяльності державних та місцевих органів влади, яка дозволить визначити ступінь досягнення стратегічних цілей і завдань.

Основні напрями податкової політики будуть орієнтовані на вирішення завдань з урахуванням необхідності зміцнення соціальних функцій податків як справедливого й прозорого інструменту, що

стимулює розвиток пріоритетних галузей економіки та забезпечує виконання відповідних державних функцій, зокрема щодо вдосконалення податкового адміністрування у зв'язку з приєднанням до Митного союзу з країнами СНД. Вирішення цих завдань має вплинути на створення сприятливого інвестиційного клімату, стимулювання розвитку бізнесу в умовах посилення міжнародної конкуренції й наявності вільного перетікання капіталу між країнами, збільшення реального валового внутрішнього продукту, доходної частини бюджетів усіх рівнів.

Основною метою грошово-кредитної політики є забезпечення стабільності цін, заходи Національного банку сприятимуть підтримці економічного зростання, розвитку потенціалу депозитного ринку, а також відновленню кредитної активності банківського сектору. Важливі завдання полягають у забезпеченні низького рівня інфляції, що підтримує стійкі темпи економічного зростання та підтримці обмінного курсу на рівні, який забезпечує конкурентоспроможність галузей економіки. Для досягнення поставлених завдань у рамках грошово-кредитної політики будуть вживатися заходи, спрямовані на забезпечення стабільного функціонування казахської фінансової системи, у тому числі обмінного курсу та стійкості платіжного балансу країни.

Низький рівень інфляції планується підтримувати в комплексі із заходами антиінфляційної політики. Національний банк Казахстану регулюватиме короткострокову ліквідність банків з метою підтримки її на адекватному рівні. Курсова політика спрямовуватиметься на забезпечення балансу між внутрішньою й зовнішньою конкурентоспроможністю економіки, тобто не допускати значних коливань реального курсу національної валюти, що позитивно впливатиме на конкурентоспроможність внутрішнього виробництва в умовах світової кон'юнктури. Політика обмінного курсу реагуватиме на зміни світових цін, умови зовнішньої торгівлі, створюючи, тим самим, основу для розвитку внутрішньої економіки, дотримуючись цих умов у поєднанні з такими факторами, як використання наукомістких технологій, підвищення якості праці, держава зможе вийти на траєкторію прискореного економічного розвитку. Конкурентоспроможність економіки підтримуватиметься за рахунок підвищення продуктивності праці, структурної перебудови економіки в напрямі збільшення випуску продукції з високою часткою доданої вартості, диверсифікації експорту.

У середньостроковій перспективі розвиток фінансової системи країни визначатиметься на основі досвіду світової економічної рецесії і буде спрямований на забезпечення стійкості, прозорості та ефективності фінансового сектору, продовжуватиметься робота з відновлення довіри до фінансової системи, розширення механізмів захисту прав споживачів фінансових послуг та інвесторів, впровадження дієвої

системи внутрішнього контролю у фінансових організаціях, підвищення прозорості їх діяльності. Отримає подальший розвиток фондовий ринок, посилений державно-приватним партнерством. Період відновлення економічного розвитку характеризуватиметься проведенням збалансованої політики, спрямованої на диверсифікацію економіки, зміцнення фінансового сектору, поліпшення інвестиційного клімату, розвиток людських ресурсів, що сприяють інституційно-інноваційному розвитку країни.

Проаналізувавши досвід країн із трансформаційною економікою, можна зазначити, що основними цілями їхньої фінансової політики є забезпечення макроекономічної збалансованості, підвищення якості та конкурентоспроможності людського капіталу, забезпечення низького рівня інфляції, вирішення найважливіших соціальних завдань. Досягнення наведених цілей, за очікуваннями урядів цих країн, сприятиме посиленню фінансового потенціалу та забезпеченню стійкості фінансової системи, збільшенню обсягу фінансових ресурсів, нарощуванню темпів економічного розвитку як основної складової підвищення рівня життя і добробуту громадян, соціально-економічному розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Основные направления бюджетной политики на 2011 год и плановый период 2012 и 2013 годов* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.minfin.ru/ru/reforms/budget/results>.
2. *Бюджетное послание Президента Российской Федерации "О бюджетной политике в 2011–2013 годах"* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.minfin.ru>.
3. *Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2011–2015 годы* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.minplan.kz>.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2011.

Ватульов А. Финансовая политика стран с трансформационной экономикой. Исследован и обобщен зарубежный опыт формирования финансовой политики как инструмента социально-экономического развития. Определены приоритетные направления финансовой политики в странах с трансформационной экономикой.

Vatulov A. Financial policy of countries with transition economies. The foreign experience of forming financial policy as an instrument of socio-economic development is investigated and summarized. Priorities of financial policy in countries with transition economies are determined..

УДК 35.073.53.003.2

ГОРИН Володимир, к. е. н., викладач Тернопільського національного економічного університету

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Розглянуто основні наукові погляди щодо трактування дефініції "державні закупівлі" й запропоновано тлумачення цього поняття. Розкрито принципи функціонування державних закупівель, визначено їх роль у соціально-економічному розвитку країни. Викладено авторський погляд на проблему оцінювання ефективності державних закупівель та обґрунтовано його переваги.

Ключові слова: державні закупівлі, державні кошти, економічна ефективність, суспільні блага.

У ринкових умовах система державних закупівель є невід'ємним елементом управління державними фінансами. Об'єктивною передумовою її існування виступає потреба органів державної влади й місцевого самоврядування у матеріальних ресурсах і послугах для виконання цільових програм на загальнодержавному і місцевому рівні, а також здійснення поточної діяльності. Вона покривається шляхом придбання необхідних товарів, робіт і послуг за рахунок державних коштів шляхом здійснення конкурсного відбору учасників, що дає змогу заощадити державні кошти при придбанні продукції, необхідної для виробництва суспільних благ, забезпечити прозорість і підконтрольність процесу постачання.

Система державних закупівель відіграє також роль потужного важеля державного впливу на економіку, вирішення соціально-економічних проблем, стимулювання науково-технічного прогресу. За підрахунками економістів, державні закупівлі складають 10–20 % світового ВВП [1], через них перерозподіляється близько половини сукупного обсягу бюджетних коштів [2, с. 2; 3]. За допомогою угод на постачання матеріальних благ і послуг при виконанні бюджетів усіх рівнів держава може здійснювати міжрегіональний та міжгалузевий перерозподіл фінансових ресурсів, стимулювати розвиток пріоритетних виробництв і провадження інновацій, сприяти розвитку депресивних територій. Зважаючи на це, питання здійснення державних закупівель викликають посилений інтерес у науковців і практиків.

Не зважаючи на вагомий потенціал державних закупівель як інструменту державного регулювання економіки та засобу забезпечення економічного витрачання бюджетних коштів, дослідження з цієї

проблематики мають фрагментарний характер. Питання теорії та практики державних закупівель стали об'єктом наукових пошуків О. Алтинцева [4], В. Морозова [5], О. Овсянюк-Бердадіної [6], В. Смиринського [7], І. Смотрицької [8], Н. Ткаченко [9] та ін. Разом із тим, більшість наукових праць висвітлюють процедурні моменти здійснення державних замовлень, їхню організацію та нормативне забезпечення, тоді як теоретичний базис, а саме – його фінансова складова, залишаються недостатньо вивченими.

У дослідженні на основі систематизації наукових поглядів буде сформульовано власний підхід до розуміння сутності й принципів функціонування системи державних закупівель, розкрито їхню роль у стимулюванні економічного розвитку і вирішенні соціальних проблем.

Ознайомлення з науковими поглядами й теоретичними узагальненнями представників економічної науки дозволило виявити досить узгоджений підхід до трактування сутності державних закупівель. Водночас у пропозованих різними авторами дефініціях, які відрізняються за змістом і формою, увага акцентується на різних аспектах цього економічного поняття відповідно до специфіки наукового дослідження. Зокрема, у Великому комерційному словнику наголошено на призначенні державних закупівель, які визначено як форму державного споживання, пов'язану із закупівлею засобів та предметів праці, реалізацією цивільних будівельних програм і фінансуванням капіталовкладень у державні підприємства [10, с. 91]. Великий юридичний енциклопедичний словник О. Барихіна трактує державні закупівлі як придбання державними органами за кордоном і на внутрішньому ринку товарів крупними партіями, у великій кількості [11, с. 208], а у Великому тлумачному словнику економічних і юридичних термінів їх охарактеризовано як "державні видатки ...органів влади на кінцеву продукцію підприємств і на будь-яке безпосереднє придбання державою ресурсів, особливо робочої сили, не враховуючи трансфертні платежі" [12, с. 138]. У наведених визначеннях зауважено лише на об'єктах закупівлі, а організаційний момент та суспільне призначення не розкриті.

Розкриваючи сутність державних закупівель як соціально-економічного поняття, російський економіст І. Смотрицька визначає їх заключним етапом процесу забезпечення суспільних потреб у товарах, роботах і послугах, базованим на раніше укладених угодах. Вона наголошує на необхідності чіткого розмежування понять "державне замовлення" та "державні закупівлі", які характеризують різні стадії цього процесу. При цьому державне замовлення І. Смотрицька трактує як обґрунтовану й належним чином оформлену потребу в матеріальних благах і послугах для державних потреб, а державну закупівлю – як стадію його виконання, реалізовану (задоволену) державну потребу [2].

На думку О. Шадріної, яка розглядає державні закупівлі в організаційному аспекті, вони є самостійним інститутом, динамічною багаторівневою системою, яка діє на засадах економічності, ефективності, відкритості, справедливості та відповідальності. До її елементів науковець відносить суб'єкти (суспільство, органи державної влади і місцевого самоврядування, постачальники та ринкова інфраструктура), об'єкти (продукція, яка придбається за кошти бюджетів усіх рівнів і позабюджетних фондів) та процеси, які у ній відбуваються (придбання продукції у законодавчо визначеному порядку). Наголошуючи на суспільному призначенні державних закупівель, О. Шадріна характеризує їх як ринковий механізм ефективного використання бюджетних коштів для задоволення суспільних потреб, дієвий інструмент стимулювання економічного розвитку й вирішення проблеми зайнятості на регіональному рівні [13]. Позитивним моментом наведеної дефініції державних закупівель є наголошення на джерелах фінансування. Разом із тим, можна погодитися з позицією І. Бураковського, який вважає за необхідне віднести до їхнього числа також придбання ресурсів підприємствами державної форми власності і поширити на ці операції дію відповідного законодавства [3].

Згідно з управлінським підходом до трактування державних закупівель вони являють собою цілеспрямовану періодичну діяльність з придбання товарів, робіт і послуг у великих обсягах для інвестиційних цілей, задоволення поточних потреб державного сектору економіки. Як наголошує російський економіст О. Дьомін, їх можна визначити як одну з предметних сфер державної діяльності, а можливою формою їхнього вияву є державне замовлення [14, с. 21].

Узагальнюючи наукові підходи до трактування державних закупівель, потрібно зауважити, що у більшості наведених дефініцій фінансовий аспект цього поняття практично не розкривається. Однак через них виявляється дія алокаційної та стабілізаційної функцій державних фінансів, які полягають у найбільш ефективному використанні обмежених фінансових ресурсів держави, здійсненні заходів, спрямованих на вирішення соціальних проблем, і стимулюванні економічного розвитку. До сфери державних закупівель відносять операції з придбання матеріальних і нематеріальних благ для державних потреб за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, фондів соціального страхування, центрального банку, підприємств державної та комунальної форм власності, а також підприємств з державною часткою понад 50 % розміру статутного капіталу. Таким чином, у процесі здійснення державних закупівель держава вступає у відносини з юридичними і фізичними особами щодо використання централізованих і децентралізованих коштів на придбання благ і послуг, необхідних їй для виконання конституційно визначених функцій. Сукупність цих грошових відносин становить зміст державних закупівель як економічного поняття.

У матеріальному аспекті вони являють собою цілеспрямовану діяльність, яка базується на певних принципах і пов'язана із задоволенням державних потреб у матеріальних і нематеріальних ресурсах, задіяних у виробництві суспільних благ і послуг. Науковці й практики по-різному виокремлюють і трактують принципи, на яких мають базуватися державні закупівлі [4, с. 44–45; 15, с. 442; 16]. При цьому нерідко пропонувані принципи дублюють один одного, або має місце недостатньо об'єктивне їхнє розуміння. Узагальнивши основні наукові погляди, можна сформулювати перелік вимог до виконання державних закупівель:

- справедливість і рівноправність учасників, яка передбачає створення рівних умов і можливостей для всіх потенційних постачальників. Неупереджене ставлення до них з боку замовника, наділення їх рівним обсягом інформації, пов'язаної з проведенням конкурсу, забезпечують визнання державних закупівель суспільством як процесу, який відповідає критеріям справедливості. Це сприяє зміцненню довіри й поваги між державними замовниками і постачальниками, підвищує привабливість закупівель і, як наслідок, дозволяє досягти максимально корисного ефекту від використання державних коштів;

- транспарентність (прозорість) державних закупівель, яка полягає у публічній відкритості інформації, пов'язаної з їхнім проведенням. Вільний доступ громадян через засоби масової інформації до даних про строки, умови й обсяги проведення торгів, їхніх учасників та переможців є вагомим чинником усунення корупції та забезпечення дієвості суспільного контролю за цільовим витрачанням коштів держави. Інформаційна відкритість процесу здійснення державних закупівель легітимізує витрати органів влади в очах громадян, дає змогу кожному індивіду пересвідчитися у цільовому використанні сплачених ним податків;

- ефективність та економність використання державних коштів, яка проявляється у двох аспектах: з одного боку, спрощення бюрократичних процедур проведення торгів мінімізує адміністративні витрати, пов'язані із розміщенням державних замовлень; з іншого – прозорість функціонування системи закупівель, наявність відкритої та ефективної конкуренції між виробниками дає змогу досягти зниження цін на економічні блага, які закуповуються, та підвищити таким чином ефективність витрачання коштів. Однак виконання принципу ефективності й економності не має означати автоматичного вибору постачальника, який запропонував найнижчу ціну на об'єкт державних закупівель. Необхідно брати до уваги також інші критерії, які характеризують економічну вигоду, а саме якість продукції, умови і строки постачання, наявність додаткових послуг (ремонт та обслуговування) та ін. Таким чином, оцінювання ефективності державних закупівель має здійснюватися на основі зіставлення сукупних вигод і витрат упродовж усього періоду корисної експлуатації блага, яке закуповується;

- контрольованість і відповідальність, яка забезпечується завдяки нагляду з боку контролюючих органів за здійсненням державних закупівель. Можливість такого нагляду досягається через документування всіх операцій, пов'язаних із виконанням державних закупівель, а також шляхом розробки чітких процедур організації та проведення конкурсів, за дотриманням яких слідкують контролюючі органи державної влади й місцевого самоврядування. Виявлення фактів зловживань у сфері державних закупівель має передбачати накладання обов'язкової відповідальності як на конкретних посадових осіб, так і на недобросовісного постачальника, що є вагомим чинником стримування корупції у царині використання коштів держави.

Деякі дослідники, висвітлюючи теоретичні засади державних закупівель, формулюють функції, які вони виконують [17, с. 31–32; 2], однак недостатньо обґрунтовано. Наявність функцій є імперативною ознакою економічної категорії, а державні закупівлі є лише економічним поняттям, тому їхній прояв через відокремлені функції не можливий. У цьому випадку більш доречно визначити їх роль, що виявляється у таких аспектах:

- соціальному, оскільки державні закупівлі можна розглядати як важіль підвищення якості суспільних послуг. Органи влади мають можливість вимагати від постачальників дотримання певних технічних параметрів продукції чи послуг, що підвищує корисний ефект від їхнього використання і в підсумку – рівень задоволення суспільних потреб. Водночас за допомогою державних закупівель можна стимулювати зростання зайнятості у депресивних територіях;

- регуляторно-стимулюючому, який полягає у використанні державних закупівель як інструменту державного регулювання й стимулювання розвитку економіки. Завдяки закупівлям держава отримує можливості щодо підтримання стабільної кон'юнктури внутрішнього ринку, впливу на рівень цін без використання адміністративних важелів. Конкуренція виробників за отримання державного замовлення стимулює їх до інноваційної діяльності, впровадження сучасних виробничих і управлінських технологій. При цьому, обираючи при укладанні контрактів найбільш конкурентоспроможних постачальників, держава створює стимули для їхнього розвитку, сприяє концентрації у цих галузях матеріальних і фінансових ресурсів, розвитку експортного потенціалу.

Іншим моментом вияву регулюючого потенціалу державних закупівель є проведення державою активної цінової політики із використанням ринкових методів, оскільки у деяких випадках вона виступає головним покупцем продукції. В окремих галузях економіки обсяги державного замовлення стають основним чинником, який визначає масштаби виробництва й структуру доходів постачальників.

Водночас участь держави у венчурному інвестуванні дозволяє суб'єктам господарської діяльності знизити рівень ризику при реалізації технологічних інноваційних проектів. За різними оцінками, вартість придбаних державою інноваційних розробок у сферах освіти, охорони здоров'я та екології становить 5–15 % сукупного обсягу державних закупівель [17, с. 32];

- аллокаційному, оскільки використання державних закупівель дозволяє оптимізувати видатки державного бюджету й підвищити рівень національного доходу. За рахунок конкуренції при використанні конкурсної форми укладання державних контрактів на постачання товарів і послуг можна досягти суттєвого зниження ціни продукції та забезпечувати таким чином більш ефективно витрачання бюджетних коштів, а економія за різними бюджетними програмами може сягати 14–16 % обсягу видатків у розвинених країнах і 20–45 % – для країн, що розвиваються [17, с. 31]. При цьому державні закупівлі в сучасних умовах все частіше розглядаються як альтернатива запозичень і фінансової допомоги міжнародних організацій, що є вагомим чинником забезпечення економічної незалежності держав, що розвиваються.

Не зважаючи на вагомий економічний та соціальний ефект, який дає використання державних закупівель, недоліки їхнього правового забезпечення та організації [18, с. 46–47] створюють передумови для генерації низки негативних явищ, які знижують ефективність і економічність такого механізму витрачання бюджетних коштів. Найбільш небезпечними можна вважати:

- корупцію, формою вияву якої є особиста зацікавленість чиновників у результатах конкурсу на постачання продукції за державним замовленням. Вона спричиняє зниження рівня конкурентоспроможності держави, нецільове використання обмежених фінансових ресурсів держави, ігнорування основних суспільних потреб, укорінення бідності. Загальні втрати від корупції у сфері державних закупівель, яка проявляється у завищенні вартості контрактів, зниженні якості товарів і послуг, затягуванні виконання угод, у країнах Європи оцінюються на рівні 20–30 % обсягу бюджетних витрат на придбання товарів і послуг;

- лобізм, який полягає у відстоюванні чиновниками, відповідальними за здійснення державних закупівель, інтересів окремих поставальників. Він може виявлятися у необґрунтованому прийнятті рішення про результати торгів без дотримання наперед встановлених критеріїв визначення переможця, здійсненні замовлень, непотрібних із позиції суспільних інтересів, проведенні тендерів з вимогами до поставальника, наперед прописаними під чітко визначеного суб'єкта господарювання;

- зниження корисності суспільних благ. Укладання угод про постачання на основі принципу "найменшої ціни" нерідко призводить

до усунення від виконання державного замовлення провідних виробників. Як наслідок, переможцями тендерів стають економічні суб'єкти з сумнівною репутацією і незначним досвідом діяльності, що негативно позначається на якості продукції, необхідній для продукування суспільних благ і компрометує саму ідею конкурсної схеми державних закупівель.

Зважаючи на вагому суспільну роль державних закупівель у забезпеченні держави необхідними ресурсами, значний потенціал у регулюванні економічного розвитку і вирішенні соціальних проблем, важливим питанням оцінювання результатів їх використання є аналіз економічної ефективності. При цьому ефективність державних закупівель не слід характеризувати за співвідношенням корисного економічного ефекту та здійснених при цьому витрат. Оскільки привабливість державних закупівель визначається можливістю досягти економії у витрачанні обмежених державних ресурсів, саме ця їхня специфічна властивість має бути покладена в основу оцінювання ефективності державних закупівель.

Очевидно, що застосування лише показника економії державних коштів необґрунтоване, фрагментарно характеризує отриманий державою результат і не може вважатися об'єктивним. Економічний ефект від використання державних закупівель виявляється не лише у масштабах прямої економії коштів від зниження цін на об'єкти постачання, а також у заощадженні на експлуатаційних витратах при використанні придбаних благ, підвищенні якості ресурсів за незмінної ціни угоди, наявності додаткових вигод (гарантійне і післягарантійне обслуговування, вигідні умови постачання й оплати та ін.). Для більшої об'єктивності розрахунку ефективності державних закупівель доцільно застосовувати комплексний індикатор, який враховує обсяг прямого (економії) та непрямого економічного ефекту, а також обсяг трансакційних витрат. Отже, економічну ефективність державних закупівель слід визначати за такою формулою:

$$E_{SP} = \frac{\Delta(E_B - E_F) + E_{UD} - E_T}{E_B},$$

де E_{SP} – коефіцієнт економічної ефективності державних закупівель;

$\Delta(E_B - E_F)$ – прямий економічний ефект (різниця між запланованими (E_B) і фактичними (E_F) видатками на придбання об'єкта державної закупівлі);

E_{UD} – непрямий економічний ефект (кількісна оцінка користі від поліпшення споживчих властивостей об'єкта державної закупівлі, зниження експлуатаційних витрат та ін.);

E_T – трансакційні витрати (матеріальні та фінансові витрати на проведення процедур державних закупівель).

Розрахований індикатор економічної ефективності свідчить про рівень заощадження коштів держави від використання державних закупівель. Однак, важливою передумовою об'єктивності такої оцінки є забезпечення обґрунтованості початкової ціни об'єкта закупівлі, яка може бути умисно завищеною. Використання середньоринкової ціни об'єкта закупівлі, а також цін за іншими аналогічними угодами дає змогу попередити такі зловживання і забезпечити високу точність розрахованих показників.

Підсумовуючи результати дослідження, можна констатувати, що державні закупівлі є важливою сферою діяльності держави, пов'язаною із забезпеченням її необхідними для належного функціонування ресурсами. Вони є одним із найбільш дієвих способів забезпечення ефективності витрачання коштів, що винятково актуально за умов дефіциту фінансових ресурсів держави. Між тим, недоліки нормативно-правової бази та організації державних закупівель суттєво знижують корисний ефект від їхнього використання, що актуалізує питання пошуку дієвих методів попередження зловживань у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Подосинников Е.* Реформа государственных закупок: результат реализации и перспективы развития / Е. Подосинников // Научно-техническая электронная библиотека Агентства научно-технической информации SciTecLibrary, 11.11.2009 г. — Режим доступа : <http://www.sciteclibrary.ru/rus/catalog/pages/10012.html>.
2. *Смотрицкая И. И.* Трансформация системы государственных закупок в Российской экономике / автореф. дис. на соискание уч. степ. доктора экон. наук: спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством. — М. : Ин-т экономики РАН, 2009. — Режим доступа : http://dibase.ru/article/14092009_smotritskayaii/3.
3. *Бураковський І.* Державні закупівлі: оптимальні системи її вдосконалення / І. Бураковський // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 30.08.2007 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ier.com.ua/ua/publications/comments/archive_2007/?pid=2048.
4. *Алтынцев А. В.* Базовые принципы и методы организации закупок для государственных и муниципальных нужд: международный опыт и российская практика / А. В. Алтынцев // Труды ИСА РАН. — 2009. — № 43. — С. 43–52.
5. *Морозов В. В.* Основи закупівель товарів, робіт та послуг в проектах (Тендерні процедури та контракти) / В. В. Морозов. — К. : Таксон, 2003. — 744 с.
6. *Овсянюк-Бердадіна О. Ф.* Державні закупівлі послуг як інструмент регулювання національної економіки / О. Ф. Овсянюк-Бердадіна // Галицький економічний вісник. — 2008. — № 2 (17). — С. 34–44.
7. *Смиричинський В. В.* Логістична система державних закупівель у контексті бюджетної доктрини України / В. В. Смиричинський, В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. — 2010. — Вип. 2 (23). — С. 18–25.

8. *Смотрицкая И. И.* Государственные закупки в системе мер антикризисного регулирования экономики / И. И. Смотрицкая // ЭКО. — 2009. — № 7. — С. 144–154.
9. *Ткаченко Н. Б.* Управління державними закупівлями : монографія / Н. Б. Ткаченко. — К. : Книга, 2007. — 296 с.
10. *Большой коммерческий словарь* / под ред. Т. Ф. Рябовой. — М. : Война и мир, 1996. — 399 с.
11. *Барихин А. Б.* Большой юридический энциклопедический словарь. — 2-е изд., перераб. и доп. / А. Б. Барихин. — М. : Книжный мир, 2008. — 792 с.
12. *Кураков Л. П.* Большой толковый словарь экономических и юридических терминов / Л. П. Кураков, В. Л. Кураков. — М. : Вуз и школа, 2001. — 720 с.
13. *Шадрина Е. В.* Региональная система государственных закупок как рыночный механизм обеспечения общественных потребностей / автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством. — Пермь : ПГСА, 2005. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/regionalnaya-sistema-gosudarstvennykh-zakupok-kak-rynnochnyi-mekhanizm-obespecheniya-obshches>.
14. *Демин А. А.* Государственный заказ как фактор развития государственного сектора трансформационной экономики: теоретико-экономические аспекты / автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.01 – экономическая теория. — Челябинск : Южноурал. гос. ун-т, 2007. — 27 с. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/gosudarstvennyi-zakaz-kak-faktor-razvitiya-gosudarstvennogo-sektora-transformatsionnoi-ekono>.
15. *Юлдашев О. Х.* Міжнародне приватне право: Теоретичні та прикладні аспекти / О. Х. Юлдашев. — К. : МАУП, 2004. — 576 с.
16. *Тажетдинов С.* Особенности рынка государственных закупок / С. Тажетдинов // Конкуренция и рынок. — 2002. — № 15. — Режим доступа : <http://www.konkir.ru/article.phtml?id=610>.
17. *Покровская В.* Современный зарубежный опыт в области развития государственных закупок / В. Покровская, Е. Ускова // Российский внешнеэкономический вестник. — 2008. — № 3. — С. 25–38.
18. *Міняйло О.* Організаційно-економічні засади здійснення державних закупівель / О. Міняйло // Вісник Київ. нац. торг. екон. ун-ту. — 2009. — № 2. — С. 46–54.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2011.

Горин В. Финансовые аспекты системы государственных закупок. Рассмотрены основные научные взгляды относительно трактования дефиниции "государственные закупки" и предложено определение этого понятия. Раскрыты принципы функционирования государственных закупок, определена их роль в социально-экономическом развитии страны. Изложен авторский взгляд на проблему оценивания эффективности государственных закупок и обоснованы его преимущества.

Goryn V. Financial aspects of the public procurements system. Basic scientific ideas of interpretation of the government procurement are considered and the own position is offered for its explanation. Principles of functioning of the government procurement are revealed and their role in the socio-economic development of the state is indicated. Author's opinion on the problem of evaluation of efficiency of the government procurement is stated and its advantages are indicated.

УДК 336.144

ПОТЕРЯЙЛО Ірина, к. е. н., доцент Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО МЕТОДУ ПЛАНУВАННЯ ВИДАТКІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Досліджено особливості застосування програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів. Розглянуто досвід США щодо використання програмно-цільового бюджетування на місцевому рівні. Досліджено основні тенденції застосування програмно-цільового методу у вітчизняній бюджетній практиці, проаналізовано існуючі проблеми та визначено позитивні результати.

Ключові слова: державний бюджет, бюджетний процес, бюджетний менеджмент, програмно-цільовий метод бюджетування.

У 2002 р. Україна розпочала впровадження особливої технології бюджетного менеджменту – програмно-цільового бюджетування, яке передбачає формування бюджетних видатків відповідно до чітко визначених довгострокових пріоритетів розвитку країни й державних фінансів. Основою цього є обґрунтовані розрахунки ефективності видатків бюджету й оперативне управління програмами для досягнення поставлених цілей.

Сьогодні в Україні сфера запровадження програмно-цільового бюджетування обмежується видатковою частиною бюджетів. У вітчизняній практиці програмно-цільовий метод (далі – ПЦМ) використовується як метод управління видатками бюджету в середньостроковій перспективі, він спрямований на розробку та реалізацію бюджетних програм, орієнтованих на кінцевий результат.

Застосування ПЦМ досліджували у своїх працях вітчизняні й зарубіжні науковці, зокрема І. Запатріна, Л. Лисяк, Ю. Пасічник, І. Чугунов [1–4] та ін. Однак проблематика застосування ПЦМ у бюджетному процесі на місцевому рівні залишається недостатньо дослідженою. Метою статті є аналіз зарубіжної та вітчизняної практики застосування програмно-цільового методу на рівні місцевих бюджетів.

В Україні практика використання ПЦМ на рівні місцевих бюджетів є менш тривалою, ніж на рівні державного бюджету. Це пов'язано з тим, що на місцевому рівні запровадження ПЦМ почалося з 2004 р. лише у вигляді експерименту в окремих пілотних проектах.

© Потеряйло І., 2011

Застосування ПЦМ на місцевому рівні має свої особливості щодо виконання видаткової частини бюджетів, а також досягнення показників результативності бюджетних програм.

Дослідженням особливостей практики управління бюджетними видатками за допомогою цієї технології бюджетного менеджменту приділяється значна увага з боку міжнародних організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду та Організації економічного співробітництва і розвитку. У числі країн, що мають значні здобутки у сфері застосування технології програмно-цільового бюджетування, Австралія, Канада, Данія, Фінляндія, Франція, Нідерланди, Нова Зеландія, Швеція, Велика Британія, Сполучені Штати Америки.

Для України як для держави, що порівняно недавно розпочала запроваджувати ПЦМ у бюджетний процес, корисно вивчати досвід інших країн, які здійснюють аналогічні перетворення в бюджетній сфері. Однією з країн, бюджетна практика якої може бути корисною у вітчизняних умовах, є Сполучені Штати Америки. На думку експертів, досвід США дає найкраще уявлення про еволюцію практики програмно-цільового бюджетування [5]. Аналіз американської практики має особливе значення для України ще й тому, що дозволяє узагальнити труднощі, що неминуче виникають при впровадженні програмно-цільового методу. Крім того, ця країна має значні надбання в застосуванні ПЦМ не тільки на державному, а й на рівні штатів і муніципалітетів, що також важливо для України з огляду на необхідність поширення існуючого досвіду на рівень місцевих бюджетів.

У США можна виокремити декілька етапів розвитку практики застосування програмно-цільового бюджетування:

- програмно-цільовий бюджет (Performance Budget), 1949–1962 рр.
- система "планування – програмування – бюджетування" (Planning-Programming-Budgeting System, PPBS), 1962–1971 рр.
- управління за цілями (Management by Objectives), 1972–1975 рр.
- планування бюджету з нуля (Zero-Based Budgeting, ZBB), 1977–1981 рр.
- закон США "Про оцінку результатів діяльності державних установ" (Government Performance and Results Act, GPRA), 1993 р.

Завершальний етап розвитку програмно-цільового бюджетування пов'язаний із Федеральним законом "Про оцінку результатів діяльності державних установ", який визначає цілі та способи досягнення показників ефективності й результативності у сфері управління державними видатками. При ухваленні рішень і складанні звітів основна увага має приділятися не нарощуванню кількісних показників діяльності міністерств та відомств, таким, як суми виділених субсидій або кількість проведених перевірок, а результатам їхньої діяльності, зокрема збільшенню рівня зайнятості населення, забезпеченню національної безпеки, максимальному задоволенню потреб громадян тощо.

У США ініціатива стосовно переходу до програмно-цільового бюджетування з метою підвищення ефективності бюджетних витрат походила переважно від штатів і муніципалітетів. На рівні урядів штатів і адміністрацій муніципальних утворень у США моніторинг результативності бюджетних витрат регулюється власними нормативними правовими актами; розробляються власні програми впровадження моніторингу результативності бюджетних витрат.

Принципи програмно-цільового бюджетування і система показників результативності також були впроваджені на рівні штатів. Кожен штат самостійно розробив систему цілей і показників та прийняв рішення про те, якого типу програмно-цільового бюджетування він дотримується. Виокремлюють три типи бюджетних реформ на рівні штатів.

Перший тип – найбільш вільний і масштабний, виходить за рамки чистого бюджетного планування і бюджетного циклу, спрямований на досягнення найвищих результатів. Реформи такого типу провели Орегон, Міннесота, Юта. Штатом встановлюються довгострокові цілі, які задають бюджетні обмеження, після чого одразу розробляється програма і встановлюються пріоритети щодо витрачання коштів на найближчі роки.

Другий тип реформи передбачає концентрацію особливої уваги на ефективності та результативності саме тих послуг, які вже надаються у даний момент, і швидкому переведенню їх до нової системи бюджетування, а не перегляду всієї системи в цілому. Подібна реформа проведена в Техасі.

Третій тип передбачає фокусування на управлінських аспектах. Регіональні органи виконавчої влади наділяються свободою розпорядження коштами в обмін на прийняття зобов'язань по досягненню деяких заданих цільових рівнів. Цей тип застосовується в штатах Каліфорнія, Массачусетс і Міссісіпі.

Той факт, що 47 із 51 штату використовують певний різновид програмно-цільового бюджетування, свідчить про міцні позиції цього методу в управлінні багатьох штатів [6].

Досвід Сполучених Штатів Америки може бути корисним для України щодо методології застосування ПЦМ, особливо стосовно розробки системи моніторингу та оцінки показників результативності. При цьому для створення передумов його застосування в Україні необхідно розробити і затвердити методику визначення показників результативності бюджетних програм, яка дозволить перейти до формування системи моніторингу та оцінки, в основі якої лежатимуть єдині критерії оцінювання.

Як зазначалося вище, американський підхід, який передбачає можливість запровадження програмно-цільового бюджетування з ініціативи штатів і муніципалітетів, виявився позитивним. За певної адаптації його можна застосувати і в Україні, але для цього органи

місцевого самоврядування мають бути наділені правами самостійно визначати стратегічні орієнтири розвитку та шляхи їх досягнення, а також мати необхідні ресурси. Запроваджувати ПЦМ доцільно в тих адміністративних одиницях, де для цього є належні передумови, перш за все такі, як фінансова база, належна фінансова дисципліна, сприйняття реформ органами місцевого самоврядування тощо. Це дозволить уникнути тиражування типових проблем і помилок у подальшому поширенні даної технології бюджетного управління.

У вітчизняних умовах впровадження цього методу на місцевому рівні відбувається в рамках проекту "Реформа місцевих бюджетів в Україні", що має за мету зробити місцеві бюджети України більш ефективними, прозорими і підзвітними громадянам" [7]. Діяльність Проекту спрямована на запровадження та подальше використання програмно-цільового методу із застосуванням середньострокового планування на місцевому рівні. За час дії Проекту ПЦМ використовувався в багатьох містах практично всіх областей України.

Дослідження свідчить, що в більшості випадків на місцевому рівні застосування програмно-цільового методу поки що носить епізодичний та несистемний характер: лише окремі міста України планують бюджет за цим методом, і зовсім незначна кількість виконує його за ПЦМ. Як правило, застосування ПЦМ здійснюється за окремими його елементами (наприклад, запроваджується проведення моніторингу та оцінки бюджетних програм в окремих галузях).

Одним із прикладів найбільш успішного і тривалого досвіду щодо комплексного запровадження ПЦМ на місцевому рівні може вважатися місто Комсомольськ Полтавської області. Завдяки ухваленню Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", започаткуванню громадських слухань, затвердженню Статуту територіальної громади м. Комсомольська, орган місцевого самоврядування одержав більше прав і здобув більшу самостійність у вирішенні питань розвитку території відповідно до притаманних їй особливостей, динаміки процесів та тенденції в усіх сферах життєдіяльності, пріоритетів та потреб населення міста.

Ще у березні 2000 р. за ініціативи міської влади почали розробляти Стратегічний план розвитку м. Комсомольська. У 2004 р. розроблено план "Програмно-цільового бюджету м. Комсомольська на 2005–2007 рр.". У складі міста було виокремлено 13 головних розпорядників бюджетних коштів, кожен з яких сформулював низку бюджетних програм із зазначенням цілей, завдань та результативних показників, що є обов'язковою умовою використання ПЦМ. Упродовж цього періоду місцевий бюджет уточнювався і виконувався за розробленим планом із застосуванням структурних елементів ПЦМ.

Моніторинг зазначених документів дозволив виявити помилки, допущені при їх розробці, та уникнути перешкод на наступному етапі

стратегічного планування. У результаті рішенням сорок шостої сесії міської ради була затверджена Стратегія розвитку м. Комсомольська на 2006–2013 роки. В її основу покладені три основні пріоритети: створення умов для розвитку підприємництва; підвищення якості життя в місті; розвиток громади та системи управління. Кожний стратегічний пріоритет має відповідні стратегічні цілі, досягнення яких можливе лише за умови виконання оперативних цілей, відповідно до яких у складі міського бюджету було сформовано бюджетні програми.

Доцільно розглянути особливості застосування програмно-цільового методу у процесі формування бюджету м. Комсомольська, зокрема його видаткової частини. Як відомо, видатки є важливим інструментом впливу бюджету на економічні та соціальні процеси в державі. Бюджетні видатки можуть активно впливати на економічне зростання, передусім завдяки пріоритетному фінансуванню наукових досліджень, розвитку пріоритетних галузей економіки, вирівнюванню регіональних диспропорцій [8, с. 5]. Соціально-економічний розвиток як держави, так і окремих регіонів значною мірою залежить від бюджетної політики у сфері державних видатків, особливо в умовах формування ринкового середовища, коли фінансові ресурси держави обмежені. При цьому велике значення має не тільки обсяг видатків та їх оптимальна структура, що визначає напрями використання бюджетних ресурсів, а й ефективне управління ними.

Аналіз бюджету міста Комсомольська, складеного за програмно-цільовим методом, свідчить про тенденцію до збільшення його видаткової частини. При цьому протягом 2006–2008 рр. крім зростання номінальної суми видатків місцевого бюджету відбулося збільшення кількості бюджетних програм: з 65 у 2006 р. до 78 у 2008 р. В основному зміни щодо кількості програм відбулися за такими головними розпорядниками бюджетних коштів (*далі* – ГРБК), як Міський відділ освіти і Комітет по фізичній культурі та спорту. Однак у 2009 р. унаслідок оптимізації їхню кількість скорочено до 68, а у 2010 р. – до 66, тобто практично до рівня 2006 р. Таке зменшення вбачається доцільним, оскільки розпорошення коштів багатьох бюджетних програм на велику кількість об'єктів не дозволяє вчасно завершити вже розпочаті заходи та отримати конкретні результати для суспільства. Це спричинено непослідовністю політики у певних галузях суспільної діяльності та відсутністю середньострокового планування.

Результати аналізу структури видатків у розрізі розпорядників бюджетних коштів м. Комсомольська свідчать, що за означений період найбільша питома вага у загальній сумі видатків належить програмам таких ГРБК: Управління з інвестицій та будівництва, Управління охорони здоров'я, Міський відділ освіти, Управління житлово-комунального господарства. У загальній структурі існують і такі ГРБК,

частка програм яких упродовж аналізованого періоду не перевищувала 1 % – Фонд комунального майна, Інспекція Держтехнагляду, Міське фінансове управління, Управління архітектури і містобудування. Також сюди належать програми, що спільно виконуються Виконкомом Комсомольської міської ради, Управлінням ЖКГ, Управлінням архітектури і містобудування, Управлінням з інвестицій та будівництва. На останніх слід звернути особливу увагу, оскільки аналіз фінансування запланованих показників бюджету свідчить, що рівень виконання за більшістю ГРБК був не нижчий, ніж 97 %. Виняток становили лише ті програми, які спільно виконувалися зазначеними розпорядниками – рівень їх фактичного виконання протягом аналізованого періоду коливався у межах 76–79 % від запланованого.

Однією з причин такої ситуації, яка повторюється із року в рік, можна вважати те, що за наявності чотирьох структур у складі одного розпорядника, відсутній належний механізм розподілу відповідальності за отримані результати. Внаслідок цього в таких спільних програмах немає конкретизації показників за виконавцями, відповідальність за їх досягнення лежить одночасно "на всіх і ні на кому конкретно", що призводить до невиконання плану. Можливим варіантом вирішення цієї проблеми може стати визначення відповідального розпорядника коштів, який буде координувати діяльність інших ГРБК і нести відповідальність за таку координацію.

Основною причиною неналежного рівня виконання плану іншими ГРБК залишається недостатнє фінансування низки бюджетних програм або окремих завдань, що виокремлені в їхньому складі. У процесі уточнення і коригування бюджету через нестачу необхідних коштів вносились зміни до початкових планових показників, у результаті чого сума видатків по низці програм могла бути суттєво зменшена і, відповідно, не виконувались окремі завдання.

Однією з суттєвих проблем у процесі застосування ПЦМ на місцевому рівні є відсутність єдиної загальнозрозумілої методики розрахунку показників результативності бюджетних програм. Слід зазначити, що питання визначення ефективності використання бюджетних коштів та розрахунку відповідних показників залишаються не до кінця вирішеними й у світовій практиці, а не лише в Україні, яка має ще досить малий досвід у цій сфері.

В Україні, відповідно до "Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі", схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 вересня 2002 р. № 538-р., результативність бюджетних програм визначається за допомогою таких груп показників: затрат, продукту, ефективності та якості. Показники затрат та продукту найпростіше піддаються обчисленню, оскільки інформація про них доступна. Однак використання лише показника продукту не дає комплексного уявлення про результативність бюджетної програми,

тому для чіткого бачення отриманих результатів визначають показники ефективності та якості.

У процесі діяльності ГРБК м. Комсомольська мали місце факти розрахунку не всіх показників результативності. Найчастіше не розраховувалися показники ефективності та якості бюджетних програм. В окремих випадках показник якості визначався звичайним арифметичним додаванням або відніманням кількох відсотків від значення нормативу. Така "методика" неспроможна забезпечити належне уявлення про результативність використання бюджетних коштів і про кінцевий результат.

Проведене дослідження дозволило виявити, що інформація про виконання окремих бюджетних програм могла готуватися розпорядниками бюджетних коштів у довільному вигляді й узагальнювалася фінансовим управлінням міськвиконкому м. Комсомольська як Звіт про виконання бюджету по видатках програм. Тільки починаючи з 2007 р. почала проводитись робота щодо моніторингу виконання окремих програм, але при цьому не всі ГРБК надають необхідну інформацію. Через це програми для здійснення моніторингу доводиться обирати за критерієм повноти даних, а не за потребою проведення аналізу використання бюджетних коштів у конкретній сфері.

Незважаючи на існуючі недоліки та труднощі у застосуванні ПЦМ під час формування і виконання бюджету м. Комсомольська, можна виокремити певні позитивні результати:

- завдяки впровадженню ПЦМ поліпшилася реалізація бюджетної політики, підвищилася ефективність розподілу й використання бюджетних коштів, бюджетні програми орієнтовано на конкретний результат;
- реорганізовано діяльність головних розпорядників коштів щодо формування та виконання бюджетних програм, у більшості випадків чітко розподілено відповідальність між виконавцями програм; запроваджено звітування ГРБК за виконання програм згідно з визначеними цілями їхньої діяльності, нормативними актами та документами;
- посилено прозорість бюджету, залучено громадськість до обговорення питань бюджетної політики, зокрема формування та виконання бюджету;
- знайдено можливість перевіряти наслідки рішень щодо бюджетних видатків – започатковано здійснення моніторингу бюджетних програм.

Досвід використання ПЦМ у м. Комсомольську свідчить, що незважаючи на труднощі, його застосування дозволяє чітко відслідковувати, на що саме витрачено бюджетні кошти і чи досягнуто поставленої мети. У порівнянні з постатейним програмно-цільовий метод має певні переваги, адже існує механізм визначення рівня результативності використання коштів із застосуванням низки показників.

Сьогодні в Україні продовжується експеримент із запровадження ПЦМ на місцевому рівні. Практика складання та виконання місцевих бюджетів із застосуванням цього методу поширюється на території Автономної Республіки Крим, Житомирської, Луганської та Львівської областей. Крім того, Міністерством фінансів України затверджено Наказ від 9 липня 2010 р. № 679 "Про деякі питання проведення експерименту із запровадження програмно-цільового методу складання та виконання місцевих бюджетів", який містить Інструкцію про статус та особливості участі у бюджетному процесі відповідальних виконавців бюджетних програм місцевих бюджетів. Також розроблено Правила складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів, квартального та річного звітів про їх виконання, здійснення моніторингу та аналізу виконання бюджетних програм, оцінки ефективності бюджетних програм; визначено Форму паспорта бюджетної програми місцевого бюджету та Форму квартального (річного) звіту про його виконання.

Отже, з'ясовані в ході дослідження позитивні результати запровадження ПЦМ свідчать, що необхідно поширювати його застосування в Україні. Однак, зважаючи на особливості регіонального розвитку (стратегічні орієнтири місцевого самоврядування, фінансовий потенціал, свідомість держслужбовців тощо), практичні заходи з його подальшого запровадження та поширення мають зважати на цю специфіку з метою забезпечення реалізації головної ідеї ПЦМ – встановлення взаємозв'язку між вкладеними ресурсами та отриманими результатами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Запатріна І. В.* Бюджетний механізм економічного зростання / І. В. Запатріна. — К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. — 528 с.
2. *Лисяк Л. В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К.: ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
3. *Пасічник Ю. В.* Бюджетний потенціал економічного зростання в Україні : монографія / Ю. В. Пасічник. — Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд.", 2005. — 642 с.
4. *Чугунов І. Я.* Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І. Я. Чугунов. — К. : НДФІ, 2005. — 259 с.
5. *In Search Of Results : Performance Management Practices.* OECD, 1997. — Way of access : <http://www.oecd.org/dataoecd/10/60/1902712.pdf>.
6. *OECD country experiences in performance based budgeting* World Bank, Moscow, January 2007. Way of access : <http://www.worldbank.org>.

7. Проект "Реформа місцевих бюджетів в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mbr.-ukr.org>.
8. Чугунов І. Я. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету / І. Я. Чугунов, І. В. Запатріна // Фінанси України. — 2008. — № 5. — С. 3–14.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2011.

***Потеряйло И.** Использование программно-целевого метода планирования расходов местных бюджетов. Проанализированы особенности применения программно-целевого метода на уровне местных бюджетов. Рассмотрен опыт США по использованию программно-целевого бюджетирования на местном уровне. Исследованы основные тенденции применения программно-целевого метода в отечественной бюджетной практике, проанализированы существующие проблемы и определены позитивные результаты.*

***Poteryaylo I.** Application of program-performance method at level of local budgets. In the article the possibility of program-performance method application at the level of local budgets is analysed. The experience in the field of program-performance budgeting realization at local level in The United States of America is considered. Basic tendencies of application of program-performance method in domestic budgetary practice are explored, existent problems are analysed and certain positive results are determined.*

МОТУЗИНСЬКИЙ Владислав, аспірант кафедри банківської справи
КНТЕУ

УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМИ РИЗИКАМИ БАНКУ В КОНТЕКСТІ ТРЕТЬОЇ БАЗЕЛЬСЬКОЇ УГОДИ

Розглянуто вимоги до системи управління кредитним ризиком банку за умов впровадження нової Базельської угоди. Розкрито переваги та недоліки міжнародного документа "Базель II" та причини, що зумовили розробку та імплементацію "Базель III". Проаналізовано зміни, передбачені угодою, та її вплив на банківську систему.

Ключові слова: Базель II, Базель III, Базельський комітет, стандартизований підхід, внутрішня система рейтингів, банківська система, кредитні ризики, управління кредитними ризиками, банківський менеджмент, банківський нагляд.

За підсумками 41-ї сесії Світового економічного форуму у Давосі (2011 р.), експерти компанії "PricewaterhouseCoopers" дійшли висновку, що двома ключовими проблемами банківської системи у найближчі 5–10 років стане питання збільшення вимог до розміру капіталу та впровадження нової системи управління кредитним ризиком [1]. У цьому контексті глобальним завданням банківського

© **Мотузінський В.**, 2011

менеджменту стане формування нової системи управління ризиками на високоволатильних ринках, необхідною передумовою функціонування якої є накопичення додаткових ліквідних ресурсів у вигляді додаткового капіталу банків. У зв'язку з цим набуває актуальності дослідження побудови оновленої системи кредитного ризик-менеджменту банку, яка має бути врегульована відповідно до рекомендацій Базельського комітету ("Базель III").

Широке коло питань, що виникли під час розробки та дискусійного обговорення ключових положень нової Базельської угоди, знайшли відображення у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема "Базель III" досліджують В. Міщенко, С. Науменкова, Д. Тарулло, Р. Енгл, К. Грейнджер та ін. [2–5]. Однак оцінка впливу нової Базельської угоди на формування світової банківської архітектури та управління окремими видами ризиків, у тому числі кредитним, залишається гостро дискусійною.

Метою статті є дослідження впливу нових рекомендацій Базельського комітету на банківську систему в цілому та управління кредитним ризиком зокрема. Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: порівняння основних нормативних значень Базель II та Базель III; аналіз вимог до розміру капіталу банку та його структури; розгляд змін у сфері управління кредитним ризиком банку.

Встановлено, що причинами виникнення фінансової кризи, з одного боку, стали несвоечасна рекапіталізація банків урядами країн та відсутність жорстких регулятивних вимог, що сприяло приховуванню банками негативно класифікованих активів, і, як наслідок, поглибленню макроекономічної рецесії. З іншого боку, в умовах глобалізації світової економічної системи бажаний результат не завжди могли отримати навіть ті країни, де регулятори діяли рішуче. У зв'язку з цим для досягнення світової економічної стабільності важливого значення набувають директиви і рекомендації наднаціональних органів банківського нагляду, головним з яких є Базельський комітет з питань банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків, який розробляє відповідні рекомендації, відомі як "Базель". Нині переважна більшість країн Європи та Північної Америки (США та Канада) використовують "Базель II", як структурну частину національної системи регулювання та контролю банківської системи держави. Рекомендації Базельського комітету "Базель II" були ухвалені у 2004 р., вони складаються з трьох основних компонентів [6].

Мінімальні вимоги до капіталу:

- розрахунок мінімальних вимог до капіталу (визначення розміру регулятивного капіталу, методики визначення активів, зважених на рівень ризику);
- стандартизований підхід та підхід на основі внутрішніх рейтингів до визначення кредитного ризику банку;
- сек'юритизація кредитних ризиків та методологічні підходи до їх визначення в цьому процесі;

- тлумачення поняття "операційний ризик" та методологія його розрахунку;
- розкриття змісту поняття "торговий портфель" та методичний підхід до визначення кредитного ризику контрагентів у торговому портфелі [7].

Наглядовий процес. У цьому розділі розглянуто важливість наглядового процесу, основні принципи нагляду, прозорість та звітність перед органами банківського нагляду, наглядовий процес при здійсненні сек'ютизації.

Ринкова дисципліна. Цей компонент містить вимоги до розкриття інформації, її типів, суттєвості та необхідності дотримання принципу періодичності представлення.

Для забезпечення ефективного управління кредитним ризиком потрібно правильно визначити величину капіталу банку, який необхідний для покриття потенційно небезпечних кредитних ризиків. Банкам пропонується обрати один із двох підходів до управління кредитним ризиком. Перший передбачає використання зовнішньої системи рейтингів (стандартизований підхід).

Національні органи нагляду повинні визначити перелік рейтингових агентств, які мають відповідати таким вимогам:

- об'єктивності – методика визначення кредитних рейтингів повинна бути чіткою, системною і підтвердженою історичним досвідом;
- незалежності – рейтингові агентства мають бути незалежними, тобто не перебувати під політичним та економічним тиском, що може вплинути на рейтинг;
- прозорості – іноземні й національні рейтингові агентства повинні надавати рейтинги на рівних умовах (вибір рейтингового агентства проводиться на тендерній основі); рейтингові агентства мають розкривати інформацію щодо методології надання рейтингу, реальних умов дефолту за кожною категорією рейтингу та їх рух;
- забезпеченості ресурсами – рейтингові агентства повинні мати достатні ресурси для надання високоякісних оцінок кредитних рейтингів;
- достовірності – достовірність кредитних рейтингів повинна підтверджуватись інвесторами, страховими компаніями, торговими партнерами.

Згідно з рейтингами балансові активи поділяються на 7 груп ризику (з вагомістю від 0 до 150 %) [8]. Відповідно до групи активів розраховується розмір резервів банку.

Другий підхід до управління кредитним ризиком передбачає можливість використання банками внутрішньої системи рейтингів

(англ. *Internal Ratings-Based Approach (IRB)* – підхід, що базується на внутрішніх рейтингах) за умови їх коригування на рейтинг країни. Наглядові органи країни дозволяють використовувати внутрішні рейтинги за умови, що банк дотримується певних мінімальних умов і вимог щодо розкриття інформації. У разі отримання дозволу банки можуть використовувати власні внутрішні оцінки компонентів ризику при розрахунку покриття капіталом певних ризиків, зокрема кредитних.

Кредитний ризик складається з певних компонентів.

По-перше, ймовірність дефолту (англ. *Probability default – PD*), що ґрунтується на власній оцінці банку, а в деяких випадках обмеженій мінімальним граничним показником. Для банківських і корпоративних вимог *PD* дорівнює *PD* за один рік за внутрішнім рейтингом позичальника, але не менше 0.03 %. Для суверенного боргу нижнього обмеження по *PD* немає.

По-друге, питома вага збитків у випадку дефолту (англ. *Loss given default – LGD*) від вартості активів під ризиком дефолту (англ. *Exposure at default – EAD*). Оцінка *LGD* визначається окремо для корпоративних, суверенних і банківських вимог із використанням базового або удосконаленого *IRB* підходу (англ. *Advanced Internal Ratings-Based Approach (AIRB)* – удосконалений підхід, що базується на внутрішніх рейтингах). При базовому *IRB* підході корпоративні, суверенні або банківські вимоги, незабезпечені визначеною заставою, отримують *LGD* у 45 %, у той час, як субординовані вимоги за тими ж класами активів отримують *LGD* у 75 %. При *AIRB* підході банки використовують свої власні оцінки *LGD*, поки вони відповідають мінімальним вимогам щодо розрахунку питомої ваги збитків у разі дефолту згідно з "Базель II".

По-третє, вартість активів, що перебувають під ризиком дефолту (*EAD*). Для позабалансових активів вона розраховується як надана, але не списана кредитна лінія, помножена на коефіцієнт кредитної конверсії (англ. *Credit conversion factor – CCF*). Цей показник слугує для перетворення суми вільної кредитної лінії та інших позабалансових угод (крім дериватів) у суму *EAD* (ризик збитків у разі дефолту), розміри коефіцієнтів визначені Базельським комітетом. Є два підходи до оцінки *CCF* – базовий і удосконалений. У першому випадку банки використовують надані наглядовими органами дані, у другому – свої власні. Для активів на балансі *EAD* визначається безпосередньо.

По-четверте, ефективні строки погашення при стандартному підході дорівнюють 2.5 роки. У разі застосування удосконаленого підходу від банків вимагається проводити спеціальні коригування. Ефективні строки погашення повинні дорівнювати реально ефективному строку погашення в роках, але при цьому бути в межах від одного до п'яти років [9].

У другій частині рекомендацій "Базеля II" у порівнянні з "Базелем I" змінено вимоги щодо формування резервів для покриття збитків за кредитними ризиками. Останні можуть бути представлені ризиком неплатоспроможності контрагента, ризиком його ліквідності, ризиком країни (якщо контрагент походить з іншої країни) тощо. Спочатку було запропоновано підхід, який базувався на зовнішніх рейтингах. Однак замовити рейтинг могли собі дозволити тільки найбільші компанії, тому виникла потреба у застосуванні підходу на основі внутрішніх рейтингів, який поділяється на фундаментальний і вдосконалений. Тепер при виконанні певних умов банки можуть самостійно розраховувати резерви для покриття збитків за ризиками, керуючись значеннями показників внутрішніх систем оцінки ризиків. Заохочуючи банки розвивати власні системи ризик-менеджменту, Базельський комітет сформулював підходи таким чином: резерви капіталу банків є тим меншими, чим більш удосконалений підхід вони застосовують.

Коефіцієнт платоспроможності у "Базель II" залишився на рівні 8 % (для порівняння: в Україні він становить 10 %) [10].

Незважаючи на позитивні сторони, рекомендаціям "Базель II" притаманні суттєві недоліки, які почали проявлятися під час системної банківської кризи та довготривалої рецесії світової економіки, а саме:

- залежність факторів кредитного ризику тільки від категорії контрагентів;
- відсутність розмежування діяльності банку на типово банківські операції та операції на інвестиційному ринку, що сприяло активізації їх інвестиційно-спекулятивної діяльності;
- наявність дозволу на включення до капіталу банків сек'юритизованих та похідних цінних паперів;
- орієнтація вимог наглядових органів лише на розмір капіталу банків, а не на його якість;
- відсутність ефективної системи оцінки можливого дефолту контрагентів та позичальників банків;
- відсутність ієрархії визначення банківських ризиків і відповідних їм обсягів власного капіталу, що не дозволило банкам вдало протистояти системним ризикам. Попередження системних ризиків передбачає наявність стабільних вимог до власного капіталу банків, а не до постійної їх адаптації в умовах мінливої кон'юнктури ринку [11];
- недосконалість стрес-тестів, що проявляється у недостатній жорсткості умов під час проведення стрес-тестування та розгляді в "полегшеному варіанті" стресових ситуацій на фондових ринках [12].

Крім того, встановлені Базельським комітетом коефіцієнти для зважування ризиків свідчать про те, що запропонована ним модель сприятлива для роздрібних банків, які обслуговують переважно домашні господарства. Водночас у країнах Європи вкладниками банків в основному є домашні господарства, у США ж їх роль як вкладників незначна. При цьому рівень заборгованості домашніх господарств банкам у США становить 120 % ВВП, що в 3–4 рази більше ніж аналогічний показник у європейських країнах [12].

Із метою підвищення стійкості світової банківської системи до впливу кризових явищ, Базельський комітет 12 вересня 2010 р. оголосив про наміри змінити вимоги до формування ліквідних пасивів, внести корективи у систему формування банківських резервів та впровадити оновлені правила щодо розрахунку кредитного ризику. Нові правила банківського регулювання ("Базель III") підтримали голови центробанків та органів фінансового регулювання 27 країн світу [8].

Отже, доцільно детальніше розглянути ключові положення "Базель III".

Підвищення вимог до якості і прозорості формування капіталу банків [13], а саме:

- капітал 1-го рівня формується лише із використанням звичайних акцій та нерозподіленого прибутку (Базельським комітетом розробляється процедура поступового виведення з капіталу 1-го рівня привілейованих акцій) [14];
- капітал 2-го рівня формується відповідно до зміни умов створення загальних резервів на покриття збитків за кредитами та переоцінки основних засобів і майна, що перебувають у заставі. Передбачається застосування єдиних підходів до оцінки заставного майна для всіх банків, що надасть можливість налагодження дієвого поточного контролю за вартістю застави і актуалізації розрахунків банківських резервів;
- капітал 3-го рівня зменшується, а в майбутньому повністю виводиться зі складу банківського капіталу;
- вводиться заборона на використання гібридного капіталу для формування капіталу 1-го та 2-го рівнів, оскільки він формується за допомогою специфічного набору цінних паперів, що мають не завжди високий ступінь надійності [15].

Після впровадження рекомендацій "Базель III" капітал банків має відповідати певним вимогам (*табл. 1*).

За даними Macroeconomic Assessment Group, збільшення капіталу 1-го рівня на 2 процентних пункти при збереженні обсягів і структури активів буде вимагати від 20 найбільших банків Єврозони додатково 114 млрд євро [16]. Такі зміни вже викликали занепокоєння у представ-

ників Федерального союзу державних банків Німеччини. За словами Карла-Хайнца Бооса, німецькі банки і їх власники більше покладаються на так звані "негласні вкладення", ніж на власний капітал.

Таблиця 1

Вимоги до капіталу банків відповідно до положень "Базель III", % [8]

Показники	Статутний капітал	Капітал I-го рівня	Регулятивний капітал
Мінімальне значення	4.5	6.0	8.0
Додатковий резерв (буферний капітал)	2.5	–	–
Мінімальне значення капіталу з урахування "замороженого" резерву (буферний капітал)	7.0	8.5	10.5
Діапазон страхового резерву	0–0.25	–	–

Отже, виникає питання щодо зміни Базельським комітетом трактування основного капіталу з огляду на специфіку національної банківської системи. Також існує загроза, що американські банки можуть отримати відстрочення впровадження Базельських принципів: положення "Базель II" почали діяти в Європі з 2007 р., у США ж вони використовуються лише великими банками, причому із суттєвими затримками у впровадженні [17].

За даними Базельського комітету, для відповідності наведеним у табл. 1 нормам, банкам необхідно залучити значні обсяги капіталу. У зв'язку з цим реалізація нових стандартів відбуватиметься поетапно, що дозволить поступово акумулювати капітал і при цьому забезпечити фінансування їх кредитно-інвестиційних операцій (табл. 2).

Таблиця 2

Поетапне введення вимог до розміру та структури капіталу банку відповідно до положень "Базель III", % [8]

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Коефіцієнт статутного капіталу	3.5	4.0	4.5	4.5	4.5	4.5	4.5
Додатковий резерв	–	–	–	0.625	1.25	1.875	2.5
Статутний капітал і додатковий резерв	3.5	4.0	4.5	5.125	5.75	6.375	7.0
Капітал I-го рівня	4.5	5.5	6.0	6.0	6.0	6.0	6.0
Регулятивний капітал	8.0	8.0	8.0	8.0	8.0	8.0	8.0
Регулятивний капітал і додатковий резерв	8.0	8.0	8.0	8.625	9.25	9.875	10.5

Отже, упродовж 4 років буде створено додатковий резерв у розмірі 2.5 %. Його формування має за мету створити для кожного банку додатковий резерв фінансових коштів, які можуть бути спрямовані на покриття збитків від його діяльності або для підвищення ліквідності банківської установи.

Розширення можливостей покриття ризиків банків за рахунок капіталу, зокрема:

- посилення вимог до капіталу при кредитуванні контрагентів банків під похідні цінні папери (деривативи), РЕПО та сек'юритизовані цінні папери (передбачається збільшення так званого "діапазону страхового резерву банків");
- зменшення проциклічності цінних паперів і надання додаткових стимулів для переміщення позабіржових похідних фінансових інструментів, які використовують ключові контрагенти банків, до клірингових палат, що дозволить підвищити рівень контролю за цінними паперами з боку банку та спростить поточний нагляд за ними з боку державних органів;
- впровадження нових вимог до банків із метою використання паралельних систем рейтингування контрагентів (внутрішніх та зовнішніх);
- рекапіталізація банків, зменшення залежності від державного сектору шляхом поступового виключення зі структури капіталу 1-го та 2-го рівнів привілейованих акцій (10 % щорічно протягом 10 років починаючи з 1 січня 2013 р.) [8].

Підвищення вимог до капіталу для уникнення кредитних ризиків із боку контрагентів:

- визначення для кожного банку переліку системних (найважливіших) контрагентів (10 найбільших контрагентів із часткою в кредитному портфелі 0.5–1.25 %);
- розробка кожним банком власної програми визначення розміру втрат при дефолті контрагента на основі VaR методології.

Наведені вище рішення Базельського комітету "Базель III" вже підтримали такі банки: "UBS AG", "Credir Suisse AG", "BNP Paribas", "Deutsche Bank AG", "Barclays Bank PLC", "The Royal Bank of Scotland Group PLC", "HSBC Bank PLC" [16].

Впровадження нових порівняно з "Базель II" вимог щодо співвідношення позикових коштів та основного капіталу банку. Комітет рекомендує введення додаткових гарантій щодо моделі виміру ризиків і врахування допустимої похибки при їх вимірюванні. Впровадження індексу оцінки ризику "кредитного плеча" (левериджу) в банківську практику потребує узгодження на міжнародному рівні. У липні 2010 р. було прийнято рішення щодо використання показника мінімального співвідношення позикових коштів і основного капіталу в розмірі 3 %.

За результатами експериментального періоду у першій половині 2017 р. будуть проведені остаточні коригування з метою введення з січня 2018 р. індексу оцінки ризику "кредитного плеча" (відношення позикових коштів до основного капіталу банку).

Запровадження низки заходів під час активного економічного розвитку щодо формування резервного капіталу, який може бути задіяним у період стресових ситуацій на ринку, що сприятиме скороченню циклічності та створенню антициклічного буферного капіталу. Формування буферного капіталу почнеться з 1 січня 2016 р. та закінчиться наприкінці 2018 р. Офіційно кожний банк повинен мати такий капітал з 1 січня 2019 р. Його розмір спочатку становитиме 0.625 % від розміру активів банку і за рахунок аналогічного щорічного збільшення до січня 2019 р. досягне кінцевого рівня 2.5 % [8]. Це дозволить національним органам регулювання банківських систем уникнути циклічності. До того ж передбачається:

- розробити заходи щодо формування достатнього обсягу буферного капіталу;
- накопичити в банках і банківському секторі буферний капітал, який може бути використаний у стресових ситуаціях;
- впровадити макропруденційний нагляд в умовах надмірного зростання кредитування;
- ввести додаткові вимоги щодо використання довгострокових прогнозів на основі масивів даних (від 10 років) для оцінки ймовірності дефолту позичальників;
- провести стрес-тестування, що містить умови, за яких відбуватиметься розширення кредитних спредів у економіці країн, які перебувають у стадії рецесії. Стрес-тестування має здійснюватись на трьох рівнях:
 - 1) національний. Усі банки країни розподіляються на групи за подібними характеристиками (розміром активів, капіталу тощо), орган державного нагляду проводить стрес-тестування;
 - 2) окремого банку. Національний орган нагляду визначає перелік банків, серед яких проводиться стрес-тестування. Характеристикою банку в цьому випадку може бути дотримання ним нормативних показників діяльності;
 - 3) внутрішня система стрес-тестування, яка передбачає наявність у кожного банку системи стрес-тестів для підготовки плану заходів у разі настання певних негативних ситуацій [18].

Отже, метою рекомендацій Базельського комітету є визначення впливу на діяльність банку обсягів та якості капіталу, який виступає гарантією виконання ним своїх зобов'язань. У свою чергу, питання управління кредитними ризиками розглядається лише з позиції формування резервів, розміру капіталу та його структури. У новій редакції

Базельської угоди саме структура капіталу має більше значення, ніж його розмір.

Під час своїх виступів у Малайзії та Південній Африці Голова Базельського комітету Ноут Веллінг зазначив, що імплементацією "Базель III" визначено певні цілі.

По-перше, істотно підвищити якість і склад капіталу, більше уваги приділяти звичайним акціям для покриття збитків.

По-друге, досягти більш повного охоплення ризиків, особливо пов'язаних з діяльністю на ринках капіталу. Це стосується, перш за все, торгового портфеля. Банки повинні мати відповідні розміри капіталу для покриття можливих кредитних ризиків, які виникають при інвестиційній діяльності. Сек'юритизація буде підлягати амортизаційним відрахуванням.

По-третє, впровадити більш жорсткий нагляд за системою управління ризиками та стандартами розкриття інформації [19].

По-четверте, створити умови для накопичення резервного капіталу, який допоможе захистити банківський сектор від кредитних "бульбашок" і може використовуватися під час стресу. Це також може допомогти помірно підвищувати тиск на ціни на нерухомість і не допускати їх обвалу [20].

Водночас у документі лише передбачається розробка рекомендацій для вдосконалення системи ризик-менеджменту банку [21]. У цілому "Базель III" розроблено для вимірювання ризику ліквідності, створення стандартів для формування капіталу та резервів банку й моніторингу за діяльністю банківської системи з метою збільшення її стійкості, а також недопущення масштабних фінансових криз, подібних кризі 2008–2009 років [22].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що "Базель III" передбачає суттєві зміни у системі управління ризиками в банках та управлінні кредитними ризиками зокрема. Вносяться зміни у наглядовий процес за формуванням системи ризик-менеджменту банку, що пов'язано зі створенням єдиних національних вимог щодо її формування. Для зменшення кредитних ризиків передбачається заборона банку одночасно працювати на ринку стандартних банківських продуктів та фондовому ринку, вводяться більш жорсткі вимоги з верифікації та ідентифікації клієнтів при видачі кредиту, удосконалюється система поточного контролю за обслуговуванням кредиту позичальником. Таким чином, "Базель III" змушує банки використовувати на ринку консервативну політику кредитування та значно зменшити власний ризик, що має на меті уникнення критичних кризових явищ у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

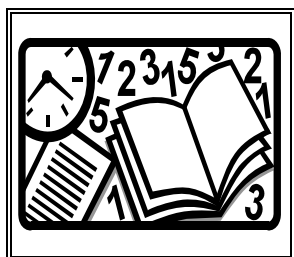
1. *14th Annual Global CEO Survey 2011* PwC. — Way of access : <http://www.pwc.com/gx/en/ceo-survey>.
2. *Мищенко В. І.* Банківський нагляд : підручник / В. І. Мищенко, С. В. Науменкова. — К. : Центр наук. досліджень НБУ, Ун-т банк. справи НБУ, 2011. — 498 с.
3. *Tarullo D.* Financial regulation in the wake of the crisis. Speech at the Peterson Institute for International Economics / D. Tarullo. — Washington DC. — 2009. — 8 June. — Way of access : <http://www.bis.org/review/r090611d.pdf>.
4. *Engle F.* Dynamic Conditional Correlation – A Simple Class of Multivariate GARCH Models / Engle F. Robert // *Journal of Business and Economic Statistics*. 2002. — 1 July. — 34 p.
5. *Granger C.* Co-integration and error-correction: Representation, estimation and testing / Granger Clive, Engle F. Robert // *Econometrica*. — 1987. — Vol. 55, №. 2. — P. 251–276.
6. *Рабочий вариант перевода на русский язык документа Базельского комитета по банковскому надзору "Международная конвергенция измерения капитала и стандартов капитала: новые подходы" (Базель II).* — ЦБРФ, 2009. — Режим доступа : <http://www.cbr.ru/search/print.asp?File=/today/pk/basel.htm>.
7. *Базель-III: суть и последствия* // Рейтинговое агентство кредит-рейтинг, 30.10.2010. — Режим доступа : <http://www.credit-rating.ua/ru/analytics/analytical-articles/12812/>.
8. *Леонович Т.* Перспективы внедрения новых изменений регулирования рисков "Базель 3" в странах не членах Евросоюза / Т. Леонович. — Пермь, 2011. — Режим доступа : <http://permwinterschool.ru/download/Leonovich.pdf>.
9. *Решетов А. С.* Оценка кредитных рисков банка на основе внутренних рейтингов в соответствии с требованиями Базель II: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук. / Решетов Алексей Сергеевич ; Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов. — СПб., 2009. — 25 с.
10. *Bloomberg, Thomson Reuters Datastream, Worldscope, and OECD.* — Way of access : <http://www.bloomberg.com/markets/>.
11. *Саркисянц А.* Международные кодексы и стандарты. Критика Базеля II. Базельские нормы в России. Необходимые условия функционирования малых банков и малого бизнеса / А. Саркисянц. — Режим доступа : <http://bankir.ru/technology/article/1383975#ixzz1IA7GMYt0>.
12. *Методология стресс-тестов банков ЕС в 2011 лучше, чем в 2010-м* // FitchRatings. — Режим доступа : <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2011/03/24/232390>.
13. *Strengthening the resilience of the banking sector.* — Way of access : <http://www.bis.org/publ/bcbs164.pdf>.
14. *Blundell-Wignall Adrian.* Thinking beyond Basel III: Necessary solutions for capital and liquidity / Blundell-Wignall Adrian, Atkinson Paul // *OECD Journal: Financial Market Trends Volume 2010. Issue 1: Palgrave Macmillan.* — 2010. — P. 9–33.

15. *Communiqué Meeting of Finance Ministers and Central Bank Governors.* — Way of access : http://www.g20.org/Documents/201010_communique_gyeongju.pdf.
16. *Assessing the macroeconomic impact of the transition to stronger capital and liquidity requirements.* — Way of access : http://www.financialstabilityboard.org/publications/r_100818b.pdf.
17. *Латышев С.* Базель-III: кардинальная реформа мирового банковского сектора, эра дешевых денег закончилась / С. Латышев. — Режим доступа : <http://www.rondon.org/polit-100917104452>.
18. *Kurtenbach Elaine.* G20 finance chiefs mull growth agenda, finance / Kurtenbach Elaine, Sangwon Yoon, Olsen Kelly // Associated Press. — Way of access : <http://www.webcitation.org/5qEknsYHS>.
19. *Wellink N.* Basel III and beyond, Chairman, Basel Committee on Banking Supervision / N. Wellink. — Malaysia : Kuala Lumpur, 2011. — 5 p.
20. *Wellink N.* The New Framework for Banking Supervision / N. Wellink. — Cape Town, South Africa, 2011. — 5 p.
21. *Suleik M. B.* Capital View By Basel II and Basel III / Mercedes B. Suleik. — Way of access : <http://www.bworldonline.com/main/content.php?id=21302#top>.
22. *Grunspan T.* Basel III proposal to increase capital requirements for counterparty credit risk may significantly affect derivatives trading / T. Grunspan, S. Kam, S Bugie // Standart&Poor`s: BIS. — 2010. — 9 p.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2011.

Мотузинский В. Управление кредитными рисками банка в контексте третьего базельского соглашения. Рассмотрены требования к системе управления кредитным риском банка в условиях внедрения нового Базельского соглашения. Раскрыты преимущества и недостатки международного документа "Базель II" и причины, обусловившие разработку и имплементацию "Базель III". Проанализированы ключевые изменения, предусмотренные соглашением, и его влияние на банковскую систему.

Motuzynskiy V. Bank credit risk management according to the third Basel agreement. The article deals with the requirements for credit risk management system of the bank in implementing the new Basel Agreement. The work shows the advantages and disadvantages of an international document "Basel II" and the reasons for the need to develop and implement the "Basel III". The key changes under the new agreement and its impact on the banking system are analyzed.

УДК 657.6

НАЗАРОВА Каріна, к. е. н., доцент кафедри фінансового аналізу
і контролю КНТЕУ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ

Розглянуто актуальність внутрішнього аудиту, необхідність його запровадження на середніх та великих підприємствах. Проаналізовано сутність внутрішнього аудиту, його місце та роль у системі фінансового контролю підприємства. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що лише зовнішній, незалежний аудит не може задовольнити всі економічні та консалтингові потреби власника підприємства.

Ключові слова: аудиторська діяльність, внутрішній аудит, зовнішній аудит, внутрішній контроль, фінансова звітність, обліковий контроль.

Сучасний етап розвитку ринкових відносин в Україні характеризується інтеграцією до європейського та світового ринків, зростанням кількості внутрішніх і зовнішніх інвесторів, які потребують максимально об'єктивної, неупередженої інформації щодо фінансово-майнового стану суб'єктів господарювання, фінансової стабільності, перспектив розвитку тощо.

Дослідженню різноманітних аспектів внутрішнього аудиту присвячено праці провідних вчених, зокрема слід відзначити таких науковців, як В. Рудницький, О. Редько, В. Пантелеев, М. Корінько, В. Немченко, В. Хомутенко, А. Хомутенко, О. Кіреєв, О. Любунь, М. Кравець, С. Бардаш, В. Андреев, С. Жминько [1–8] та ін.

Внутрішній аудит є важливою ланкою системи ефективного господарювання на великих і середніх підприємствах. Його роль у взаємовідносинах суб'єкта господарювання та власників підприємства постійно зростає. Отже, висвітлення сучасних тенденцій трансформації внутрішнього аудиту не втрачає своєї актуальності. Метою статті є аналіз сутності внутрішнього аудиту, його місця і ролі у системі фінансового контролю підприємства.

Розвиток внутрішнього аудиту в Україні розпочався з банківського сектору [5]. Основою реформування став зарубіжний досвід. Підприємства ж інших галузей, що намагаються відповідати міжнародним стандартам, не мають достатньої практики ефективного внутрішнього аудиту.

Поняття "внутрішній контроль" та "внутрішній аудит" мають спільне історичне та методологічне коріння, однак на сучасному етапі є різними дефініціями. Міжнародна організація вищих контролюючих органів (INTOSAI) видала Рекомендації зі стандартів внутрішнього контролю, в яких досить точно описана сутність внутрішнього контролю.

Поняття "внутрішній аудит" і "внутрішній контроль", їх спільні риси і відмінності розглядаються українськими науковцями з початку 90-х років минулого століття – з моменту запровадження поняття "аудит", яке було вперше визначено в законі України "Про аудиторську діяльність" [9]. На підприємствах, які поетапно укрупнюються та намагаються розвивати власну мережу, однією з важливих функцій є внутрішній аудит та оптимізація сплати податків і зборів. Внутрішньому аудиторіві ще до початку перевірки необхідно ґрунтовно перевірити облікову політику підприємства, щоб оцінити зміст та структуру оподаткування, беручи до уваги особливості галузі, в якій працює підприємство. Необхідно встановити порядок ведення податкового обліку окремих господарських операцій та об'єктів оподаткування.

Внутрішній контроль представляє собою такий інструмент управління, який використовується для забезпечення достатньої впевненості в тому, що цілі, поставлені перед керівництвом, досягаються. Часто внутрішній контроль також плутають з внутрішнім аудитом.

В історичному аспекті, внутрішній аудит – це значно "молодший" вид діяльності, ніж зовнішній: із появою у ХХ ст. акціонерних товариств з обмеженою відповідальністю виникла посада аудитора, призначеного акціонерами. Особлива увага при цьому приділялась якості звітів, підготовлених призначеними акціонерами аудиторами. Упродовж минулого сторіччя зовнішній аудит стає обов'язковим за законом, і при цьому основна увага приділяється забезпеченню якості фінансової звітності. У цей же період з'являється й внутрішній аудит, завдання якого полягало в забезпеченні фінансового звітування і дисципліни.

У ринкових умовах усі економічні концепції формуються навколо власника та його інтересів. В економічно розвинених країнах необхідність існування внутрішнього аудиту не потребує доведення. У вищих навчальних закладах Росії вже багато років викладають дисципліну "Внутрішній аудит", оскільки цей вид аудиту довів свою ефективність.

Навколо поняття "внутрішній аудит" точаться дискусії аналогічно до тих, що відбувались на початку 90-х років минулого сторіччя навколо поняття "аудит" взагалі (зовнішній незалежний). Необхідно зважати на особливості генезису аудиту в США, Великій Британії, інших європейських і пострадянських країнах, зокрема в Україні.

Внутрішній аудит представляє собою діяльність з незалежного, об'єктивного засвідчення та надання рекомендацій, що допомагає організації в удосконаленні своєї діяльності, досягненні поставлених цілей шляхом застосування систематичних і регламентованих підходів до оцінки та підвищення ефективності процесів управління ризиками, контролю та корпоративного управління. Таким чином, внутрішній аудит є одним зі способів контролю за правомірністю та ефективністю діяльності всіх підрозділів підприємства.

В Україні провідні компанії вже багато років вдало використовують результати внутрішнього аудиту для коригування управлінських рішень власника. Податковий кодекс України розставляє економічні акценти в державі: вплив підприємств великого і середнього бізнесу збільшується, в результаті чого відповідним чином загострюється конкурентна боротьба між ними [10]. Зрозуміло, що в таких умовах видозмінюється та суттєво відчувається роль внутрішнього аудиту. Однак, незважаючи на переваги, внутрішній аудит повинен довести власнику свою необхідність та економічну доцільність на конкретному підприємстві.

Із розширенням повноважень і набуттям досвіду господарювання власником (керівником) на підприємствах дедалі частіше зустрічаються відділи внутрішнього аудиту. Такий структурний підрозділ об'єднує у своєму складі досвідчених бухгалтерів, які за затвердженим керівником планом узгоджено з головним бухгалтером здійснюють бухгалтерський контроль (внутрішній аудит) достовірності обліку та звітності, їх повноти та відповідності чинному законодавству, встановленим нормативам і стандартам. Потреба у внутрішньому аудиті зумовлена також тим, що верхня ланка управління не здійснює безпосереднього контролю повсякденної діяльності структурних підрозділів підприємства, у зв'язку з чим вона відчуває потребу в інформації, що формується на більш низькому рівні. Менеджери не мають достатньо часу, щоб перевірити виконання вказівок і часто не можуть своєчасно виявити приховані недоліки та відхилення.

Якщо для комерційних банків України внутрішній аудит вже більше десятиліття є звичним явищем, яке постійно вдосконалюється, законодавчо регулюється і контролюється державою (через важелі Національного банку України), то для інших галузей національної економіки в основному функціонує система внутрішнього контролю. Однак для широкого кола користувачів інформації (власників, керівництва, кредиторів, держави, контрагентів, інвесторів тощо) все більшою стає потреба у результатах незалежної (зовнішньої) перевірки та оцінки.

Останні економічні події в Україні (зокрема, ухвалення Податкового кодексу), а також загальносвітові тенденції підвищують роль та значення такого виду аудиту, як внутрішній. На жаль, закон України про аудиторську діяльність не враховує ніякої іншої класифікаційної ознаки видів аудиту, крім його обов'язковості: аудит може бути або обов'язковим, або ініціативним (добровільним) [9]. Іноді фахівці з внутрішнього аудиту можуть залучатись як експерти або спеціалісти при виникненні розбіжностей між різними рівнями управління на підприємстві. Вони можуть за розпорядженням керівництва спостерігати за доцільністю та ефективністю окремих операцій, правильністю відображення їх у системі обліку та звітності, надання інформації менеджерам.

Потреба у створенні внутрішнього аудиту в Україні виникає на великих підприємствах з різними видами діяльності, зі складною розгалуженою структурою і великою кількістю територіально віддалених філій, дочірніх і підпорядкованих підприємств.

У Міжнародному стандарті аудиту 610 "Розгляд роботи внутрішнього аудиту" термін "внутрішній аудит" визначає як оцінювальну діяльність служби, створеної суб'єктом господарювання [11]. До функцій внутрішнього аудиту належать перевірка, оцінювання, моніторинг відповідності та функціонування систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю.

Обсяг і мета внутрішнього аудиту змінюються і залежать від розміру, структури суб'єкта господарювання, вимог управлінського персоналу. Внутрішній аудит складається з одного чи кількох елементів:

- огляд систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю (внутрішній аудит, як правило, передбачає конкретну відповідальність за перевірку цих систем і моніторинг їх функціонування, а також надання рекомендацій для їх удосконалення);
- перевірка фінансової та господарської інформації;
- перевірка економічності та продуктивності діяльності, зокрема нефінансові заходи контролю суб'єкта господарювання;
- перевірка дотримання законів, нормативних актів та інших вимог, а також політики, директив управлінського персоналу та інших внутрішніх вимог.

Внутрішній аудитор повинен зважати на те, що будь-які корективи чи коригування облікової політики можуть здійснюватись лише в результаті зміни чинного законодавства або ж методів податкового обліку (що має бути зазначено в наказі про облікову політику підприємства). І, відповідно, якщо такі зміни відбулися, то в новому вигляді облікова політика повинна застосовуватись лише з початку нового податкового періоду. Щоб переконатись у тому, що бухгалтерія

дотримується затвердженої наказом керівництва облікової політики, відділу внутрішнього аудиту необхідно проводити ретельний контроль за процесом нарахування та сплати податків і зборів. Вітчизняні науковці, керуючись світовим досвідом, розробили власні підходи щодо взаємозв'язку внутрішнього аудиту та контролю, але не дійшли згоди в питаннях підпорядкованості зазначених понять. У результаті сформувалось декілька підходів.

Внутрішній аудит аналізує фінансово-господарську діяльність, виявляє ризиковані операції та застерігає від потенційного банкрутства, допомагає використовувати ной-хау для збільшення прибутку та ефективності новітніх технологій, вживає заходи, що сприяють підвищенню рентабельності підприємства. На промислових підприємствах внутрішній аудит одночасно здійснює технічний нагляд за виробничим процесом і якістю продукції [4; 5].

Вимоги до внутрішнього аудиту у банківській сфері чітко регламентовані. Внутрішній аудит здійснюється на попередній стадії виконання комерційної, технологічної або фінансової угоди, як у процесі її проходження, так і після її завершення. Він дає експертну науково обґрунтовану оцінку фінансово-господарської діяльності на підприємстві [3].

Якщо досліджувати внутрішній аудит у цілому, то на сьогодні його підгрунття та понятійний апарат не врегульовані. Основними можна вважати такі визначення внутрішнього аудиту:

- оцінювальна діяльність служби, створеної суб'єктом господарювання [7, МСА 610];
- діяльність з оцінювання, організована в межах суб'єкта господарювання, яку виконує окремий його відділ чи окрема особа. Функції внутрішнього аудиту охоплюють перевірку, оцінювання та моніторинг адекватності й ефективності функціонування систем бухгалтерського обліку і внутрішнього контролю [8].
- незалежне об'єктивне підтвердження та консультування, зроблені для підвищення ефективності та поліпшення діяльності підприємства тощо.

Аналізуючи останні тенденції внутрішнього аудиту, необхідно зауважити, що його ефективність значно підвищується завдяки сучасним інформаційним технологіям. Він може використовувати не лише первинні внутрішні документи підприємства, а й порівнювати стратегічні для організації показники з середніми, найкращими, найнижчими показниками по галузі, а також з показниками окремих (важливих) конкурентів. Оприлюднення конкурентом фінансової звітності підвищує ефективність внутрішнього аудиту.

Найбільш впливовою професійною організацією упродовж 70 років залишається Інститут внутрішніх аудиторів США, заснований ще

у 1941 р. невеликою групою однодумців. На сьогодні Інститут є міжнародною професійною асоціацією, яка об'єднує понад 110 тис. осіб більше ніж із 150 країн світу. Всеукраїнський Інститут внутрішніх аудиторів (ВІВА) було засновано у 2001 р. Його членами є представники українських компаній різних галузей економіки, банків, підприємств зв'язку, консалтингових та аудиторських фірм, страхових компаній тощо.

Ефективне впровадження внутрішнього аудиту можливе лише за умови стандартизації. Свої стандарти мають такі контролюючі органи, як Рахункова палата України, Контрольно-ревізійна служба тощо. Стандартизація всіх напрямів економіки – нормальна практика в цивілізованих країнах. Вона надає єдину термінологію, дозволяє уникати протиріч і, взагалі, визначає єдину логіку в певному фінансово-господарському процесі. В Україні немає єдиного, загальноприйнятого закону, де йдеться про контроль і аудит, а кожний контролюючий орган намагається визначити свою термінологію, стандарти і процедури їх здійснення.

Розвиток будь-якого виду аудиту здійснюється під впливом, з одного боку, держави, а з іншого – діяльності професійних організацій, які обстоюють інтереси конкретних аудиторів. В Україні функціонують такі професійні організації, як Аудиторська палата України, Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, Асоціація бухгалтерів і аудиторів України, Ліга банківських аудиторів, Гільдія внутрішніх аудиторів, має своє представництво Інститут внутрішніх аудиторів (Всеукраїнський інститут внутрішніх аудиторів).

Інститут розробив та активно пропагує "Міжнародні професійні стандарти внутрішнього аудиту" та "Кодекс етики внутрішнього аудитора", мета яких – впровадження та підтримання високих професійних та етичних стандартів серед членів Інституту та всіх внутрішніх аудиторів. Інститут внутрішніх аудиторів США видав Стандарти професійної практики внутрішнього аудиту, а 1 січня 2002 р. затвердив нову редакцію зі змінами та доповненнями.

У стандартах визначено такі завдання:

- встановлення основних принципів практики внутрішнього аудиту;
- визначення концептуальної бази, що є основою широкого спектра послуг у сфері внутрішнього аудиту;
- створення основи для оцінки діяльності внутрішнього аудиту;
- сприяння удосконаленню систем і процедур всередині підприємства.

Стандарти професійної практики внутрішнього аудиту складаються зі Стандартів якісних характеристик, Стандартів діяльності та Стандартів практичного застосування. Вони придатні для викорис-

тання всіма суб'єктами господарювання, мають характер рекомендацій, змінюються та доповнюються у зв'язку зі змінами в економічному середовищі підприємств, тобто під впливом факторів макроекономічного характеру. Стандарти якісних характеристик та Стандарти діяльності існують у єдиному варіанті, а Стандарти практичного застосування можуть бути в кількох різних варіантах – окремий варіант для кожного виду аудиторської діяльності.

Необхідно усвідомлювати, що внутрішній аудитор не лише здійснює ґрунтовне тестування систем обліку та внутрішнього контролю, він також вивчає рівень кваліфікації кадрів, їх відповідність посаді. Після проведеного дослідження аудитор надає рекомендації для розробки більш ефективної системи добору кадрів. Ретельність та виважений підхід до цього процесу безпосередньо впливають на подальший виробничий процес господарюючого суб'єкта, організацію його роботи, ефективність роботи в цілому та підрозділів зокрема.

Таким чином, до об'єктів внутрішнього аудиту належать: матеріальні, трудові та фінансові ресурси; джерела цих ресурсів; господарські процеси; економічні результати господарської діяльності; організаційні форми та методи управління тощо.

Об'єктами внутрішнього аудиту можуть бути [4]:

- організація та ведення бухгалтерського обліку;
- достовірність складання і надання звітності;
- стан використання і збереження майна;
- забезпеченість фірми власними коштами;
- фінансова стійкість підприємства;
- платоспроможність;
- система управління підприємством;
- якість роботи економічних і технічних служб;
- оподаткування і виконавча дисципліна;
- планування і стан внутрішньогосподарського контролю;
- нормування і стимулювання;
- організація і технологія виробництва;
- процеси господарської діяльності;
- проектно-кошторисна документація тощо.

Отже, на сьогодні в Україні стандартизується облік, фінансова звітність, незалежний (зовнішній) аудит, внутрішній аудит. Реструктуризація організаційних форм суб'єктів господарювання вимагає адекватних змін у системі їх організації, які б підвищували в цілому ефективність управління підприємствами. Це значною мірою стає можливим завдяки внутрішньому аудиту. Ефективне управління середнім та великим бізнесом можливе в разі гармонійного поєднання внутрішнього та зовнішнього аудиту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рудницький В. С. Внутрішній аудит: методологія, організація / В. С. Рудницький. — Тернопіль : Економічна думка, 2000. — 104 с.
2. Практичний курс внутрішнього аудиту / [В. В. Немченко, В. П. Хомутенко, А. В. Хомутенко]. — К. : Центр навч. л-ри, 2008. — 240 с.
3. Редько О. Вітчизняний аудит. Вибір вектора розвитку / О. Редько // Бух. облік і аудит. — 2003. — № 6. — С. 51–53.
4. Пантелєєв В. П. Внутрішній аудит : навч. посіб. / В. П. Пантелєєв, М. Д. Корінко; за ред. В. О. Шевчука ; Держ. акад. стат., обліку та аудиту Держ. ком. стат. України. — К., 2006. — 247 с.
5. Внутрішній аудит у банку : навч. посіб. / О. І. Кіреєв, О. С. Любунь, М. П. Кравець та ін. — К. : Центр навч. л-ри, 2006. — 220 с.
6. Бардаш С. В. Економічний контроль в Україні: системний підхід : монографія / С. В. Бардаш. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 656 с.
7. Андреев В. Д. Внутренний аудит : учеб. пособие / В. Д. Андреев. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 464 с.
8. Жминько С. И. Внутренний аудит / С. И. Жминько, О. И. Швырева, М. Ф. Сафонова. — Ростов н/Д : Феникс, 2008. — 316 с.
9. Про аудиторську діяльність : Закон України, затв. постановою Верховної Ради України від 22 квіт. 1993 р. зі змін. і допов. // Відом. Верховної Ради України. — 1993. — № 23.
10. Податковий кодекс України : затв. постановою Верховної Ради України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI // Голос України. — 2010. — 4 груд. (№ 229).
11. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики. — К. : ТОВ "ІАМЦ АУ "СТАТУС", 2004. — 1028 с.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2011.

Назарова К. Современные тенденции трансформации внутреннего аудита.

Рассмотрена актуальность внутреннего аудита, необходимость его внедрения на средних и больших предприятиях. Проанализирована сущность внутреннего аудита, его место и роль в системе финансового контроля. Результаты исследования позволяют утверждать, что только внешний, независимый аудит не может удовлетворить все экономические и консалтинговые потребности собственника предприятия.

Nazarova K. Modern transformation trends of internal audit. We consider the relevance of internal audit, necessity of its implementation for medium and large enterprises. The nature of internal audit, its role and place in a system of financial control are analyzed. Results of the study allow asserting that only an external, independent audit can not meet all the economic and consulting needs of the owner company.

УДК 657.1.012.1

КОРОЛЬ Світлана, к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку КНТЕУ

НЕФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Здійснено порівняльний аналіз нефінансової та фінансової звітності підприємства за низкою ознак. Розглянуто користувачів, мотиви, умови, принципи складання, призначення, джерела інформації та інші особливості звітності. Акцентовано увагу на зв'язку нефінансової звітності з обліковою системою підприємства.

Ключові слова: звітність підприємства, фінансова звітність, нефінансова звітність, соціальна відповідальність бізнесу, міжнародні стандарти.

Вихід вітчизняних підприємств на світовий ринок дав поштовх вивченню і впровадженню практики соціально відповідального ведення бізнесу. Сучасні вимоги до інформаційної бази управління підприємством виходять за межі фінансових звітів і потребують даних про соціальні та екологічні аспекти діяльності. За твердженням міжнародних експертів, саме звіт із соціальної відповідальності бізнесу є ефективним інструментом внутрішньої та зовнішньої діагностики результатів діяльності підприємств, установ і організацій, основою для розробки та впровадження ними довгострокових проектів і короткострокових програм. Разом із тим, привнесення зарубіжного досвіду у вітчизняну практику пов'язано з проблемами ідентифікації та адаптації до українського законодавства, забезпеченням довіри до звітності про соціальну відповідальність підприємства. Саме це і зумовлює актуальність дослідження звітності про соціальну відповідальність бізнесу, зокрема її змісту, принципів і методики складання, зарубіжного досвіду підготовки, переваг і застережень щодо впровадження в Україні.

В основу дослідження покладено метод порівняння звітності про соціальну відповідальність бізнесу і фінансової звітності, що дозволило встановити взаємозв'язок між ними і визначити напрями подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що звітність про соціальну відповідальність бізнесу привертає до себе увагу багатьох науковців та експертів-практиків на пострадянському просторі. Найбільший інтерес представляють "Посібник з КСВ" [1]; ґрунтовна публікація В. Воробей та І. Журовської про нефінансову звітність,

як інструмент соціально відповідального бізнесу [2]; дослідження Д. Ісаєва [3]; робота російських авторів Л. Коновалової, М. Корсакові, С. Літовченко та В. Якіме щодо управління соціально відповідальними компаніями [4]; дослідження О. Алігаджієвої щодо еволюції відображення еколого-соціальної діяльності у корпоративній соціальній звітності [5]. Однак у наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється економічним аспектам цієї проблеми, зокрема визначенню місця звітності про соціальну відповідальність бізнесу в системі звітності підприємства як одного з елементів методу бухгалтерського обліку.

Важливим науковим і практичним завданням є встановлення взаємозв'язків між звітами про соціальну відповідальність бізнесу і фінансовими звітами, принципів їх узгодження в єдиній інформаційній системі підприємства, що і стало метою дослідження.

Звітність про соціальну відповідальність бізнесу – відносно новий інструмент не лише для України, а й для світової практики. Якщо річні фінансові звіти випускаються вже приблизно 150 років, то сама ідея складання звітності про соціальну відповідальність бізнесу виникла на початку 80-х років минулого сторіччя, коли фонди соціальних інвестицій у Великій Британії і США почали відслідковувати соціальні аспекти діяльності компаній та загалом етику бізнесу. Тобто, заходи з провадження інноваційних рішень щодо соціальної відповідальності бізнесу, жорсткіші вимоги бізнес-партнерів один до одного зумовили появу такого поняття, як "звіт із соціальної відповідальності бізнесу", і спричинили "введення нових правил бухгалтерського та управлінського обліку" [6]. В Україні аналогічний процес пов'язаний з необхідністю надання звітів про соціальну відповідальність при виході підприємств на міжнародні ринки збуту. В останні роки різні за розміром і видами економічної діяльності компанії все частіше публікують свої звіти про соціальну відповідальність [2].

Через те, що звіти про соціальну відповідальність виникли і формувались у відповідь на реальні вимоги практики, існують різні підходи щодо визначення їх призначення, структури, змісту та форми. Базова концепція триединого підходу до звітності вимагає від компаній "повного і достовірного розкриття інформації про фінансове становище і ділову стратегію (фінансовий звіт), участь компанії в вирішенні суспільних проблем (соціальний звіт) і захисті навколишнього середовища (екологічний звіт)" [4, с. 129].

Необхідно наголосити, що не існує однозначної думки щодо загальної назви звітів про різні аспекти соціальної відповідальності бізнесу. У світовій та вітчизняній практиці використовуються такі дефініції, як "соціальний звіт" (Social reporting), "звіт із корпоративної соціальної відповідальності" (Corporate Social Responsibility Reporting),

"звіт із корпоративної відповідальності" (Corporate Responsibility Report), "звіт із прогресу" (Progress Report), "звіт зі сталого розвитку" (Sustainable Development Reporting) та ін. Названі форми звітів характеризуються:

- спільною метою – надати інформацію про результати діяльності підприємства у соціальній сфері, вплив на навколишнє середовище та ін.;
- наявністю, переважно, не фінансової інформації, а даних про якісні та кількісні аспекти соціально-економічної діяльності;
- певними відмінностями, які пов'язані з висвітленням тих чи інших сфер соціальної діяльності підприємств, організацій та установ.

Оскільки відповідальне ставлення підприємств, організацій і установ до своїх обов'язків перед стейкхолдерами називають як соціальною, так і корпоративною відповідальністю (дослідження відмінностей цих понять не є предметом статті), застосування терміна "звіт із соціальної відповідальності" чи "звіт із корпоративної відповідальності" для позначення всієї сукупності таких звітів є некоректним. У зарубіжній та вітчизняній практиці найчастіше використовують термін "нефінансовий звіт". Застосування цього терміна як узагальнюючого для посилання на звіти, які не є фінансовими (статистичні, податкові звіти, звіти з пенсійного та соціального забезпечення, внутрішні звіти, а також звіти з соціальної відповідальності бізнесу) не допустимо, оскільки для них існує тільки один об'єднуючий критерій – вони є *не фінансовими*. При цьому звіти з соціальної (корпоративної) відповідальності бізнесу разом з фінансовими звітами мають спільні ознаки і утворюють єдину інформаційну базу для управління соціально-економічною діяльністю підприємства. Перевага назви "нефінансовий звіт" для звітів із соціальної (корпоративної) відповідальності бізнесу пов'язана з тим, що вона відображає інформаційний зв'язок таких звітів із фінансовими, враховує їх місце у системі звітності підприємства і, нарешті, є лаконічною. Тому в подальшому *доцільно називати нефінансовими всі звіти з соціальної відповідальності бізнесу*.

Вивченню нефінансових звітів присвячено дослідження О. Хамідової, яка звертає увагу на відсутність конкретних рекомендацій щодо їх складання [7]. Однак у ході аналізу виявлено, що таке зауваження стосується звіту про корпоративну соціально відповідальну діяльність, який складається у вільній формі у вигляді буклетів або розміщується на інформаційних сайтах і містить інформацію про добродійні програми компанії, підтримку закладів і заходів у сфері освіти, охорони здоров'я, культури і спорту. Ця форма розрахована на широкі кола громадськості, у тому числі пересічних громадян, і спрямована на популяризацію певного підприємства та його продукції.

Вона не передбачає конкретних кількісних чи вартісних показників, які б були достовірними і могли забезпечити порівняння з аналогічним звітом за попередній період або подібними документами інших компаній. Тому вимагати для неї конкретних рекомендацій недоцільно.

На відміну від звітів у вільній формі, існують так звані "стандартизовані звіти". Вони відображають діяльність компанії у сфері корпоративної відповідальності і сталого розвитку, зокрема, внесок компанії в економіку країни та регіонів присутності, вплив на екологію, етичні питання ведення бізнесу, підтримка місцевих співтовариств, персоналу, а також факти корпоративної філантропії. У міжнародній практиці існує кілька стандартів підготовки такої звітності, що має свої особливості й різне призначення.

Найбільш поширені такі нефінансові звіти:

- звіт із прогресу (про виконання принципів Глобального Договору ООН), який складається лише підприємствами – членами Глобального Договору ООН, у звіті відображається стан виконання принципів соціальної відповідальності та плани на майбутнє (не проходить аудит);
- звіт за GRI-стандартом (звіт зі сталого розвитку), що містить чіткі індикатори щодо діяльності компанії (можливий аудит);
- звіт за стандартом AA1000, заснований на діалозі із стейкхолдерами, структурно відповідає їх інформаційним запитам (можливий аудит).

Дослідження практики опублікування нефінансових звітів в Україні за 2005–2010 рр. [2] дозволило встановити, що частка звітів із прогресу складає 91.5 % і лише 8.5 % – звітів за GRI-стандартом. Тобто перевага надається звітам, які не проходять аудит. Наведені показники свідчать:

по-перше, про відсутність теоретичного обґрунтування і практичного досвіду у переважній більшості вітчизняних підприємств (водночас, компанія СКМ, яка першою в Україні підготувала нефінансовий звіт ще у 2005 р., складає звіт за GRI-стандартом);

по-друге, нерозуміння переваг "стандартизованих" звітів (значущості стандартизованим звітам додає можливість чи необхідність проходження аудиту і, як результат, більша довіра до них користувачів і більший вплив на нематеріальну складову вартості бізнесу).

Отже, доцільно детальніше розглянути звіт за GRI-стандартом, та порівняти мотиви, якими керуються підприємства при складанні нефінансових і фінансових звітів. За даними KPMG [1], понад 75 % зарубіжних компаній, що опублікували соціальні звіти у 2005 р., назвали економічні міркування основною причиною, через яку вони випускають нефінансові звіти. Відповідно вирішальним фактором, який

змушує підприємства публікувати свою фінансову звітність, є вимоги законодавства. Разом із тим, потреба у фінансовій звітності виникає і при намаганні отримати зовнішнє фінансування (кредити, інвестиції тощо). Для кредиторів та інвесторів досі фінансова звітність у подібних ситуаціях мала вирішальне значення. Однак із поширенням практики соціальної відповідальності бізнесу також зростатиме значення нефінансової звітності.

За рівнем інтеграції можна виокремити два підходи до складання нефінансових звітів: у вигляді окремого документа, що описує діяльність підприємства в соціальній та екологічній сферах; у вигляді тематичного розділу річної звітності підприємства [7].

Згідно із дослідженням, проведеним компанією KPMG (International Survey of Corporate Social Responsibility Reporting, у 2008 р.), у світі серед компаній, які публікують нефінансові звіти, 4 % інтегрують інформацію про соціальну відповідальність бізнесу до своєї щорічної звітності [2, с. 31]. Автори наголошують, що значну роль у поширенні нефінансового звіту відіграють уряди, які розглядають його як один із інструментів просування соціальної відповідальності бізнесу. Деякі з них – зокрема в країнах Європейського Союзу – зробили звітність із соціальної відповідальності обов'язковою для всіх або певних груп компаній. Наприклад, у Бельгії, Нідерландах, Норвегії, Великій Британії, Франції це стосується всіх компаній або таких, що котируються на біржі, у Данії – компаній, які є найбільшими забруднювачами навколишнього середовища, у Швеції – державних підприємств. Потрібно відзначити, що у Нідерландах і Норвегії вимоги щодо звітування про соціальні аспекти діяльності підприємства внесено до закону про бухгалтерський облік. Зокрема, у Нідерландах, Норвегії та Італії згідно із законодавством у вступі до фінансового звіту повинна наводитись інформація про ті чи інші аспекти соціальної політики підприємства (наприклад, відносини з працівниками та екологічну діяльність). У Бельгії та Німеччині у складі річної звітності підприємства зобов'язані подавати соціальний звіт із інформацією про практику найму і розвитку працівників у компанії, загальний опис робочої сили, плинність кадрів, заходи щодо просування і професійної підготовки працівників та екологічний вплив.

Досвід зарубіжних країн щодо державного регулювання з цього питання важливий для України і потребує вивчення для визначення подальшого розвитку нефінансової звітності в нашій країні.

Найбільш важливим напрямом подальших досліджень є визначення заходів, які дозволять забезпечити високий рівень довіри до нефінансової звітності, необхідних для отримання нею статусу, який би дорівнював статусу фінансової звітності [8]. Довіра до нефінан-

сового звіту значною мірою залежить від проведення його аудиту та інформаційної бази, що використовується. Проаналізувавши звіт за GRI-стандартом, можна констатувати, що переважна більшість показників про стан розрахунків зі споживачами, постачальниками, персоналом, суспільством, екологічну відповідальність, відповідальне ставлення організації до суспільства (нарахування та сплату податків) накопичується у системі бухгалтерського обліку. Саме формування інформації для нефінансового звіту в системі бухгалтерського обліку спроможне підвищити її достовірність, потребує методологічного обґрунтування та організаційного забезпечення.

Як було доведено вище, фінансові та нефінансові звіти утворюють єдину інформаційну базу для управління соціально-економічною діяльністю підприємства. Вони не тільки інформаційно доповнюють один одного, а й мають спільні ознаки (які не притаманні, наприклад, статистичним звітам чи звітам із пенсійного та соціального забезпечення).

Отже, необхідно порівняти принципи складання фінансових і нефінансових звітів та вимоги до них. В основу складання нефінансових звітів за системою GRI покладено принципи, наведені в *табл. 1*. Вони лише частково відрізняються від принципів фінансової звітності, визначених національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Обидві групи принципів містять положення, що характеризують єдині або подібні вимоги. Наприклад, щодо повноти або повного висвітлення, об'єктивності або обачності, зіставлення або послідовності. Такі принципи нефінансових звітів, як відкритість, значимість або суттєвість, точність, верифікація, ясність, вчасність та регулярність, визначені окремими положеннями вітчизняного законодавства. Разом із тим, наявні специфічні вимоги, наприклад, щодо контексту сталого розвитку. Різний підхід застосовується до визначення періодичності опублікування звітності, що також пояснюється специфікою їх призначення. Базовий для нефінансових звітів принцип залучення зацікавлених сторін не може застосовуватись для фінансової звітності. Інші неназвані принципи фінансової звітності (безперервності, єдиного грошового вимірника, історичної собівартості) або не суттєві, або не використовуються для нефінансових звітів. Принцип автономності по суті трансформується у спільну зацікавленість і взаємодію власників бізнесу та підприємства при виконанні поставлених соціальних завдань.

Принципи Глобальної ініціативи щодо звітності (GRI) *

Принципи складання	Сутність принципів
Відкритість	Повне розкриття процесів, процедур і припущень, що лежать в основі підготовки звіту, є необхідною умовою довіри до нього
Залучення зацікавлених сторін	Систематичне залучення зацікавлених сторін до процесу звітності для визначення найбільш важливих питань і послідовного поліпшення якості звітів
Верифікація	Дані та інформація звітів повинні бути підтверджені протоколами, систематизовані, проаналізовані та представлені таким чином, щоб їх правдивість можна було перевірити за допомогою внутрішнього аудиту або зовнішнього оцінювання
Повнота	У звіті наводиться вся інформація, що є істотною для оцінки економічної, екологічної та соціальної результативності організації, за умови, що вона відповідає визначеним межах, сфері та його часовим рамкам
Значимість	Ступінь важливості, що надається кожному аспекту, показнику або фрагменту інформації і визначає рівень, за якого інформація стає достатньо значимою для включення до звіту
Контекст сталого розвитку	Організація, що готує звіт, має прагнути включити інформацію про свою результативність до більш широкого контексту екологічних, соціальних та інших меж і обмежень, якщо завдяки йому інформація, що повідомляється, набуває істотного додаткового значення
Точність	Інформація, яка повідомляється, повинна мати низький рівень похибки, щоб прийняті за її допомогою рішення мали високий рівень надійності
Об'єктивність	Слід уникати упередженості при відборі й подачі інформації, а також прагнути представити збалансовану картину результативності організації
Зіставлення	При підготовці звітів організація повинна послідовно використовувати єдину методику, підходи до визначення меж і сфери застосування, повідомляти про будь-які зміни, а також коригувати раніше опубліковані дані
Ясність	Форма подання інформації повинна враховувати різноманітні потреби та особливості різних груп зацікавлених сторін, забезпечувати доступність інформації для максимальної кількості користувачів з одночасним збереженням прийняттого рівня детальності
Вчасність та регулярність	Періодичність публікування звітів повинна відповідати потребам користувачів і характеру самої інформації

Примітка. * Складено за даними: Соціальна відповідальність: принципи та рекомендації щодо звітності (Проект) / Форум соціальної відповідальності бізнесу України. — К., 2006. — 20 с.

Окремо слід звернути увагу на один із ключових принципів фінансового обліку і звітності – нарахування та відповідності доходів і витрат. Користувачів нефінансового звіту цікавить, у першу чергу, еко-

логічний і соціальний ефект діяльності не для самої компанії, а для її стейкхолдерів. Відповідні витрати підприємства залишаються поза їхньою увагою. У користувачів, яких цікавить економічний ефект таких заходів, існує потреба у додатковій інформації, яка хоча й обмежена вимогами конфіденційності, але більшою мірою розкрита у фінансових звітах компанії.

Для виявлення особливостей фінансових і нефінансових звітів необхідно проаналізувати низку критеріїв (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика фінансової та нефінансової звітності

Критерії для порівняння	Фінансова звітність	Нефінансова звітність
Користувачі	Внутрішні та зовнішні	
Спрямованість на користувача	Абстрактна	Конкретна
Мета складання	Надання інформації про фінансовий стан, фінансові результати тощо	Надання інформації про заходи та результати діяльності у соціальній сфері, вплив на екологію тощо
Предметна складова	Економічні результати	Економічні, соціальні та екологічні наслідки діяльності
Часова спрямованість	Досягнуті результати	Досягнуті результати та плани на майбутнє
Ступінь відкритості інформації	Обмежений	Повний
Вплив на вартісну оцінку бізнесу	Фінансова складова вартості	Нематеріальна складова вартості
Рівень регулювання	Національне законодавство з бухгалтерського обліку	Міжнародні норми
Статус регулюючих документів	Обов'язковий до виконання	Рекомендований до виконання
Необхідність подання	Обов'язковий	Добровільний
Рівень відповідальності	Одноразова матеріальна, кримінальна, адміністративна відповідно до законодавства та внутрішнього регламенту	Не визначена законодавством України, відстрочена і пролонгована, впливає на подальші взаємовідносини зі стейкхолдерами
Види вимірників	Вартісні	Вартісні, кількісні та якісні
Види показників (індикатори)	Фінансові (економічні)	Економічні, екологічні, соціальні
Інформаційна база	Дані фінансового обліку	Дані фінансового та управлінського обліку, а також інша відкрита інформація про сферу діяльності

Критерії для порівняння	Фінансова звітність	Нефінансова звітність
Змістове наповнення	Характеристика: <ul style="list-style-type: none"> • господарських ресурсів; • власного та залученого капіталу; • витрат, доходів і фінансового результату за видами діяльності підприємства; • змін у власному капіталі; • руху грошових коштів 	Характеристика продукції та послуг (для клієнтів). Оплата праці, гарантія зайнятості та охорона здоров'я (для працівників). Фінансові показники, вплив на зовнішнє середовище, кількість створених робочих місць, інвестиції у розвиток регіону та ін.
Форми звітності	Комплексна звітність: <ul style="list-style-type: none"> • баланс; • звіт про фінансові результати; • звіт про власний капітал; • звіт про рух грошових коштів; • примітки до фінансових звітів 	Рівнобіжні форми звітності: <ul style="list-style-type: none"> • звіт про соціальні або екологічні проекти компанії (звіт про КСВ); • звіт з прогресу; • звіт за GRI стандартом; • звіт за стандартом AA1000 та ін.
Точність числової інформації	Не допустимі суттєві відхилення від фактичних даних	
Періодичність подання	Щоквартально (річна)	Раз на 1–2 роки

Порівняльний аналіз дозволив виявити:

- фінансовий і нефінансовий звіти розраховані на однакові групи користувачів інформації;
- нефінансовий звіт не повторює, а доповнює фінансовий за низкою показників;
- нефінансовий звіт здатен задовольнити інформаційні потреби широкого кола користувачів інформації, в першу чергу тих, для яких фінансовий звіт не надається або які не мають необхідної підготовки для розуміння його показників;
- у поєднанні фінансовий і нефінансовий звіти можуть забезпечити користувачів достатньою інформацією про соціально-економічну діяльність підприємства;
- за низкою критеріїв (статусом регулюючих документів, впливом на вартісну оцінку бізнесу, необхідністю подання, відповідальністю за викривлення даних та іншими) нефінансовий звіт має другорядний статус.

Як зазначають експерти, головною причиною низького статусу нефінансового звіту є його непрозорість [9]. У цілому погоджуючись з цим зауваженням, необхідно зазначити, що такий недолік пояснюється певними причинами: *по-перше*, використанням вільної форми нефінансового звіту (різні підходи до інформаційного наповнення не дозволяють порівняти звіти різних компаній або різних періодів); *по-друге*, використанням різних методик для розрахунку показників нефі-

нансового звіту, що не сприяє їх розумінню та не дозволяє порівняти звіти різних компаній за цими показниками; *по-третє*, розпорошенням економічної інформації у різних розділах звіту, зокрема присвяченим соціальним результатам діяльності (наприклад, обсяги інвестицій у охорону праці, благодійні внески тощо).

Отже, другорядність нефінансової звітності значною мірою залежить від тієї значущості, яка надається нематеріальній складовій вартості бізнесу. Збільшення уваги до неї в майбутньому сприятиме підвищенню статусу нефінансової звітності підприємства.

Для забезпечення прозорості нефінансових звітів, що складаються у вільній формі, можна рекомендувати такі заходи:

- проводити опитування стейкхолдерів, на яких розрахована ця звітність, з метою вивчення їх зауважень;
- складати план соціальних заходів з огляду на конкретні запити стейкхолдерів;
- оперативно інформувати стейкхолдерів про хід виконання їхніх запитів та виявлені порушення.

Підвищенню прозорості стандартизованих нефінансових звітів повинно сприяти неухильне дотримання принципів, визначених стандартом GRI, зокрема при зборі, реєстрації, накопиченні, обробці інформації та наданні її користувачам, а також введення до міжнародних стандартів фінансової звітності положень, які стосуються розкриття соціальної політики підприємства. У зв'язку з цим виникає потреба в удосконаленні методики та організації бухгалтерського обліку як інформаційної бази для нефінансових звітів.

Заслужують на увагу пропозиції О. Алігаджиєвої [5] щодо наближення методики бухгалтерського обліку до потреб підготовки нефінансових звітів, зокрема введення обліку зобов'язань за відшкодування екологічної шкоди, класифікації еколого-соціальних затрат, удосконалення плану рахунків та облікової політики підприємства з метою інформаційного забезпечення нефінансових звітів та ін. Потрібно зауважити, що О. Алігаджиєва оперує поняттям "соціальний облік" і пропонує розглядати його не як окремий вид обліку, а як розширення меж традиційного бухгалтерського обліку. Однак із цією пропозицією не можна погодитися, адже не можливо виділити в окрему підсистему облік операцій, які мають соціальні наслідки чи вплив на екологію тощо. Разом із тим важливим завданням удосконалення бухгалтерського обліку є визначення методологічних підходів, які дозволять створити необхідну і достатню інформаційну базу для управління соціальною діяльністю підприємства.

Поширенню практики складання нефінансових звітів сприятиме покращання професійної підготовки менеджерів, бухгалтерів та

аудиторів. З цією метою у 2010 р. Міністерством освіти та науки до програми підготовки студентів галузі знань "економіка та підприємництво" і "менеджмент та адміністрування" освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" введена дисципліна "Корпоративна соціальна відповідальність". Потребують удосконалення програми дисциплін "Бухгалтерський облік", "Звітність підприємства", "Аудит" та ін. Відповідні заходи також дозволять підвищити якість нефінансових звітів і рівень їх підготовки та довіри до них.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження, можна зробити певні висновки. Зокрема доцільно використовувати єдину назву "нефінансова звітність" для всіх видів звітів, присвячених питанням соціальної (корпоративної) відповідальності підприємств, організацій і установ. При створенні єдиної інформаційної бази управління соціально-економічною діяльністю підприємства необхідно враховувати спільні риси та особливості фінансової та нефінансової звітності.

За низкою критеріїв (статусом регулюючих документів, впливом на вартісну оцінку бізнесу, необхідністю подання, відповідальністю за викривлення даних та іншими) нефінансовий звіт має другорядний статус, він потребує більшої прозорості для підвищення довіри до нього. Основною інформаційною базою для нефінансового звіту є бухгалтерський облік; наукове обґрунтування методології та організації збору, реєстрації, обробки і подання інформації про соціальну відповідальність бізнесу також дозволить підвищити достовірність нефінансових звітів і рівень довіри до них.

Доцільно також удосконалити програму професійної підготовки менеджерів, бухгалтерів та аудиторів з урахуванням потреб управління соціально-економічною діяльністю підприємств, вимог щодо складання і використання нефінансових звітів, що сприятиме підвищенню їх якості та прозорості.

Потребують подальшого дослідження досвід зарубіжних країн з питань державного регулювання нефінансової звітності з метою обґрунтування стратегії нефінансової звітності в Україні, а також організація та методологія обліку для створення необхідної та достатньої інформаційної бази для складання нефінансових звітів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

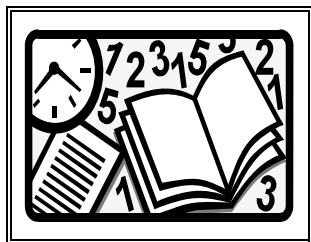
1. *Посібник* із КСВ. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / кол. авт.: О. Лазоренко, Р. Колишко та ін. — К.: Вид-во "Енергія", 2008. — 96 с.
2. *Воробей В.* Нефінансова звітність: інструмент соціально відповідального бізнесу / В. Воробей, І. Журовська. — К., 2010. — 84 с. — Режим доступу: <http://www.svb.org.ua/publications>.

3. *Исаев Д. В.* Информационный аспект корпоративного управления и стратегического менеджмента / Д. В. Исаев // Экон. вестн. Ростов. гос. ун-та, 2008. — Т. 6. — № 3. — С. 114–119.
4. *Коновалова Л. Н.* Управление социальными программами компании / Л. Н. Коновалова, М. И. Корсаков, В. Н. Якимец ; под ред. С. Е. Литовченко. — М. : Ассоциация менеджеров, 2003. — 152 с.
5. *Алигаджиева Е. М.* Эколого-социальный учет и анализ корпоративной отчетности в условиях МСФО : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.12 / Е. М. Алигаджиева ; Федеральное государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Российский университет дружбы народов". — Орел, 2010. — 24 с.
6. *Центр Развитку КСВ.* — Режим доступа : <http://www.csrinfo.org.ua/uk/csrreports.html>.
7. *Хамідова О. М.* Складання соціальної звітності як важливий етап реалізації соціально-відповідального маркетингу підприємства галузі мінеральних добрив / О. М. Хамідова // Экономика Крыма. — 2010. — № 2 (31). — С. 222–226.
8. *European Accountants call for a specific international standard on sustainability assurance.* — Way of access : <http://www.iasplus.com/europe/0606feesustainpr.pdf>.
9. *Базовые индикаторы результативности. Рекомендации по использованию в практике управления и корпоративной нефинансовой отчетности / Ф. Прокопов, Е. Феоктистова и др. ; под общ. ред. А. Шохина.* — М. : РСПП, 2008. — 68 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2011.

Король С. Нефинансовая отчетность предприятия. Проведен сравнительный анализ нефинансовой и финансовой отчетности предприятия по ряду признаков. Рассмотрены пользователи, мотивы, условия, принципы составления, назначение, источники информации и другие особенности отчетности. Акцентируется внимание на взаимосвязи нефинансовой отчетности и учетной системой предприятия.

Korol S. Non-financial reporting of an enterprise. Comparative analysis of non-financial and financial statements of an enterprise on the set of attributes is carried out. Users, motives, conditions, principles, purpose, sources of information and other features are analyzed. The connection of non-financial reporting with the accounting system of the enterprise is emphasized.

УДК 519.233.6

БЕЛОВ Володимир, к. ф.-м. н., доцент Кримського економічного інституту ім. Вадима Гетьмана (м. Сімферополь)
ЧУМАКОВ Володимир, інспектор з кадрів підприємства "СоюзБудТехнологія" (м. Сімферополь)

ВЕКТОРНА МЕТОДИКА КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ УЗГОДЖЕНОСТІ ДУМОК ЕКСПЕРТІВ

Використовуючи поняття випадкового вектора, координати якого представляють ранги, представлені експертом, розроблена кількісна характеристика узгодження (конкордації). Особливістю методики, що пропонується, є використання тільки широковідомих понять математичної статистики.

Ключові слова: методи рангових критеріїв, кількісна оцінка, критерій узгодженості, коефіцієнт конкордації Кенделла, методика кількісної узгодженості думок експертів.

При застосуванні експертних методів досліджень в економіці набули широкого поширення рангові критерії Спірмена і Кенделла, коефіцієнт конкордації Кенделла – W [1]. Автори цих методів кількісної оцінки за критерієм узгодженості взяли звичайний коефіцієнт кореляції [2], а як кількісну оцінку узгодженості думок експертів вибрали не стандартну математичну величину, а кількісну характеристику: число інверсій окремих рангів чинників від дійсного розташування рангів, яке взагалі невідоме.

При проведенні математичної формалізації завдання про кількісну оцінку узгодженості думок експертів викликає нарікання, невраховано лінійну залежність рангів: сума рангів експертів завжди постійна, один із рангів є лінійною комбінацією останніх.

© Белов В., Чумаков В., 2011

Основною математичною помилкою зазначених методів кількісної оцінки узгодженості думок експертів є неправильний вибір критерію узгодженості у вигляді коефіцієнта кореляції, що витікає з розгляду приведеного в [2].

Згідно з [2] розглянемо випадок, коли думки експертів за рангами чинників повністю протилежні, тобто думки експертів абсолютно розузгоджені. Тоді ранги, присвоєні двома експертами, виглядатимуть так, як показано в табл. 1.

Таблиця 1

Розузгодженість думок експертів

Експерти	Чинники			
	1	2	...	<i>n</i>
1	1	2	...	<i>n</i>
2	<i>n</i>	<i>n</i> -1	...	1

Відповідно до властивості 2 [2, с. 339] коефіцієнт узгодженості думок двох експертів, дорівнює $|g_B| = |-1| = 1$, тобто є думки експертів повністю узгоджені, що, звичайно, є абсурдом. Так само і з ранговим критерієм Кенделла. Згідно з [2, с. 342] $|g_B| = |-1| = 1$.

Абсолютно ясно, що негативним значенням g_B і τ_B відповідає кількісна оцінка розузгодженості думок експертів. У практичних дослідженнях зазвичай цікавить інша величина – кількісна оцінка ступеня узгодженості думок експертів, яку необхідно оцінювати в межах від 1 (стовідсоткова згода експертів) до 0 (повна незгода думок експертів). Змішання цих двох величин узгодженості і розузгодженості, що відбувається при кількості експертів $m > 2$ на практиці дуже часто приводить до невірних результатів, особливо при великій кількості чинників, коли можуть зустрітися в думці двох експертів як групи узгоджених, так і розузгоджених чинників.

При визначенні кількісної оцінки узгодженості думок великої групи експертів $m > 2$ використовують коефіцієнт конкордації W , введений Кенделом [1]. Коефіцієнт конкордації змінюється в межах $0 \leq W \leq 1$. Теоретичною основою для введення коефіцієнта конкордації є перевірка гіпотези про рівномірний закон розподілу середніх рангів чинників при випадковому розставленні рангів експертами. На жаль, застосування методу перевірки статистичних гіпотез навіть у разі простого хі-квадрат критерію Пірсона вимагає великого обсягу вибірки (>60), що робить математично некоректним його застосування до малих вибірок, складовою великої частини експертних досліджень. Це можна проілюструвати прикладом із [3].

Розглянемо випадок коли три експерти ранжирують два чинники. Допустимо між експертами існує повна узгодженість думок, тобто $W=1$. Тоді критерій Пірсона дорівнює $\chi^2 = m(n-1) \cdot W = 3$, а за таблицею критичних значень χ^2 має при $\alpha = 0.05$ і $r = n - 1 = 1$, де α – це рівень значущості, r – число ступенів вільності, $\chi^2_{кр} = 3.8$. Оскільки $3 < 3.8$, то узгодженість думок експертів статистично не значуща, що явно помилково. Якщо розглядати думки експертів як висновки незалежних випробувань, то вірогідність випадкового збігу трьох думок, визначена за формулою Бернуллі, дорівнює $P_r(3) = 0.125$.

Припустимо тепер, що троє експертів ранжирують n чинників при $\alpha = 0.05$. За таблицею критичних значень критерію χ^2 розраховуємо ті найменші значення коефіцієнта конкордації $W_{кр}$, при яких можна визнати узгодженість думок експертів вагомою [2]. Результати розрахунків наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Розрахунок коефіцієнта конкордації

N	2	3	4	5	6	7	8	9	10
$W_{кр}$	1.27	1.00	0.867	0.792	0.74	0.7	0.671	0.646	0.626

Коефіцієнт W дуже залежний від кількості чинників. Таким чином, головна помилка авторів розглянутих методик полягає в неправильній математичній формалізації зазначеного статистичного завдання.

Метою статті є строга математична формалізація статистичного завдання про кількісну оцінку узгодженості думок експертів.

Припустимо, що думкою експерта є випадковий вектор у n -вимірному просторі чинників, координатами кінця якого є ранги, дані експертом. Тоді думки всіх експертів, що є випадковими векторами, безперервним чином заповнюють деяку область n -вимірного простору. Особливістю цієї області є те, що вона утворена випадковими векторами, довжина яких однакова, оскільки рангами (координатами кінця вектора) є доданки суми у формулі довжини вектора:

$$d = \sqrt{r_1^2 + r_2^2 + r_3^2 + \dots + r_n^2} . \quad (1)$$

Як відомо, від перестановки доданків сума не міняється, тому випадкові вектори мають однакову довжину. Цей факт приводить до того, що кінці всіх випадкових векторів розташовуються на певній частині поверхні гіперсфери радіусу в n -вимірному просторі чинників.

Введемо в цьому просторі метрику, визначивши відстань між двома крапками i та j n -вимірного простору.

Коефіцієнт ρ_{ij} задається такою формулою:

$$\rho_{ij} = \sqrt{(r_{1j} - r_{1i})^2 + (r_{2j} - r_{2i})^2 + \dots + (r_{nj} - r_{ni})^2}, \quad (2)$$

де $r_{1i}, r_{2i}, \dots, r_{ni}$ – ранги i -го експерта,

$r_{1j}, r_{2j}, \dots, r_{nj}$ – ранги j -го експерта.

Тоді, математично коректно визначати кількісну узгодженість думок експертів за відстанню між крапками, що відображають думку експерта, аналогічно з \mathcal{E} – околицею крапки. У цьому випадку математична формалізація завдання проводиться таким чином: оскільки дійсний розподіл рангів чинників невідомий, то за нього приймемо положення середнього вектора \bar{r} вибірки випадкових векторів, яке введемо звичайним методом математичної статистики [2].

Координати цього вектора у разі m експертів і n чинників визначаються за формулами:

$$\bar{r}_1 = \frac{\sum r_{1j}}{m}; \bar{r}_2 = \frac{\sum r_{2j}}{m}; \dots; \bar{r}_n = \frac{\sum r_{nj}}{m}. \quad (3)$$

Таким чином середній вибірковий вектор \bar{r} можна записати так: $\bar{r}(\bar{r}_1, \bar{r}_2, \dots, \bar{r}_n)$.

Знайдемо всі відстані ρ_{jc} між кінцями середнього вектора \bar{r} і кінцями r_{nj} решти векторів, що представляють думки окремих експертів, за формулою:

$$\rho_{jc} = \sqrt{(r_{1i} - \bar{r}_1)^2 + (r_{2i} - \bar{r}_2)^2 + \dots + (r_{ni} - \bar{r}_n)^2}. \quad (4)$$

Тепер розглянемо відстані ρ_{je} як абсолютні погрішності Δx_i якоїсь випадкової величини X . Згідно з [2] знайдемо виправлену вибіркву дисперсію цієї випадкової величини X за формулою:

$$S_i^2 = \frac{\sum_{j=1}^m \rho_{jc}^2}{m-1}. \quad (5)$$

Розглянемо випадок, коли всі експерти розподілили ранги однаковим чином, тобто випадок абсолютного узгодження думок експертів. Тоді, за формулами (3) і (4) усі відстані $\rho_{jc} \equiv 0$ і дисперсія $S_0^2 = 0$ у цьому граничному випадку.

У другому граничному випадку, коли всі експерти призначають ранги чинникам випадково, маємо, що середні ранги дорівнюють один одному, тобто $\bar{r}_1 = \bar{r}_2 = \dots = \bar{r}_n$ і визначаються за формулою:

$$\bar{r}_c = \bar{r}_j = \frac{1 + 2 + 3 + \dots + n}{n} = \frac{n + 1}{2}. \quad (6)$$

Розрахуємо за формулою (4) усі відстані ρ_{jc} . Для цього приймемо, що дійсне розташування рангів буде $r_n(1, 2, 3, 4, 5, \dots, n)$. Згідно з формулою (4) матимемо:

$$\rho_{jc} = \sqrt{(1 - \bar{r}_c)^2 + (2 - \bar{r}_c)^2 + \dots + (n - \bar{r}_c)^2}. \quad (7)$$

Оскільки сума не міняється від перестановки її доданків, то отримана величина не залежить від того, який саме випадковий вектор є істинним. Тоді, дисперсія генеральної сукупності дорівнюватиме:

$$\delta_{cr}^2 = \frac{(1 - \bar{r}_c)^2 + (2 - \bar{r}_c)^2 + \dots + (n - \bar{r}_c)^2}{k = n - 1}, \quad (8)$$

де $k = n - 1$ кількість мір свободи, що враховує лінійну залежність чинників.

Унаслідок того, що \bar{r}_c оцінюється за нескінченною сукупністю експертів, то величина дисперсії генеральної сукупності є інваріантною відносно положення дійсного вектора рангів і, крім того, є максимальною серед усіх можливих дисперсій S_c^2 , тобто справедливе співвідношення $S_0^2 = 0 \leq S_I^2 \leq \delta_{cr}^2$. Покажемо, що це дійсно так. Припустимо, що максимально можлива величина різниці в думках експертів буде за умови, що їх думки повністю розузгоджені, тобто думки 1-ї половини експертів збігаються між собою, а думки 2-ї повністю протилежні їм. У цьому випадку середні ранги всіх чинників також дорівнюватимуть один одному і становитимуть:

$$\bar{r}_c = \frac{1 + n}{2} = \frac{2 + n - 1}{2} = \frac{3 + n - 2}{2} = \dots = \frac{n + 1}{2}. \quad (9)$$

Таким чином, випадок, коли перша і друга половина експертів мають протилежні думки, ідентичний випадку, коли всі експерти призначають ранги чинникам випадково. Тобто максимально можлива

величина різниці думок експертів і є випадком, коли всі ранги дорівнюють один одному. Отже, дійсно дисперсія S_i^2 є монотонно зростаючою функцією, обмеженою границями $0 \leq S_i^2 \leq \delta_{CG}^2$.

Отриманий результат дозволяє кількісно оцінювати ступінь узгодження думок експертів за величиною дисперсії, розрахованої за формулою (5). Абсолютно ясно, що за стандартними методиками [2], використовуючи t критерій Стюдента, можна оцінювати статистично значуще $S_0^2 \geq 0$, або, використовуючи F критерій Фішера, оцінити рівність $S_i^2 \leq \delta_{CG}^2$.

Отже, коефіцієнт конкордації W є новою якісною статистичною характеристикою що в корні відрізняється від коефіцієнта кореляції.

Відповідно коректне математичне і статистичне визначення коефіцієнта вибіркової конкордації вимагає абсолютно інших математичних і статистичних концепцій, ніж ті, що використовувались раніше.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kendall M. G. The advanced theory of statistic / M. G. Kendall, A. Stuart. — New York, 1958. — Vol. 1, 2.
2. Гмурман В. Е. Теория вероятностей и математическая статистика. — М. : Высшая школа, 2004. — 479 с.
3. Белов В. Т. Нова методика кількісної оцінки узгодженості думок експертів / В. Т. Белов, В. І. Чумаков. — Вісник КТЕУ. — 2007. — № 2. — С. 84–90.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2011.

Белов В., Чумаков В. Векторная методика количественной оценки согласованности мнений экспертов. *Используя понятие случайного вектора, координаты которого представляют ранги, проставленные экспертом, разработана количественная характеристика согласования (конкордации). Особенностью предлагаемой методики является использование только широко известных понятий математической статистики.*

Belov V., Chumakov V. Vector methods for quantitative assessment of experts opinion concordance. *The quantitative characteristics of concordance, is developed on the basis of random vector concert the coordinates of which present the ranks, defined by the expert. The peculiarity of the methods proposed is the application of only well known concepts of mathematic statistics.*